

The Project Gutenberg eBook of Kertomuksia Suomen historiasta V:2, by Julius Krohn

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kertomuksia Suomen historiasta V:2

Author: Julius Krohn

Release date: February 9, 2014 [EBook #44858]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:2 ***

Produced by Tapio Riikonen

KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:2

Kustaa Aadolf ja Kristiina: Suomen sisällinen tila

Kirj.

JULIUS KROHN

Kansanvalistusseura, Helsinki, 1915.

SISÄLLYS:

Suomen sisällinen tila Kustaa Aadolfiin ja Kristiinan aikana

1. Kuningas Kustaa Aadolfin ensimmäinen käynti Suomessa.
2. Helsingin herrainpäivät.
3. Turun hovioikeuden perustaminen.

4. Presidentti Juhana Kurck.
5. Iisakki Rothovius.
6. Johannes Messenius.
7. Kemin lappalaisten käännitys.
8. Kreivin aika Suomessa.
9. Pietari Brahe.
10. Samuel Cröel.
11. Kajaanin vapaaherrakunta.
12. Turun yliopiston perustaminen.
13. Tieteelliset harjoitukset Turun yliopiston ensi aikoina.
14. Mikael Wexionius.
15. Turun ylioppilaitten menot ja tavat.
16. Koulut.
17. Noitien vainoaminen.
18. Aateli.
19. Klaus ja Henrik Fleming.
20. Kauppa ja teollisuus.
21. Suomen kaupungit.
22. Suomen talonpojat.
23. Suomalaisten muutot maasta 17:nnessä vuosisadalla.
24. Elämänlaatu ja tavat.
25. Tyytymättömyys Kristiinan aikana ja kuningattaren luopumus kruunusta.

Viiteselitykset.

SUOMEN SISÄLLINEN TILA KUSTAA AADOLFIN JA KRISTIINAN AIKANA.[1]

1. Kuningas Kustaa Aadolfin ensimmäinen käynti Suomessa.

Kun sovinto Tanskan kanssa oli saatu aikaan, päätti Kustaa Aadolf lähteä Venäjän rajalle; hän tahtoi nyt sielläkin antaa sodalle paremman vauhdin ja kiirehdyttää rauhaa. Merimatka olisi sinne mennessä ollut suurin ja mukavin; mutta Kustaa Aadolf katsoi paremmaksi kulkea Suomen kautta. Hänelle oli erittäin siitä valtakuntansa osasta tehty paljon ja pahoja valituksia; senvuoksi hän tahtoi omin silmin tutkia asioiden laitaa. Saadaksensa kyllin aikaa siihen tehtävään, hän läksi jo kevättalvella liikkeelle. Alkuaan oli ollut aikomus ajaa jään yli Merenkurkun poikki, missä Pohjanlahti on kaikkein kapein; vaan edeltä lähetetyt tiedustajat toivat sen sanoman, ettei sitä tietä voitu päästä. Kuninkaan täytyi siis kiertää koko Pohjanlahden ympäri, samaa tietä, jota hän jo lapsena kerran oli kulkenut isänsä seurassa, kun Kaarle kuningas v. 1601 palasi Suomesta. Hyvällä talvikelillä kävi matka noiden autioiksi sanottujen Pohjan perien kautta sangen mukavasti. Pohjanmaan maaherra Eerikki Hare piti saadun käskyn mukaan aina vereksiä kyytihevosiä varalla, niin että kuningas, milloin niin halusi, saattoi kulkea 10 peninkulmaa päivässä ja saman verran yöllä lisäksi. Ja jos asiat vaativat viipymistä tai jos teki mieli levähtää, oli soveliaissa paikoissa yökortteri sekä runsaat vieraanvarat tarjona. Maaliskuun 7:nä p:nä tultiin Tornioon, jota ei kuitenkaan silloin vielä luettu Suomenmaahan; 9:nä oltiin Oulussa, 13:nä Korsholmassa, 19:nä Hämeenlinnassa. Sieltä lähdettiin muutamien päivien perästä Turkuun, missä Kustaa Aadolf sitten viipyi koko viisi viikkoa, toukokuun alkuun asti.

Tämmöiset suurten herrain matkat olivat maantien varrella asuvalle kansalle sangen rasittavat; sillä muassa oli aina suuri seuralais- ja palvelijalauma, joita piti maksutta syöttää ja juottaa paraimmalla tavalla. Ja ruokahalu oli heillä siihen aikaan ääretön, niinkuin heinäsirkkaparvella. Yksin Oulun pitäjä esim., missä kuninkaallinen seurue oli ainoastaan neljä kertaa ruualla,[2] sai sitä varten antaa rukiita ja maltaita 40 tynnyriä, ohria 17 t., voita 16 leiviskää, humalia 13 leiviskää, suoloja saman verran,

suolattua raavaan ja sian lihaa 6 1/2 kippunnaa, härkiä 11, lampaita 65, kanoja 130, jäniksiä myös 130, metsälintuja 520, heiniä 32 talvikuormaa, olkia 130 lyhdettä, kynttilöitä 520 kappaletta. Mutta tällä kertaa talonpojat ilolla toivat tuotavansa, sillä heillä oli samalla tuo harvinainen, kaivattu onni tarjona, että pääsivät kuninkaansa puheille ja saivat välittömästi esittää hänelle valituksensa.

Valittamisen syytä olikin noilla raukoilla yltäkyllin ja monta lajia. Sotien kautta olivat verot nousseet nousemistaan, ja Tanskan kanssa tehty rauhakin oli niitä vielä enentänyt; yksi sen ehdoista oli näet se, että tärkeän Elfsborgin kaupungin lunastamiseksi maksettaisiin tanskalaisille miljoona hopeariksiä (hopeariksi = 5 markkaa 60 penniä). Kuutena vuonna peräkkäin tuli nyt meidän maan osaltansa suorittaa siihen tarpeeseen joka vuosi 300,000 markkaa nykyistä Suomen rahaa. Jokaiselta papilta otettiin vuosittain 16 hopeariksiä, jokaiselta talolliselta 1, jokaiselta työmieheltä ja joutolaiseltakin 1. Ja yhden hopeariksiin hankkimiseksi piti siihen aikaan myödä rukiita koko tynnyri tai voita kolme leiviskää.

Seurauksena samasta rauhansovinnosta painosti vielä toinenkin rasitus Ruotsia ja Suomea. Läntisellä rajalla tarpeettomiksi tulleet sotajoukot lähetettiin nyt Venäjän sotaan ja ne menettelivät marssiessansa aivan kuin vihollisten maassa. Kaikkein pahimmat olivat ulkomaan palkkasoturit, saksalaiset ja ranskalaiset, jotka ainaisesta sodankäynnistään olivat tulleet vallattomiksi ja armottomiksi ja jotka jo kotimaissaan, missä joka paikassa orjuus oli voimassa, olivat tottuneet kohtelemaan talonpoikia niinkuin koiria. Mutta eipä ollut omamainenkään väki juuri kehuttavaa. Majapaikkoihin tullessaan sotamiehet rikkoivat aittojen lukot ja ovet, ottivat itselleen väkisin ruokaa sekä juomaa, ryöstivät monasti muutakin tavaraa lisäksi, vieläpä usein kaupanpäälliseksi pieksivät ja tappoivat isäntäväkeä. Marssiessaan he eivät pitäneet mitään kiirettä, vaan viipyivät, missä saatavaa löysivät, useampia päiviä. Niin esim. majaili eräs komppania Uudenkylän pitäjässä (nyk. Nastolassa) kolme vuorokautta, tyhjentäen talojen aittoja, ja vei vielä mennessään lampaita sekä kattoiloita muistoksi. Pohjanmaalla Lauri Wagner huoveineen vaati laitonta rahaveroa lunnaiksi siitä, ettei hän jäänyt kauemmaksi aikaa joka paikkaan talonpoikien rasitukseksi. Viipurin läänin rajapitäjät olivat noista läpimarsseista tulleet niin työpötyhjiksi, että Viipurin maaherra ei sanonut tietävänsä, miten ja mistä saisi linnaan tarpeellisen muonan hankituksi. Niiltä seuduilta olivat huovit vieneet hevosetkin Venäjälle kanssansa, ettei jäänyt juhtaa, millä kyntää peltoja. Suurin joukoin olivat talonpojat jättäneet tilansa autioiksi ja paenneet, mikä Käkisalmen lääniin, mikä Inkeriin, mikä Vironmaalle. Papitkaan eivät olleet paremmassa turvassa; pappilatkin olivat aina täynnä noita pakkovieraita, ja usein oli kirkkoherran itse täytynyt ottaa ohjat käteen ja lähteä heitä kyytiin. Tuskissaan oli kansa paikoittain tarttunut aseihin ja yrittänyt vastarintaa. Tuuloksen kirkolla esim. oli noussut kahakka Eevert Hornin ratsumiesten sekä talonpoikain välillä, joista jälkimäisistä varsinkin useat saivat surmansa tai pahoja haavoja. Vielä kovempi meteli oli muutamia vuosia myöhemmin syntynyt Rautalammin pitäjässä, kun, niinkuin edellisessä luvussa kerrottiin, karkulaisia pyytävät sotamiehet tekivät kaikellaista väkivaltaa. "Olemme ennenkin vähemmästä syytä kapinan nostaneet ja voimme sen vielä tehdä", uhkasivat nujamiesten jälkeläiset esittäessään valituksiansa Suomen kenraalikuvernöörille Gabriel Oxenstjernalle. Syyllisen sotaväen päällikkö selitti, että oli vain tahdottu talonpoikia vähän peloittaa, jotta he paremmin antaisivat karkurit ilmi; mutta Oxenstjerna pyysi kuningasta muuttamaan karkurien kiinnioton toiselle kannalle, "sillä eivät tällaiset peloituskeinot tässä maassa kelpaa".

Pahasti myös sortivat aatelisherrat sekä virkamiehet kansaa. Kruunun rahavarat olivat tähän aikaan tuiki vähäiset, niistä ei kannattanut antaa urhoollisille sotaherroille palkintoja, ei edes maksaa virkamiehille tavallisia palkkoja. Kumpaisillekin annettiin rahan sijaan *läänityksiä* s.o. oikeus kantaa muutamien talojen, kylien, jopa koko pitäjienkin vakinaiset kruununverot. Joskus myös annettiin joku pitäjä tai koko läänikin jollekulle herralle vuokralle, niin että hän määrättyä vuosisummaa vastaan sai omakseen kaikki sen seudun kruunun tulot. Sillä ehdolla esim. oli Henrik Flemingillä Savonmaa, Jaakko De la Gardiella Käkisalmen lääni sekä Inkerinmaa; edellisellä kuuluu olleen siitä 5,000 riksiä vuotuista voittoa.

Täten saatua valtaansa aatelisherrat ja virkamiehet käyttivät usein väärin. Paljon oli tähän aikaan tullut Ruotsin kuninkaan palvelukseen Viron saksalaisia sekä Inkerin venäläisiä pajareja, jotka Suomessa saaduissa läänityksissään tahtoivat kohdella talonpoikia samoin kuin kotona olivat tottuneet. Eivätkä olleet Suomen omatkaan herrat heitä paremmat. "Meille on ilmoitettu", kirjoitti Kustaa Aadolf v. 1613, "että enin osa aatelia Suomessa, niin hyvin Viron herrat kuin muutkin, sopimattomasti kohtelevat läänitysmaittensa talonpoikia nylkien, tyhjentäen ja köyhdyttäen heitä, niin että monen täytyy lähteä pois tilaltansa ja jättää se aivan autioiksi. Siihen on suurimpana syynä se, että läänityksen saaja tietämättä, miten kauan hänen on sallittu sitä pitää, ei huoli ottaa selkoa siitä, miten paljon talonpojan kannattaisi maksaa, eikä anna armoa toistaiseksi, kunnes talonpoika paremmin jaksaisi, vaan ryöstää härät ja hevoset ja kaikki, mitä hänellä omaisuutta on. Ja näin ryöstettyänsä talot autioiksi tulee herra ja valittaa, ettei hänellä ole mitään hyötyä eikä tuloja läänityksestään, ja pyytää saada toisia, hyvissä varoissa olevia taloja sijaan, joissa, jos hän ne saapi, hän taas menettelee aivan samalla tavalla. Osa läänitysherroista riistää talot autioiksi siksi, että he saisivat ne omaan viljelykseensä ja siten kaiken hyödyn niistä, vieläpä pakoittavat läänityksensä muita talonpoikia viljelemään näitä

autiotiloja herransa hyväksi. Niin myös ovat he semmoisen kiskomiskeinon keksineet, että jos vilja, voi tai muu veroparseli jolloinkin on kalliissa hinnassa, pakoittavat herrat talonpoikia suorittamaan veronsa rahassa. Näiden ja toisten samallaisten räsitusten johdosta joutuu viimein koko maa autioksi, asumattomaksi ja viljelemättömäksi, niin ettei kruunu siitä vasta voi saada mitään veroa eikä hyötyä."

Jos rupeaisimme tässä kertomaan kaikkia asiapapereissa mainituita esimerkkejä läänitysherrojen sorrosta, niin ei siitä tulisi pian loppua; tyytykäämme kuitenkin ainoastaan muutamiin. Aksel Kurki, vaikka itse olikin vanha soturi, ei katsonut häpeäkseen kaikin tavoin ahdistaa erästä ratsumiestä, saadakseen hänet luopumaan talostaan, jota hän tahtoi itsellensä. Hän ryösti sen kerran tyhjäksi ja poltti tuvan tuhaksi; toisella kerralla hän väijyi ratsumiehen henkeäkin. — Henrik Fleming ryösti eräältä läänitystalonpojaltaan viljaa sekä karjaa, ja tahtoi pakoittaa talonpoikaa antamaan hänelle verotilansa rälssitaloksi; sillä samalla tarkoituksella pieksätti hän myös isäntää. Käräjille kutsuttuna hän tuomarin edessä lupasi maksaa talonpojalle sovittajaiset, vaan perästäpäin, kun niitä tultiin perimään, hän vain nauroi talonpojalle vasten silmiä. Pahimmat talonpoikien sortajat siihen aikaan olivat sittenkin Raaseporin kreivi Sten Leijonhufvud sekä Virosta tullut Kaprion linnanisäntä Jaakkima Berends eli Berndes.

Edellisestä kuningas valitti itsellään olevan enemmän vastusta kuin koko muusta Suomenmaasta. Veroja kootessaan käytti kreivin vouti laittoman suuria mittoja ja puntareita. Aivan luvaton vero otettiin saariston luotseilta, joilla oli vapauskirja kuninkaalta. Päivätöitten määrää enennettiin mielin määrin, ja välistä vaadittiin koko vero rahassa, jolloin viljatynnyri arvioitiin kahdeksi riksiksi, voileiviskä samoin, siis kahden-, monenkertaiseen hintaan. Ja jos talonpojat tämmöisestä vääryydestä valittivat oikeuteen, niin kreivi panetti heidät rautoihin ja viskautti pimeihin vankikomeroihinsa, eikä sen jälkeen koskaan suonut kotirauhaa. Neljältä Karjan mieheltä oli hän ottanut pois laillisilla markkinoilla ostetut hevoset eikä antanut heille mitään korvausta. Eivätpä olleet edes kruunun tavarat ja virkamiehetkään häneltä paremmassa turvassa. Hän oli itselleen anastanut sen sotaveron, joka v. 1613 oli suoritettu hänen kreivikunnastaan, vieläpä pannut köysiin ja torniin kruununvoudin, joka tätä laittomuutta koki estää.

Berndes oli rakentanut asuinkartanonsa Peippolan talon maalle Elimäelle, aikoen sen tilan kokonaan rälssikseen, vaikkei hänelle oikeastaan oltu muuta kuin sen kruununvero läänitetty. Talonpoika valitti oikeuteen ja sai vahvistuksen omistusoikeudellensa. Mutta kun hän kotiin tultuansa iloisella mielellä kävi peltoansa kyntämään, ilmaantui yht'äkkiä herran vouti kahden rengin kanssa, jotka rikkoiivat sahran, pieksivät talonpoikaa, repivät häneltä puolen partaa ja veivät hevosen. Töin tuskin pääsi mies parka itse heidän kynsistään metsään pakoon. Kohta sen jälkeen laitettiin hänen paras peltonsa rouvalle huvipuistoksi. Vouti käskettiin näiden tekojen tähden käräjiin, mutta rouva (Ungern-Sternbergin sukua, joka Virossakin oli yli muiden kuuluisa talonpoikien sortamisesta) kielsi häntä menemästä; ja kun tuomari jonkun aikaa sen jälkeen kirkkorannassa, rouvan juuri astuessa veneeseensä, moitti tätä laitonta käytöstä, sai hän vain vastaukseksen: "mitä asiaa vouldillani olisi käräjiin, kun hän ei ole tehnyt mitään pahaa; sillä talo on minun eikä talonpojan!" Saadakseen talonpojan luopumaan oikeudestaan käytti Berndesin herrasväki jos joitakin kiusaamiskeinoja. Joka kerta kun sotamiehiä marssi pitäjän läpi, toimitti rouva aina niin, että suunnaton joukko tuli hänen vihamiehensä osaksi. Niinpä kerta majaili 10 Eevert Hornin huovia siellä useampia päiviä ja söi suuren osan talon viljavarjoista, löydettyänsä ne salakuopasta, jonne ne olivat kätköön pantuina. Kun ei siitä vielä ollut apua, alkoi Berndes estellä talonpojan karjaa tämän omasta kaivosta, ja viimein poltti häneltä asuintuvan. Itsepäinen suomalainen rakensi sen uudestaan, vaan herra poltti sen jälleen. Nyt keksi talonpoika itselleen uuden turvakeinon; hän varusti huovin ratsuineen, asuineen Venäjän sotaa varten. Sillä keinoin, hän toivoi, pääsisi hänen talonsa verottomaksi ja tulisi siis sitä rasittava läänitys peruutetuksi. Mutta kuinka kävi! Berndes ryösti talonpojalta hänen sotaratsunsa, vieläpä sai hänet ensi käräjillä tuosta huovin varustamisesta tuomituksi 40:n talarin sakkoihin, joiden lisäksi tuli vielä toiset 40 talaria sen johdosta, että hän oikeuden oman edellisen päätöksen nojalla oli kylvänyt peltonsa. Berndes ei myöskään pitänyt kruunun käskyistä lukua. Hän ei sallinut, että hänen alustalaisiltansa otettiin kyytihevosiä, ja kun kerta nimismies tuli Peippolaan, niin rouva, joka luuli hänen tulleen kyydinapua vaatimaan, pieksätti miesparan pahanpäiväiseksi. Siitä tuomitsi oikeus sakkoja, mutta rouva ei maksanut. Päinvastoin hän jonkun aikaa myöhemmin, kun Porvoon pormestari häntä nuhteli, vastasi pilkallisesti: "Yksi ainoa vääryys vain sille tolvanelle on tehty, se nimittäin ettei hän saanut selkäänsä tarpeeksi!" Maaherra itse kirjoitti nyt ja käski rouvan rangaista palvelijaansa, joka nimismiestä oli piessyt, mutta rouva vastasi, ettei hän ollut maaherran käskyläisiä.

Vieläkin rasittavammat kuin sotaväen ja aatelisherrojen sortamiset olivat kruununvoutien kiskomiset ja petokset. Sotaväki harjoitti väkivaltaa toki vain ajoittain läpimarssiessansa ja aatelisherrat tekivät vääryyttä vain paikoittain, heidän läänityksillään; mutta voudeilta ei ollut turvaa milloinkaan eikä missään. Nämät virkamiehet, vaikka he melkein kaikki olivat Suomen kansan omaa lihaa ja luuta, olivat kansalaistensa pahimpana vitsauksena. He olivat alhaista sukuperää, ilman vähintäkään sivistystä. Raha oli heidän ainoa jumalansa, jonka vuoksi he yhtä vähän välittivät kunniastaan kuin sielustaan. Torsti Sveninpojasta Pohjanmaalla esim. valitettiin, että hän veroja kootessaan aina säännöllisesti otti

viisi naulaa hyväntekijäisiä joka leiviskältä. Sama mies usein myös vaati rahaa veroparselien sijasta, määräten niille kohtuuttomia hintoja, niinkuin humalista 75 talaria kippunnalta, härästä 6 talaria, vaikka hän ei tiliinsä kirjoittanut muuta kuin 30 t. edellisistä, 5 jälkimäisistä; jäännöksen pisti hän omaan taskuunsa. Toiset voudit koroittivat veroja mielinmäärin, usein myös kiskoivat samaa veroa kaksi, jopa kolmekin kertaa, väittäen ettei se vielä ollut maksettu! Muutamat joka vuosi yhä vielä kokosivat vanhaa pappisveroa, vaikka se jo aikaa sitten oli lakkautettu. Kruunuakin he toiselta puolen pettivät sillä, että joka vuosi kirjoittivat tileihinsä suuria rästejä, vaikka melkoinen osa oli täydesti maksettu. Usein myös he tekivät kaikellaista väkivaltaa. Yli-Satakunnan vouti esim. oli eräältä talonpojan leskeltä ryöstänyt lehmän ja lyönyt akkaa, vieläpä sitten estänyt hänet käräjille pääsemästä. Maskun vouti oli piessyt ja pannut rautoihin Henrik Hornin palvelijan, kun tämä tahtoi valvoa herransa oikeutta taloon, jonka vouti oli toiselle antanut.

Tulipa kuninkaan korviin myös papeistakin paljon valituksia, vaikka niiden, jos kenen, olisi pitänyt olla kansan suojana. Moni heistä mielin määrin enenteli saataviansa; sanottiinpa Kokkolan kirkkoherran pieksävänkin seurakuntalaisiansa, saadakseen heitä suostumaan laittomaan tiunnin koroitukseen. Herra Tuomas, Tenholassa, oli laittomasti ottanut niitynpalstan hautauslehmän sijasta. Samoin teinitkin (koulupojat), kun he joutoaikoinansa vanhan tavan mukaan kävivät pitäjällä, vaativat apua ikäänkuin heille tulevaa oikeutta, haukkuen, kiroten ja tehden väkivaltaa, jollei heille annettu.[3]

Kaikkia näitä valituksia kuunteli Kustaa Aadolf suopeasti, väsymättä, viipyen niiden tähden joka paikassa. Osa niistä ratkaistiin ja autettiin heti paikalla, jos asia oli selvä; toiset jätettiin ensin uskottujen miesten tutkittaviksi. Törkeämpää väkivaltaa tehneet sotamiehet hirtettiin, lippu rinnassa, jossa oli selitys rikoksesta; pienemmät pahanteot rangaistiin vankeudella. Vahinkoa kärsineille talonpojille annettiin veronhuojennus siksi vuodeksi. Samassa järjestettiin asiat niin, että vasta olisi vähemmän tilaisuutta samallaisiin tekoihin. Kuningas käski että sotaväki, niin paljon kuin mahdollista kuljetettaisiin laivoilla; ja jos marssi maata myöten oli välttämätön, piti maaherrojen tarkkaan valvoa, ettei epäjärjestystä tapahtuisi. Myöhemmin, v. 1621, sääti Kustaa Aadolf ennen jo mainitut ankarat sota-artikkelinsa, joilla keinoin hän saikin aikaan, että valitukset sotamiehistä melkein kokonaan loppuivat. — Voudeista suuri joukko pantiin pois viralta, moni pistettiin vankeuteenkin, ja uusille sijaan tulleille annettiin ankaria varoituskirjeitä. Välistä kuningas lopettaa nämät seuraavilla sanoilla: "Jos et tätä tyystin tottele, niin ei ole niinuora sinulle liika hyvä!" Tämä ei ollutkaan mikään tyhjä uhkaus, vaan hirsipuissa nähtiin vähä väliä vääriä vouteja roikkumassa. Turusta sitten julisti Kustaa Aadolf asetuksen *voutien sekä kirjurien oikeasta menettelystä suomalaisia alamaisia kohtaan*, josta useampia satoja kappaleita levitettiin kansan pariin ja jossa ensi kertaa käskettiin antaa verokuitteja. Jonkun aikaa myöhemmin ilmestyi vielä toinen hyödyllinen säädös: voudit, jotka ennen olivat kuuluneet kaukana Tukholmassa istuvan rahakamarin alle, määrättiin nyt lääninsä maaherran valvottaviksi. Maaherrat, lähempänä ollen, saattoivat paremmin pitää vouteja silmällä. Itse olivat nämät läänien ylimmät hallitusmiehet korkeampaa sukua ja paremmin kasvatetut, niin että he paljoa harvemmin antoivat syytä valituksiin. Nämät molemmat asetukset estivät suuresti voutien ahneutta, vaikka niin juurtunutta paha tapaa ei kuitenkaan vielä saatu pitkään aikaan kokonaan poistetuksi.

Vaikeimmat parantaa olivat jäljellä olevat kaksi yllämainituista epäkohdista. Kustaa Aadolf antoi tosin anteeksi 1614 vuotta vanhemmat rästit; niin myös soi hän yksityisissä tapauksissa veronhuojennusta joksikuksi vuodeksi; sillä, sanoi hän, veroja ei saa niin armahtamatta ottaa, että talonpoika tulee aivan tyhjäksi ja jättää talonsa autioksi. Mutta ylimalkaan oli verokuorman vähennys mahdoton valtakunnan vaikean tilan tähden; päinvastoin täytyi yhä vaan vaatia joku (niin sanat tavallisesti kuuluivat) "pikkuinen" suostuntavero lisäksi. Samoin oli läänityslaitoksen laita. Kuningas tosin ei sanonut voivansa sallia Suomen talonpoikien sortamista, josta koko maa viimein joutui autioksi. Senvuoksi hän ensi innossaan, huomattuaan niistä johtuvat epäkohdat, peruutti kaikki läänitykset. Mutta hän huomasi pian, että "varsinkin Suomessa" oli mahdotonta muulla lailla tulla toimeen, koska kruunulla ei ollut rahavaroja. Ainoa, minkä hän saattoi tehdä, oli siis se, että hän kielsi liiat, laittomat veronotot ja jakeli läänitetyille talonpojille suojeluskirjoja. Mutta siitä ei ollut suurta apua, koska tottelemattomuudesta ei seurannut rangaistusta. Kustaa Aadolf ei näy hallituksensa alussa uskaltaneen suututtaa aatelialueita ankaruudella. Vähitellen vasta veti hän siinäkin suhteessa ohjat tiukemmalle. Erittäin kummastuttava oli hänen käytöksensä tuota julkista väkivallantekijää ja kruununkin oikeuden rikkojaa, Raaseporin kreiviä kohtaan. Hän oli lähettänyt Leijonhufvudille nuhteita sekä varoituksia, antanut virkamiehilleen suojeluskirjoja ja sanonut: "Semmoista en ulkomaiselta valtiaaltakaan kärsisi, sitä vähemmän omalta alamaiselta!" Mutta parin kuukauden perästä, kun ei kreivi antanutkaan anastamaansa kruununveroa takaisin, oli Kustaa Aadolf kirjoittanut tällä kertaa kuitenkin antavansa anteeksi ja sallivansa kreivi Stenin pitää, mitä jo oli ottanut. Nyt Turussa ollessaan käski kuningas Leijonhufvudin eteensä vastaamaan tehdyistä pahanteoista; vaan kun kreivi ei tullut, raukeni asia jälleen siihen. V. 1636 vasta, kuninkaan kuoleman jälkeen, menetti Sten Leijonhufvud viimeinkin kreivikuntansa. Samoin myös sai Berndes pitää vääryydellä anastamansa Peippolan; vasta kun mies oli kuollut, täytyi lesken siitä luopua.

Huhtik. 19 p., juuri kun Kustaa Aadolf herroineen par'aikaa istui illallispöydässä Turun linnassa, kuului yhtäkkiä hätähuuto: "Tuli on valloillaan!" Se oli päässyt irti ruokasalin ylisessä kamarissa ja kiihtyi kovassa myrskyssä niin hirmuiseen voimaan, että vähän ajan kuluttua koko linna oli ilmitulussa. Ei saatu pelastetuksi paljon mitään sen irtaimesta kalustosta, ei edes kuninkaan matkakapineitakaan. Yleisessä häiriössä jalosydäminen kuningas kuitenkin muisti linnan alisissa holveissa vankeja, jotka kaikkein ensiksi korjattiin. Palon jälkeen täytyi Kustaa Aadolfin muuttaa kaupunkiin, yksityiseen porvaritaloon asumaan. Silloin näet ei vielä ollut mitään ravintoloita, vaan majoitettiin läpikulkevat korkeat matkalaiset tavallisesti kahden porvarin, Kasper Pilin ja Hannus Kirjansitojan luo.

Turusta jatkettiin matkaa itäänpäin merta myöten, joka silloin, kun ei höyrylaivoista vielä ollut mitään aavistusta, kävi sangen hitaasti. Turusta oli lähdetty toukok. 3:na p:nä ja vasta 8:na oltiin Helsingissä. Vastatuulen tai tyynen aikana poikettiin joskus johonkin maakartanoon. Niin esim. vietti Kustaa Aadolf toukok. 22-24 p. Arvi Vildemanin luona Tiusterkylässä likellä Porvoota, missä korkeaa kävijää kovin runsaasti kestitettiin. Ainakin oli yksi hänen seuralaisistaan, Saksin-Lauenburgin herttua Julius Henrik, siellä niin "hyvässä pohmelossa", ettei kyennyt kirjoittamaan kuittia lippukuntansa palkkarahoista, jotka hänen käsiinsä annettiin. Ajan luonnetta sekä samassa kruunun kukkaron tyhjyyttä kuvaa sekin seikka, että kuningas pitkin matkaa poimi kaikellisilta ihmisiltä suurempia tai pienempiä lainoja Venäjän sotaa varten. Vildemanilta esim. hän sai 300 talaria, Viipurin porvaristolta 1,129, pormestarilta erikseen 166 talaria ja 12 äyriä, kolmelta muulta porvarilta yhteensä 1,378 t., Juhana De la Gardielta muutamia tuhansia, eräältä Viipurin satamaan sattuneelta Hollannin laivurilta 6,290 t., Eevert Hornilta 200:n Unkarin kultakolikoiden arvoiset kultavitjat y.m.[4] Vakuudeksi suotiin lainanantajille läänityksiä.

Koko kesän Venäjällä sodittuaan palasi Kustaa Aadolf syksyllä taas laivalla Suomen rantaa pitkin Ruotsiin. Ahvenanmaalla hän viipyi nyt koko viikkokauden, marrask. 3-11 p., huvikseen metsästellen. Ahvenan mantereella oli näet siihen aikaan erittäin runsaasti kaikellaisia metsänotuksia, erittäinkin hirviä, joita siellä säilytettiin kuningasta varten. Ei ollut siellä kenenkään lupa ampua, ei edes metsäkoiriakaan pitää. Kustaa Aadolf vielä kovensi tämän kiellon. Jokaisesta luvottomasti ammutusta hirvestä piti sakkoina maksettaman kruunulle kolme härkäparia, jokaisen jäniksenkin surmasta yksi härkä. Talonpojat kuitenkin usein rikkoivat tätä lakia; he eivät tosin ampuneet hirviä, vaan tappoivat niitä viritysrousilla tai muilla satimilla, kun ne heidän pelloillaan kävivät vahinkoa tekemässä. Kuningas senvuoksi varoitti heitä ankarasti, käskien heidän ajaa hirvet pois hiljaa, varovaisesti, ettei niille tulisi vahinkoa. Hirventaposta määrättiin nyt kuolemanrangaistus, taikka, jos kuningas syystä tai toisesta tahtoi henkeä armahtaa, piti rikollinen iäkseen lähetettämän Inkeriin, joka silloin oli Ruotsin valtakunnan Siperia.

2. Helsingin Herrainpäivät.

Keväällä 1615 purjehti Kustaa Aadolf Narvaan ja vietti sen kesän ynnä osan syksyä Venäjän sodassa. Talvenkin päätti hän olla likellä rajaa, voidakseen itse valvoa rauhan hieromisia sekä samassa sotavarustuksia.

Marrask. 1 p. lähetti hän sitten Narvasta julistuksen kaikille Suomen säädyille, käskien heitä tammikuun keskipoikoilla puheillensa Helsinkiin. Kutsutut olivat kaikki laillisessa iässä olevat aateliset; pappissäädyn puolesta piispa ynnä kaksi tuomiokapitulin jäsentä sekä yksi pappi kustakin kihlakunnasta; sitten 1 pormestari, 1 raatimies ja 1 porvari joka kaupungista, sekä 2 talonpoikaa kustakin kihlakunnasta. Aatelissäädystä oli siis edustamistapa toisellaan kuin tätä nykyä. Toinen eroitus oli sitä paitsi vielä siinä, että myös kaikki ratsumestarit ja jalkaväen kapteenit sekä yksi alapäällikkö ja kaksi sotamiestä kunkin mukana olivat kutsutut; näillä edusmiehillä oli sijansa ja äänestysoikeutensa aatelissäädystä.

Tammik. 22 p. 1616 Kustaa Aadolf itse avasi Helsingin herrainpäivät.[5] Aateliston parissa olivat Aksel Oxenstjerna (vaikka ruotsalainen, hänelle äsken suodun Kemiön kreivikunnan puolesta), meille jo ennestään tutut vanhat herrat Yrjö Boije, Aksel Kurki, Götrik Fincke y.m. Papistoa edusti vanha piispa Eerikki Sorolainen sekä 20 muuta hengellistä herraa. Upseereja oli 10, joiden joukossa ei kuitenkaan ketään mainiompaa. Porvariston lähettiläitä oli Turusta, Viipurista, Helsingistä, Porvoosta, Tammisaaresta, Naantalista, Raumalta, Udestakaupungista, Porista, Vaasasta ja Oulusta — muita kaupunkeja ei vielä ollutkaan meidän maassa. Senaikuisten kihlakuntien luvun ilmaisevat talonpoikaiset edusmiehet; niitä oli Pohjanmaalta (joka oli kaikki yhtenä kihlakuntana), Ylisestä ja Alisesta Satakunnasta, Piikkiöstä, Vehmaalta, Maskusta ja Halikosta Varsinais-Suomessa, Raaseporin ja Porvoon lääneistä Uudellamaalla, Hollolasta, Sääksmäeltä ja Hattulasta Hämeessä, Suuresta ja Pienestä Savosta (etelä- ja pohjoisosasta) sekä Äyräpäästä, Jääskestä ja Lapvedeltä Viipurin läänissä.[6] Käkisalmen läänistä ei ollut edusmiehiä, sillä tällä uudella voittomaalla, samoin kuin myös Itämeren maakunnilla, ei ollut äänioikeutta Ruotsin valtakunnan asioissa.

Kustaa Aadolf piti ensiksi pitkän, omakirjoittamansa puheen. "Jalot, korkeasukuiset, hyväasukuiset, korkeaoppiset, älykkäät ja rehelliset,[7] hyvät herrat ja maanmiehet!" lausui hän heille. "Kauan aikaa olen jo halunnut päästä käymään tällä maanäärellä, pitääkseni teidän eduksenne Ruotsin lakia voimassa ja tiedustellakseni teidän valituksianne. Kiitoksia siitä, että te suotuisasti olette tänne tulleet, niin että me nyt voimme muutamista tämän maan asioista ynnä myös muutamista koko valtakunnan etua koskevista seikoista keskustella." Hän muistutti nyt heille, miten Sigismund kuningas aikoinaan oli viekkaudella koettanut saattaa paavilaisen pimeyden takaisin maahan, jonka johdosta häneltä kruunun perintöoikeus riistettiin. Senkin jälkeen oli hän aina koettanut sodalla Virossa sekä Ruotsiin ja Suomeen lähetetyillä valhekirjeillä saada häiriötä aikaan. "Summa on se", sanoi Kustaa Aadolf, "että hän voimiansa myöten koettaa luovuttaa minusta alamaisten sydämiä, jonka tähden suosiollisesti kehoitan teitä varomaan tämmöisiä hänen kirjeitensä sekä myös varoitamaan naapureitanne, pitäjäläisiänne sekä maakuntalaisianne, etteivät he antaisi houkutella itseään." Hän selitti myöskin, miten Sigismund, "lähinnä syntisyyttämme" oli suurimpana syynä Venäjänkin sotaan. Hän oli koettanut saada Venäjää ensin liittolaiseksensa, sitten valtansa alle, jota vaaraa estääkseen Kaarle kuningas oli tullut venäläisten avuksi. "Saattaapa nyt", virkkoi hän, "monen sekä ulkomaalaisen että myös oman maan miehen silmissä näyttää oudolta, että me olemme sitten joutuneet ilmisotaan noiden autettaviemme, venäläisten kanssa." Siihen hän taas selitti venäläisten häilyväisyyden olevan syynä, he kun eivät ruvenneetkaan antamaan ruotsalaisille avun palkkioksi luvattua Käkisalmea. "Tarpeellista on siis", lopetti hän viimein, "että te olette varoillanne ja otatte varoituksen venäläisten esimerkistä, huomaten, kuinka moninaisia onnettomuuksia vallankumoukset tuottavat, varsinkin kun keskinäinen eripuraisuus saa ne aikaan. Ajatelkaa myös tämän nykyisen Venäjän sodan syntyä, ettei se ole Kaarle kuningas vainajan eikä myöskään minun tahdostani alkanut eikä näin kauan pitkittynyt. Pysykää siis, te hyvät miehet, yhtä uskollisina minulle kuin tähänkin asti, niin pyydän vastakin, niinkuin tähän saakka, aina hartaimmasti harrastaa teidän etuanne ja edistää rauhaanne sekä onneanne, johon Jumala Kaikkivaltias suokoon armonsa!"

Tällä tavoin siihen aikaan, kun ei vielä sanomalehtiä ollut, annettiin kansalle tietoa valtakunnan asioista. Tämän puheen perästä luettiin sitten kuningas säädyille kolme esitystensä: että luja liitto tehtäisiin Sigismundin vehkeitä vastaan ja ryhdyttäisiin suojelushankkeihin Venäjän sotaa varten; että samallaiseen sotaveroon kuin v. 1613 suostuttaisiin; että edellisenä vuonna Ruotsissa säädetty kyytiasetus myös Suomessa pantaisiin voimaan. — Valtiopäiväkeskustelut eivät silloin olleet pitkällisiä; ne kestivät ainoastaan kymmenen päivää, ja helmik. 2 p:nä oli jo päätös allekirjoitettu. Herrainpäivämiehet sanoivat sekä omasta että myös kotona olevien säätyläistensä puolesta tarkkaan miettineensä kuninkaan esityksiä, joista he nyt antoivat seuraavan vastauksen: 1) he vakuuttivat, ettei heitä koskaan voi houkuttelemalla saada luopumaan uskollisuudestaan kuninkaallista majesteettiä ja isänmaata kohtaan, ja jollei Sigismund suostu kohtuulliseen sovintoon, niin tahtovat he yhtenä miehenä seisoa häntä sekä hänen seuraansa vastaan; 2) koska Sigismund sekä venäläisten häilyväisyys oli ollut syynä tähän nykyiseen sotaan, ja jos venäläinen on vihollisuuteensa niin paatunut, ettei se mistään kohtuullisista ehdoista huoli, lupasivat he kaikin voimin tehdä sille vastarintaa, varojansa ja henkeänsä säästämättä; 3) kiittivät he kuninkaallista majesteettiä viime vuonna julistetusta kyytiasetuksesta, jonka he kyllä katsoivat terveelliseksi ja hyödylliseksi, jos sitä vain noudatettaisiin; 4) lopuksi he suostuivat lisäveroon valtakunnan suuren puutteen ja tarpeen tähden. — Samana päivänä Suomen säädyt myös lähettivät "Ruotsin kaikille säädyille" pitkän kirjeen, muistuttaen, kuinka täällä rajalla oli oltu miesmuiston ajat linnaleirin sekä muiden kuormien rasittamat ja aina sodan jaloissa, varsinkin tuon epäluotettavan naapurin venäläisen tähden, jolta ei edes rauhankaan aikana saa täydessä turvassa kotona istua. Siitä huolimatta ja vaikka edellisen kesän vuodentulo oli ollut huononpuolinen, olivat he varojansa ja voimiansa myöten myöntäneet sotaveroa. Ja vaikka heillä ei suinkaan ollut syytä epäillä, etteivät hyvät Ruotsin herrat ja miehet kernaasti myöntäisi hekin samallaista veroa ja tulisi tällä turvattomalla rajalla asuvien avuksi, tahtoivat he kuitenkin Ruotsin säädyille huomauttaa vaarallista tilaansa ja muistuttaa, kuinka auliisti suomalaiset aina tarpeen tullessa olivat apuansa heille antaneet, niinkuin vastakin lupasivat viimeisiin voimiin saakka antaa. Lopuksi he lausuiivat lujana luottamuksensa, että niin kauan kuin ruotsalaiset ja suomalaiset ovat yhtä mieltä, ei ole pelkoa mistään ulkovihollisesta. — Tämän kirjeen jäljennös lähetettiin jokaiseen Ruotsin maakuntaan, joista pian tulikin suosiollisia vastauksia. Ruotsalaiset kiittivät Suomen säätyjä, koska he olivat tähän sotaveroon suostuneet, luvaten hekin henkiin ja veriin asti auttaa kuninkaallista majesteettiä ja isänmaata, sekä muistaa uskollista, ystävällistä apua, jonka he hädässä ollessaan aina olivat suomalaisilta saaneet, "joka ystävyys ja sopu aina edelleen pysyköön". — Helsingissä myönnetty vero suoritettiin sitten myöskin kaikkialla Ruotsissa.

Oikeastaan olisi tämmöinen päätös uudesta verosta, jonka suomalaiset koko valtakunnan puolesta olivat tehneet, ollut tehtävä yhteisillä valtiopäivillä. Mutta olivatpa toiselta puolen Ruotsinkin säädyt monta kertaa tehneet päätöksiä koko valtakunnan puolesta, vaikkei ollut yhtään suomalaista läsnä. Silloin esim., kun Elfsborgin lunastussumma myönnettiin, rasittavin kaikista tämän ajan suostuntaveroista, ei liene ollut ketään meidän maastamme saapuvilla. Semmoisissa tapauksissa kuitenkin aina perästäpäin lähetettiin pari valtaneuvosta Suomeen, jotka kävivät joka maakunnassa

asianomaisten allekirjoituksia kokoomassa. Juuri mainittu päätös ei muuten toisessakaan vielä tärkeämmässä kohdassa ollut säännön mukainen; siinä ei ollut nimittäin yksikään talonpoika ollut osallisena. Sitä varten oli ainoastaan valiokunta kolmesta ylhäisemmästä säädystä ollut kokoonkutsuttuna. Näin vähän vielä pidettiin lukua perustuslain puustavista. Ylimalkaan ei pidetty siihen aikaan valtiopäiville tulemista niin paljon kansan oikeutena, kuin pikemmin monasti raskaalta tuntuvana velvollisuutena. Kuningas avauspuheissaan joskus pyysi anteeksi, että hänen niin tiheään täytyi "rasittaa säätyjä herrainpäivillä". Erittäin on mainittu, että suomalaiset, joilla oli pitkä, vaivalloinen matka ja laihempi kukkaro, olivat vastahakoisia tulemaan valtiopäiville ja usein saapuivat niihin sangen myöhään. — Kustaa Aadolf muuten pani valtiopäiväjärjestyksellensä vuodelta 1617 tälläkin alalla suuremman säännöllisyyden alkuun.

Monessa muussa suhteessa, paitsi jo mainituissa, olivat myös tavat ja menot valtiopäivillä toisellaiset kuin tätä nykyä. Julkisuutta esim. pelättiin suuresti. Kuulijoita ei sallittu säätyjen kokouksissa, vain aatelissäädystä oli nuorilla aatelisjunkkareilla lupa oppimisen vuoksi olla läsnä. Ei myöskään kuninkaallisia esityksiä annettu valtiopäivämiehille kotiin luettaviksi, ettei ne muka ennen aikojaan tulisi pahansuopien ulkomaalaisten tietoon, vaan olivat ne säädyn kokouksissa mietittävät ja tutkittavat.

Helsingin herrainpäivillä kyydistä tehty päätös koski rasitusta, josta ei edellisessä luvussa vielä ole ollut puhetta, vaan joka oli kaikkein kipeimpiä kohtia. Vanhastaan oli näet se määräys olemassa Ruotsin valtakunnassa, että maantien varrella olevissa pitäjissä talonpoikien piti maksutta kyyditä ja syöttää kuninkaan asioilla kulkevia virkamiehiä. Tämä jo itsessään olisi ollut sangen suuri kuorma, sillä siihen aikaan, kun ei postilaitosta ollut, joka olisi voinut kuljettaa kirjeitä, täytyi virkamiesten alinomaa olla maantiellä liikkeellä. Paitsi sitä että paikkakunnan virkamiehet ja läänin maaherra matkustelivat, liikkui usein kuninkaan käskyläisiä, jotka puhuttelivat kansaa valtiopäivillä myönneistä veroista, tai tutkivat kuninkaalle tehtyjä valituksia, tai vaativat voutien tilejä, tai hakivat ja ottivat kiinni karanneita sotamiehiä, kruunun merimiehiä ja kruunun päiväläisiä, tai kuljettivat paikkakunnan virkamiehille kuninkaallisia kirjeitä; vieläpä niiden lisäksi kulki kruunun ketunpyytäjiä y.m. Näillä oli usein koko joukko palvelijoita ja seuralaisia mukanaan, sitä enemmän, mitä suurempi itse herra. Tämä kyytirasitus oli sitä tuntuvampi, koska se ei ollut kaikkien maanomistajien kannettavana. Rälssimaitten talonpojat olivat lain mukaan ainoastaan puoleksi velvolliset siihen ottamaan osaa, ja aatelisherrat, varsinkin Suomessa, estivät tavallisesti kaiken kyydin ja kestitemisen alustalaisiltaan, vieläpä läänitysmaittenkin talonpojilta, kiskoen sen sijaan itselleen sitä suurempia veroja. Kaiken sen lisäksi tuli vielä, että vapaata kyytiä suuresti väärinkäytettiin. Aatelisherrat ja virkamiehet vaativat silloinkin talonpojilta maksutta hevosia sekä ruokaa, kun he matkustivat yksityisillä asioillaan tai huvikseen, rouvineen, lapsineen menivät toinen toisensa luokse häihin, hautajaisiin tai muihin pitoihin. Samoin myös tekivät aatelin palvelijat; samoin porvaritkin antoivat usein talonpoikien ilmaiseksi kuljettaa kauppakuormiansa. Eikä siinä kyllin, että kansaa laittomalla kuormalla rasitettiin, vaan tehtiinpä lisäksi tätä muka oikeutta harjoittaessa kaikenlaista väkivaltaa. Nimismiehet ja neljännismiehet, jos he joskus uskalsivat pitää muiden talonpoikien puolta, saivat selkäänsä. Samoin isännät niissä taloissa, joihin poikettiin, saivat osakseen haukkumisia ja kirouksia, lyöntejä ja korvapuusteja, niin ettei ollut minkäänlaista kotirauhaa.

Korkeimmat aatelisherrat Suomessa olivat näissä ilkitöissä ensimmäisiä miehiä. Mauri Horn, Joensuun herra, palatessaan kerran v. 1616 Venäjältä, majaili Kirkkonummella kuuden miehen kanssa muutamissa taloissa; näiltä isänniltään hän otti olutta, vaan syrjäisemmistä taloista, missä he eivät ennättäneet itse käydä, hän sen sijaan vaati olutrahaa, 2 äyriä talolta. Toinen upseeri, Hannu Ram, edellisenä vuonna Venäjälle mennessään, otti eräässä paikassa useilta talonpojilta viikoksi eväitä, vieläpä rahaakin lisäksi, keltä 24 äyriä, keitä vähemmän. Eerikki Pärttylinpoika, Mälsälän herra, kootessaan Elfsborgin veroa, oli kuljeskellut Kyminkartanon läänissä kahdeksalla hevosella, ja sitä paitsi hänellä oli vielä sama verta joutilaita varahevosia, jotka kaikki olivat talonpoikien elätettävät. Joka paikassa hän otti, ruuan ja juoman lisäksi, muutakin tavaraa väkisin. Eräässä kylässä, jossa ei ollut hevosia heti tarjona, hän pani nimismiehen rautoihin ja pakoitti hänet sitten sillä tavoin, kädet kahleissa, kyyditsemään itseään kaksi peninkulmaa. Kurjalan herra Sten Iivarinpoika tuli v. 1615, mennessään Venäjän sotaan, 35:n miehen ja yhtä monen hevosen kanssa erään lesken luokse, pieksi emäntää ja kärvensi lasten tukkaa, kun ei heti paikalla saanut, mitä vaati, ja kun leski häntä Ruotsissa annetusta kyytiasetuksesta muistutti, hän vain pilkalla kirosi: "Mene sinä hiiteen asetuksinesi!"

Örebron valtiopäivillä 1614 oli näiden syitten tähden päätetty laittaa kestikievareita aina kahden tai puolenkolmatta peninkulman päähän, joissa kuninkaan virkamiehet ja aateliset yksityisillä matkoilla käydessään saisivat määrätystä kohtuullisesta taksasta hevosia sekä ravintoa. Muiden matkalaisten piti sopia, miten saattoivat, talonpoikien kanssa. Ainoastaan kruunun asioilla kulkevat saisivat vapaan kyydin ja ravinnon. Matkallansa Suomessa samana vuonna sai kuitenkin kuningas Kustaa Aadolf joka paikassa kuulla, ettei tästä asetuksesta ollut mitään apua. Hän käski siis ankarasti, että voutien piti valvoa tätä asiaa, uhaten: "jos joltakulta alamaiselta vaikka vain kanakin ryöstetään, etkä toimita hänelle korvausta, niin saat sen omalla päälläsi maksaa". Ja sitten hän antoi alussa vuotta 1615 uuden ankan julistuskirjan, joka myös suomeksi painatettiin, ollen ihan ensimmäinen painettu asetus meidän

kielellämme. "Vaicka me", kirjoitti kuningas, "Herranpäivil, quin vijmen Örebroos pidettin, meiden kirioituxen cautta olemma pois kieldäneet caicki skydit ja gestämiset nijlde, jotka ei meiden teekiriam ja todistoxem cansa uloslähetetyt ole, että jocabahinen senpärästä idzens laittaman piteis, ja ychteinen cansa jongun hoistoxen (huoistuksen) saisi, niin me ymmärdhem (ymmärrämme eli huomaamme), että eivet ole site saanet nautita heiden hyväxens quin mö toivoim, ja että ychteinen cansa niin hyvin sijtte quin enengin ombi vieran holhomisella ja skydhillä raskautettu, eivet ole nautineet rauha cotonans, tiellä ja heiden oikealla matcallans, ja vielä sijttä hosumisella ja havoilla (haavoilla) usein väkivalda heiden cochtans (kohtaansa) tapactu (tapahtuu), enämiten nijlde, joilla ei ychten todhistusta ole; sijttä me vaicutetudh olemma toista neuvoa ylösajatteleman, senpääle että alemaiset saisit rauhasa olla." — Sitten määräsi hän, ettei saisi antaa ruokaa eikä hevosia kenellekään matkalaiselle, jolla ei ollut kuninkaan passia; niille herroille, jotka laittomasti vapauttivat alustalaisensa, uhattiin läänitysten poisottoa; väkivallan teosta matkalla säädettiin kuolemanrangaistus, vankeus tai sakot aina teon törkeyttä myöten.

Nämät asetukset eivät kuitenkaan enempää kuin Helsingin herrainpäiväpäätöskään paljon vaikuttaneet, niin että säädyt olivat kyllä oikeassa arvellessansa kuninkaan esitystä hyödylliseksi, "jos se noudatetuksi tulisi." Tämä väärinkäyttö oli liian juurtunut, voidaksensa pian poistua; vielä 20-30 vuotta edelleen tehdään valituksia laittoman kyydin ja kestitsemisen johdosta, vaikka ne vähitellen vähenemistään vähenevät.

Valtiopäivien jälkeen viipyi Kustaa Aadolf vielä koko talven Suomessa, enimmäten Turussa, koettaen, niinkuin hän säädyille sanoi, "pitää Ruotsin lakia voimassa" meidänkin maassamme. Kerran hän kevätpuolella kävi Turusta pienellä matkalla Satakunnassa, jolloin hän lienee kokenut, niinkuin hän muutamia vuosia myöhemmin valittaa, että maantiet Suomessa monin paikoin olivat pikemmin metsäpolkujen tapaisia, kapeita ja kivikkoisia. Ne käskettiin laittaa tasaisiksi ja leveämmiksi, jotta kahdet rattaat sopsisivat toistensa sivuitse kulkemaan. Keväällä vasta palasi hän sitten takaisin Ruotsinmaalle.

Aksel Oxenstjerna, joka kaiken aikaa oli ollut kuninkaan seurassa, lausui kerta myöhemmin ajatuksensa Suomen silloisesta tilasta, mikä ei ollut kovin ilahduttava. "Olen käynyt", sanoi hän, "Maskun ja Vehmaan kihlakunnissa; siellä ei ole viljelystä, siellä asuu vain petoja." Tämä lausunto valitettavasti ei tainnut olla perätön. Muutamia vuosia aikaisemmin, v. 1611, annettu tili läheisestä Halikon kihlakunnasta näyttää, että siellä silloin oli autiona 46 manttalia, 139 taloa, 21 kruunutilaa, 3 papin palkkatilaa, lukuunottamatta melkein yhtä monta aivan köyhtynyttä. Näin oli laita Kustaa Aadolfin hallituksen alkuaikana Suomessa paraiten viljellyissä, enimmäten asutuissa seuduissa. Seuraavana vuonna kävi pari ruotsalaista valtaneuvosta Suomessa nuorelle kuninkaalle uskollisuusvalaa ottamassa ja maan tilaa tutkimassa. He toivat silloin sen sanoman, että enin osa maata täällä oli poisläänitetty tai lahjoitettu, ja kruunulla jäljellä olevat tilat melkein kaikki perin autiaina. Kustaa Aadolf koetti sitten koko hallituksensa aikana parantaa tätä epäkohtaa; hän kehoitti yhä kansaa ryhtymään autiutilojen viljelykseen, luvaten useammiksi vuosiksi veronvapautta.

Tämän vuoden jälkeen ei Kustaa Aadolf enää joutanut toisten olla niin pitkiä aikoja Suomessa. Kaksi kertaa hän matkusti kuitenkin vielä kiireesti läpi maan. V. 1622 hän ajoi talvella, Liivin sodasta palatessaan, Viipurin, Kuopion, Säresniemen ja Oulun kautta Ruotsiin, ja v. 1626 Länsi-Suomen halki. Tällä viimeksimainitulla matkalla hänen sanotaan syöneen päivällistä Jokipiin talossa Jalasjärvellä, jossa hän niin ihastui tarjona olevaan hyvään, väkevään olueeseen, että hän vei tynnyrillisen eväinään mukanaan. Päivällisen jälkeen levähtäessään hän kuuluu nähneen unta vastaisesta Saksan sodasta, joka silloin jo täytti koko hänen mielensä.

3. Turun hovioikeuden perustaminen.

Suurena syynä laittomuuteen ja vallattomuuteen Suomessa oli oikeuslaitoksen rappiotila. Tuomarinpaikat olivat annetut korkeille herroille, jotka niistä kantoivat vain runsaat tulot, mutta hyvin harvoin itse toimittivat virkaansa. Sijaisikseen he panivat keitä itse tahtoivat, välistä jonkun palvelijansakin. *Alalaamaneilla ja lainlukijoilla* (tällä jälkimäisellä nimellä nimitettiin kihlakunnantuomarien sijaisia) enimmäten oli sangen vähän laintaitoa, jos ollenkaan; välistä he eivät osanneet edes kirjoittaa eikä lukeakaan. Niinkuin raa'at, sivistymättömät ihmiset ainakin, he vain katsoivat omaa yksityistä hyötyänsä, ja möivät sangen usein oikeutta sille, joka antoi parhaat lahjat. Tällä ajalla epäilemättä sai alkunsa tuo tuttu suomalainen sananlasku: "Laki on niinkuin luetaan." — Vetoaminen korkeampaan oikeuteen väärän päätöksen johdosta ei liioin auttanut, etenkin jos asia koski jotakin korkeaa herraa; sillä laamanni oli hyvin usein samalla kihlakunnantuomarina jossakin lakikuntansa osassa, maaherra jossain lääninsä kihlakunnassa. Asia oli siis hyvin usein asianomaisen itsensä ratkaistava. — Ennen aikaan oli kuitenkin ollut olemassa jonkinlainen ylempi valvonta. Aika

ajoin aina pidettiin *etsikko- tai oikaisukäräjiä*,[8] joilla seudun asukkaista valittu lautakunta, puoleksi aatelisia, puoleksi aatelittomia, parin sitä varten lähetetyn valtaneuvoksen sekä piispan valvonnan alla "tuomitsi kuninkaan tuomiota". Mutta ne olivat nyt jo aikaa sitten joutuneet pois tavasta. Ainoa apukeino, jota, niinkuin olemme nähneet, kansa olikin hyvin harras käyttämään, oli valittaminen suoraan kuninkaalle; mutta siihen oli erittäinkin suomalaisilla ani harvoin tilaisuutta.

Tämän häiriön poistamiseksi perusti Kustaa Aadolf hallituksensa alussa (1614) *hovioikeuden* Tukholmaan. Ruotsissa sai tämä heti paljon parannusta aikaan, mutta Suomeen ei sen vaikutus ulottunutkaan täydellä voimalla. Tukholmaan oli oikeuden hakijoilla liian pitkä ja kallis matka; paitsi sitä alioikeudet ja muut virkamiehet täällä eivät pitäneet suurta lukua noista kaukaisista käskijöistä. Hovioikeus pian valitti kuninkaalle, että sen päätökset ja suojeluskirjat olivat Suomessa aivan mitättömiä. Niin esim. Porissa eräs vaimo, jonka hovioikeus oli tuominnut syyttömäksi, hovioikeuden suojeluskirjasta huolimatta sidottiin maaherran ja kaupungin maistraatin käskystä kaakinpuuhun, missä hän sai selkäsaunan ja hänen molemmat korvansa leikattiin pois.

Kustaa Aadolf perusti senvuoksi v. 1623 *Turkuun* toisen hovioikeuden, erikoisesti Suomenmaata varten. Myöskin Käkisalmen lääni lisättiin sen tuomioalaan, jota vastoin Inkerinmaa laskettiin vähää myöhemmin perustetun Tarton hovioikeuden alle. Turun hovioikeudessa oli, paitsi presidenttiä ja varapresidenttiä, neljä asessoria; sen lisäksi otettiin vielä muutamia pormestareita ja lainlukijoita apulaisiksi. Ensimmäinen presidentti, vapaaherra *Niilo Bjelke*, nimitettiin samalla Suomen kenraalikuvernööriksi; siten tahdottiin antaa hänelle suurempi valta saattaa hovioikeuden päätökset täytäntöön. Vielä lisäksi hän sai v. 1628 kaiken Suomessa kotona olevan sotaväen komentonsa alle. Bjelke oli toimelias, innokas, ankara herra, joka kaikin voimin ryhtyi tehtäväänsä. Mutta ensi aluksi sitä oli kovin vaikea saada täytetyksi.

Tottumus laittomuuteen oli niin suuri, että oli miltei mahdotonta saada luotettavia virkamiehiä. Hovioikeuden ensi aikoina muutamat sen omista jäsenistäkin tekivät itsensä syytäkseen törkeihin rikoksiin. Herman Fleming, joka asessorin virasta erottuansa oli maaherrana Savossa, menetteli niin väkivaltaisesti, että hänet läänin kaikkien asukkaiden yhteisten kanteitten tähden oli tuomittava viralta. Lauri Cygnaeus (ruotsalainen) mestattiin v. 1634 siitä syystä, että hän oli vihapäissään tappanut appensa. Mauri Horn oli v. 1647 eräälle talonpojalle tehnyt väkivaltaa ja ryöstänyt häneltä tavaraa, eikä edes ensin totellut hovioikeuden käskyä tulla teostaan vastaamaan. — Vielä suurempi vastus oli alhaisista tuomareista sekä muista virkamiehistä, jotka lahjojen vuoksi jättivät pahimmatkin teot rankaisematta. V. 1628 Bjelke valitti tästä kuninkaalle vakuuttaen, että Suomessa joka paikassa tapahtui paljon törkeitä rikoksia, joista etenkin aviorikoksista ja irstaisuudesta kuitenkin voutien laiminlyönnin tähden harvoin edes kannetta oikeuteen tehdään; ja jos syylliset viimein tuomitaankin sakkoihin, niin ei niillä nälkäkurjilla kuitenkaan ole mitään omaisuutta, mistä sakkoja ottaa.

Paitsi sitä herrat Suomessa, joiden mielivaltaa tahdottiin nyt hillitä, olivat tietysti vihanvimmassa ja tekivät kiusaa, missä vain suinkin voivat. Eripuraisuudessa oli Bjelke joskus siveän, hiljaisen Eerikki piispan kanssa. Konsistorilla näet oli muutamissa asioissa erityinen tuomio-oikeutensa, johon se ei tahtonut sallia uuden hovioikeuden sekaantua. Alhainen kansa, vaikka sille epäilemättä oli mieluista, että sitä suojeltiin väkivaltaa vastaan, ei toiselta puolen taas suomalaisen tavallisen itsepäisyyden takia tahtonut taipua Kustaa Aadolfin moniin uusiin elinkeinoasetuksiin, joiden täytäntöä hovioikeuden tuli valvoa.

Näiden alinomaisten vastusten tähden vanha Bjelke sangen pian väsyi ja suuttui virkaansa. V. 1624 hän kirjoitti kuninkaalle, valittaen epäjärjestyksen maassa olevan sellaisen, "ettei sitä voi kynällä kuvata", sillä maaherrat ja voudit, piispa ja papit kiskovat kaikki kilpaa laittomia veroja. Niin myös voudit sekä muut, "tuskin mikään sääty erotettuna", keksivät milloin mitäkin koiruutta, kiskoaksensa rahaa talonpojilta tai pettääkseen kruunua. Siitä syystä hän jo nyt pyysi päästä "tästä vaivalloisesta, raskaasta virasta sekä tästä pahasta barbaarisesta maasta, missä kansa on niin ilkeä ja itsepäinen ja riippuu kiinni pahoissa tavoissaan ja tottumuksissaan; ja vaikka", jatkoi hän, "ne olisivat kuinkakin kohtuuttomia, pitävät he niitä pyhempinä kuin kaikkia kuninkaan asetuksia sekä herrainpäivien päätöksiä. Hartaasti olen kyllä koettanut hävittää noita epäjärjestyksiä sekä omalupaisia oikeuksia, jotka niin hyvin kuninkaalliselle majesteetille kuin alamaisillekin ovat vahingoksi; mutta vähän olen saanut toimeen, olen ainoastaan saavuttanut kaikkien ihmisten pahimman vihan". Bjelke sanoi olevansa vanha ja kivuloinen ja mainitsi myös esteenä sen, ettei hän taitanut maan kieltä. "Voittehan te, kuninkaallinen majesteetti", lopetti hän, "saada tähän virkaan maan kieltä taitavia miehiä, joilla on tässä maassa tiluksensa ja kartanonsa, ja jotka sitä paitsi ovat nuoremmat ja vahvemmat tätä ikävää virkaa toimittamaan." Samallaisia valituksia lähetti ukko vähä väliä kuninkaalle, mutta Kustaa Aadolf ei moneen aikaan ottanut niitä korviinsa, sillä hän tiesi Bjelken olevan paikallaan hyödyllisen.

Joskus oli hovioikeudella muuten kuninkaastakin vastusta, kun tahdottiin lain puustavin mukaan rangaista pahantekoja. Aatelisherra Klaus Munck esim. oli eräältä talonpojalta ryöstänyt pari härkää. Kihlakunnanoikeus oli tuominnut hänet väkivaltaisesta rosvoamisesta kuolemaan, hovioikeus huojensi

tuomion sakoiksi, mutta kuningas antoi kaiken rangaistuksen anteeksi, määräten vain, että vahinko oli korvattava. — Toisessa tilaisuudessa taas Bjelkekin, lähettäessään erään toisen aatelisherran kuolemantuomion, lisäsi armonpyynnön, "koska hovioikeus on niin nykyään vasta perustettu eikä siis sovi käyttää rigorem juris (lain koko ankaruutta)". Muutenkin menetteli Bjelke välistä meidän käsityksemme mukaan sangen omavaltaisesti. V. 1631 esim. hän aivan yksin vahvasti erään raastuvanoikeuden kuolemantuomion ja mestautti pahantekijän; hän katsoi tarpeettomaksi lähettää asiaa Uuteenkaupunkiin, missä hovioikeus silloin piti kokouksiaan Turussa raivoavan ruton tähden. Samana vuonna lykkäsi kihlakunnanoikeus toisen kuolemantuomion yksinomaan "herra kenraalikuvernöörin leppeän ja armollisen tutkinnon alle", jolloin Bjelke lähetti asian takaisin uudestaan tutkittavaksi, "vaan ei niin hätäilemällä kuin tässä näkyy tapahtuneen". V. 1625 taas koko hovioikeus omin luvuin muutti laissa määrätyn rangaistuksen helpommaksi; se soi näet kymmenelle kuolemaantuomitulle armon sillä ehdolla, että he raivaisivat viidakon eräältä kruununniityltä likellä Rauman kaupunkia. Tarkka laillisuus oli sen ajan ihmisille vielä niin outoa, että itse ylimmätkin lainvalvojat välistä eksyivät lain rajojen yli.

Ylimalkaan oli sittenkin Turun hovioikeuden perustaminen säännöllisemmän, puolueettomamman, voimallisemman lainkäytön alkuna Suomessa. Bjelkestä lausui vielä toista sataa vuotta myöhemmin Turun maistraatti seuraavan kiitoslauseen: "Jokainen suomalainen voi todistaa, että presidentti Bjelke tässä maassa on voimallisesti häätänyt väkivaltaa". Hänen aikanaan päätettiin muun muassa, että kaikki aikojen kuluessa talostaan vääryydellä erotetut pellot ja niityt piti ilman lunnaita annettaman takaisin. Myöskin korkeimpiin henkilöihin asti alkoi nyt lain valta ylettyä. Niin esim. sai kuninkaansukuinen rouva, Eerikki XIV:n tytär, Siiri Tott Liuksialassa hovioikeudelta kovan käskyn heti suorittaa sen suuren rahasumman, jonka hän monta vuotta takaperin oli lainannut Turun porvarilta Jaakko Wollelta poikansa Aaken ulkomaanmatkoja varten. Oikeuslaitoksen voiman ja vaikutuksen vahvistamiseksi oli Bjelke myös sen ulkonaisestakin arvosta sangen arka. Laamanninkäräjiä oli ennen pidetty ilman mitään menoja; mutta nyt käskettiin pitää ne suurella juhlallisuudella, jotta kansa tottuisi suurempaan lain kunnioitukseen. V. 1627 annettiin Pohjanmaan maaherralle, joka oli kysynyt syytä erääseen hovioikeuden päätökseen, se röyhkeä vastaus: "Me olemme vain kuninkaalle velvolliset tiliä tekemään; te olette siihen vaatimukseen liian halpa ja älytön".

Rangaistuksen lajit ja suhteelliset määrät erosivat siihen aikaan suuresti nykyisistä. Miestappoa esim., jota silloin hyvin usein tapahtui raakojen, hillittömien ihmisten kesken, ei pidetty niin suurena rikoksena kuin nyt. Murhaaja tavallisesti työnsä tehtyään karkasi saloille. Oikeus tarjosi silloin hänelle turvaa tullakseen vastaamaan teostansa. Jos syytös nähtiin todeksi, oli hänen lupa sovittaa tekonsa murhatun sukulaisille maksettavalla rahasummalla. Jos sukulaiset sitä vastoin eivät suostuneet sovintoon, sallittiin hänen taas kenenkään ahdistamatta palata takaisin saloille, mutta nyt julistettiin hän "pilttuaksi" s.o. jokaiselle annettiin valta hänet tappaa eikä kukaan saanut suoda hänelle majaa. Sama oli myös päätös, jollei syyllinen totellut oikeuden kutsua. Toiselta puolen taas oli ehdoton kuolemanrangaistus määrätty noidille sekä jumalanpilkkajille; sama tuomio kohtasi myös useimmiten varkaita. Ylimalkaan olivat mestaukset ylen tavallisia. Joka kirkonmäellä oli hirsipuu teileineen, jossa enimmiten nähtiin ruumiita roikkumassa. Törkeimmistä rikoksista usein tuomittiin kovennettu kuolemanrangaistus siten, että esim. ensin oikea käsi hakattiin poikki, tai myös jäsenet yksitellen jaloista alkaen rikottiin rattaalla. Kidutus oli silloin koko muussa Euroopassa tavallinen keino, jolla syytetyitä pakoitettiin tekojansa tunnustamaan, monasti olemattomiakin. Sitä ei kuitenkaan Kustaa Aadolf sallinut käyttää valtakunnassaan; ainoastaan uhata sai sitä joskus paatuneille pahantekijöille.

V. 1630 taipui kuningas viimein Bjelken lakkaamattomiin pyyntöihin ja soi hänelle eron presidentin toimestaan, seuraavana vuonna myös kenraalikuvernöörin virasta, "koska", siten kuuluivat sanat, "Suomen maan hallitsemisesta on paljon vaivaa ja vastusta, ja vapaaherra Bjelke on jo vanha ja väsynyt sekä osaksi Suomeen suuttunut".

4. Presidentti Juhana Kurck.

Turun hovioikeuden ensimmäisistä asessoreista oli puolet suomalaisia, samoin myös melkein kaikki lisäjäsenet; presidentti ja varapresidentti sitä vastoin olivat ruotsalaisia. Sitten otettiin jonkun aikaa enin osa hovioikeuden alemmistakin virkamiehistä Ruotsista. Syynä luultavasti ei ollut muu, kuin että Suomessa siihen aikaan oli peräti suuri puute kelpollisista lakimiehistä. Parikymmentä vuotta Turun yliopiston perustamisen jälkeen alkavat sitten oman maan miehet jälleen päästä voitolle. Ylimmät päällikköpaikat vain pysyivät edelleen enimmiten ruotsalaisten käsissä. Poikkeuksena oli kuitenkin kolmas presidentti *Juhana Kurck*, Laukon ja Anolan herra, vanhaa Kurjen sukua.

Hän oli sen ajan parhaita, etevimpiä Suomen miehiä. Syntymävuodeksi mainitaan 1590. Harjoitettuaan opintoja useissa Saksan yliopistoissa ja muutenkin vielä matkustettuaan Hollannissa,

Englannissa sekä Ranskassa, meni hän sotapalvelukseen. Hän taisteli Suomen väen riveissä venäläisiä ja sitten puolalaisia vastaan ja koroitettiin v. 1619 ratsumestariksi ja 1624 Suomen aatelislippukunnan päälliköksi. Sitten hän muutti siviilipalvelukseen, johon hänellä oli enemmän taipumusta. V. 1626 näemme hänet Turun, 1627 Viipurin läänin maaherrana. V. 1631 määrättiin hän Turun hovioikeuden presidentiksi, johon virkaan hän kuitenkin vasta seuraavana vuonna saattoi ryhtyä.

Tähän paikkaan oli Kurck ikäänkuin luotu ja suotu. Hän oli jalomielinen, oikeutta ja kohtuutta rakastava, viisas ja ahkera herra. Lakiasioissa hän oli aikaansa nähden tavattoman oppinut, siitä näkyi paljon jälkiä senaikuisissa hovioikeuden pöytäkirjoissa.[9] Tallella on myöskin eräs hänen sepittämänsä lakitieteellinen kirjoitus: De jure hereditario (perintöoikeudesta). Hänen aikansa ja toimestansa edistyi taas oikeuden vakaantuminen melkoisesti, niin että ainakin pääkaupungin seuduilla oikeus alkoi olla voimassa.[10] Pahin vaikeus oli siinä, että oli niin suuri puute kelvollisista alituomareista. Tämän puutteen poistamiseksi tiedusteli hovioikeus, kun se v. 1633 lähetti hallitukselle koko joukon kysymyksiä: eikö halullisia kymnaasilaisia saisi ottaa auskultanteiksi, jotka, vannottuansa vaitiolovalan, voisivat olla hovioikeuden keskusteluissa läsnä ja siten perehtyä laintaitoon? V. 1637 taas, kun hallitus oli hovioikeudelta kysynyt syytä alinomaisiin rajariitoihin Suomessa, annettiin se vastaus: että muun muassa tuomarit täällä ovat kovin vähäoppiset ja useat heistä sitä paitsi lahjakontteja. Siksi pitäisi yliopistoon, jonka perustamisesta nyt oli puhe nostettu, asettaa taitava lakitieteen professori. Samassa myös ehdotettiin, että lainlukijain palkka sekä lunastusraha tuomiopäätöksistä, jotka tähän asti olivat, edellisen nimelliset tuomarit, jälkimäisen asianomaiset aivan mielivaltaisesti määränneet, tulisivat vakinaisesti säädetyiksi, siksi että liika kiusaus lahjojen ottoon poistettaisiin. Hallitus säätikin sitten seuraavana vuonna, että tuomarien piti sijaisilleen antaa 10 hopeariksiä joka käräjältä. Se tuntuu meidän mielestämme turhan pieneltä summalta, mutta sittenkin se oli suurempi kuin mitä monen tuomarin oli ollut tapa antaa. Kemiön vapaaherrakunnassa esim. maksettiin 10 hopeariksiä ainoastaan silloin, kun käräjät pidettiin kirkonkylässä, muuten ainoastaan puolet siitä. Kuitenkin oli lainlukijoilla käräjien aikana sen lisäksi aina vapaa asunto ja ruoka.

Samasta kirjeestä vuodelta 1637 saamme muitakin tietoja sen ajan lainlukijoista. Hovioikeus valitti, että he tahtovat aina vetää kaikki riidat tarkastuksen alaisiksi, osaksi laintaitamattomuuden johdosta, mutta vielä enemmän ahneudesta, saadaksensa tarkastuspalkkaa. Itse tarkastukset he toimittivat usein aivan laittomasti, ottaen lautakuntaan ketä itse tahtoivat, suomatta asianomaisille mitään sananvaltaa. Monasti he eivät asianomaisille antaneet edes tietoakaan pidettävästä tarkastuksesta, vaan menivät ilman heitä paikalle ja antoivat lopullisen päätöksensä. Välistä sattui myös näissä tarkastuksissa, että kihlakunnan tuomari kumosi ennen samasta asiasta annetun laamannin tuomion. — Toisesta lähteestä taas tiedämme, että lainlukijat joskus tekivät päätöksensä Rooman tai Moseksenkin lain mukaan, ainoan voimassa olevan Ruotsin lain sijasta.

Muuten ei se paha tapa, että tuomarinvirat annettiin korkeille herroille, jotka niitä toimituttivat sijaisillaan, muuttunutkaan tähän aikaan, vaan tuli päinvastoin vieläkin yleisemmäksi. Ainoastaan se rajoitus tehtiin, josta kuitenkin vielä joskus poikettiinkin, ettei laamanni eikä maaherra saanut olla alituomarina omassa piirikunnassaan. Sijaislaitos pahoine seurauksineen poistettiin vasta Kaarle XI:n aikana.

Voidakseen paremmin valvoa alituomarien tekoja, oli hovioikeus ruvennut vaatimaan, että alioikeuksien pöytäkirjat vuoden lopussa aina lähetettäisiin sen tarkastettaviksi. Mutta tulipa usein yhdeltä ja toiselta lainlukijalta ainoastaan sellainen ilmoitus, ettei hänellä koko vuoden aikaan ollut mitään tuomittavaa ollut. Tähän meille niin outoon seikkaan ei ollut kuitenkaan mikään paratiisillinen viattomuus syynä, niinkuin edellisistä luvuista jo tiedämme. Päinvastoin taisi tämä suureksi osaksi juuri johtua juurtuneesta laittomuudesta. Ihmisille oli vielä niin outoa, että tuomarin kautta lainkaan saattoi saada oikeutta, että he vain harvoin turvautuivat siihen apukeinoon. Mitä rikoksiin tulee, tiedämme myös Bjelken valituskirjasta, että niistä suurin osa aina jäi ilmiantamatta.

Kurokin aikana ryhdyttiin paitsi ylläkerrottuihin vielä erääseen toimeen, josta olisi voinut koitua sangen tärkeitä seurauksia.

Ensimmäinen lainsuomennos oli samanaikainen kuin Agricolan Uuden Testamentinkin. Sen sepittäjä, Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherra *Martti*, ei ollut kuitenkaan ollut syvä laintuntija; hän oli tehnyt kaikellaisia eriskummallisia virheitä. Sanaa "syynsanoja" oli esim. käytetty, missä olisi pitänyt olla "asianomainen" (ikäänkuin ruotsalainen sana olisi ollut "mål-sägande" eikä "måls-ägande"); "paatinsiirtäminen" (ikäänkuin "båtdrägt", eikä "bodrägt") muka merkitsi samaa kuin "kotivarkaus". Sittenkin käytettiin käsikirjoitettuja kopioita tästä teoksesta sangen yleisesti. Uuden kelvollisen suomennoksen tarjosi sitten v. 1602 Kalajoen kirkkoherra *Ljungi Tuomaanpoika*, joka myös samalla oli lainlukijana, Kaarle IX:nelle, kun hän talvella palasi Pohjanmaan kautta Ruotsinmaalle. Ljungi Tuomaanpoika sanoo esipuheessaan ryhtyneensä tähän työhön monen sekä aatellisen että aatellittomankin kehoituksesta. Sillä edellinen käänös oli huono, ja usein tapahtui, että tuomariksi asetettu suomalainen ei oikein osannut ruotsia, ja sitä vähemmän ymmärsi Ruotsin lakikirjan

vanhentuneita sanoja ja puheenparsia; monasti toiselta puolen taas ruotsalainen tuomari ei osannut täydellisesti suomenkieltä. Kuningas ihastui tästä hyödyllisestä lahjasta ja pani sen painattamisen alulle; mutta hänen kuolemansa ja valtakunnan silloinen ahdinkotila estivät työn lopettamista. Ljungin Tuomaanpojan teos joutui kokonaan unohduksiin.

Keskipaikoilla 17:ttä vuosisataa oli nyt taas entinen lainlukija *Hartikka Speitz*[11] ryhtynyt samaan työhön. Hän oli jo ennen, heti niiden ilmestymisen jälkeen, suomentanut Kustaa Aadolfin sota-artikkelit. V. 1642 hän ne painatti kreivi Brahen kehoituksesta, niinkuin myös seuraavana vuonna uuden vuoriasetuksen. Tämän jälkeen hän ryhtyi lakikirjan suomennokseen, niinkuin hän eräässä kirjeessään, luultavasti Brahelle, ilmoitti. Saiko hän sen työn valmiiksi, vai jäikö se kesken, siitä ei ole varmaa tietoa; ainakaan ei pidetty siitä mitään lukua. Speitz näet näkyy olleen hovioikeuden epäsuosiossa. V. 1624 hän oli jo jonkun virkavirheen tähden menettänyt lainlukijanpaikkansa. Epäsuosio sitten vielä eneni sota-artikkelien esipuheen vuoksi. Syyksi työhönsä oli hän siinä ilmoittanut, että "näky likimittäin surcuteldava olevan, jos ei ne uskolliset Suomen soldatit taidais jotakin niistä (sota-artikkeleista) ymmärdä. Ja sentähden olen minä ex Zelo sen amore patriae (isänmaanrakkaudesta) ne suomen kielelle kääändänyt". Yllämainitussa kirjeessä hän samaten sanoo: "Näkyy olevan kauheata, että yksinkertaisten, ruotsinkieltä taitamattomien sotamiesparkojen Suomessa tätä ennen on täytynt mennä kuolemaan, vaikka ne raukat eivät ikänä ole kuulleet eivätkä saaneet mitään tietoa siitä, mitä sota-artikkelit sisältävät." Samallaisia puheita hän luultavasti muulloinkin piti, kukaties vielä yleisemminkin surkutellen koko Suomen kansan tilaa kelvollisen lainsuomennoksen puutteen vuoksi. Vaan hovioikeus näyttää pitäneen näitä valituksia loukkauksena itseään kohtaan, ikäänkuin se ei olisi oikeutta valvonut. Olkoon asia miten tahansa, ainakin Speitz tuomittiin v. 1647 hovioikeutta sekä erittäin sen presidenttiä vastaan lausuttujen soimausten tähden kuuden vuoden vankeuteen. Sitä ennen olivat jo hänen sota-artikkelinsa tulleet takavarikkoon otetuiksi ja hänen oli täytynt painattaa uudestaan ensimmäinen arkki. Omistus Brahelle, joka sisälsi ylläkerrotun valituksen, oli jäänyt pois, ja nimilehteenkin oli tehty merkillisiä muutoksia. Ennen Speitz siinä sanoi tehneensä tämän työn "isänmaalle sekä erittäin omalle kansalleen suosioksi", ja hänen nimensä jälkeen seisoivat sanat Tavast-Finlandus (Hämäläis-suomalainen); nyt oli "omalle kansalleen" pyyhitty pois ja jälkimäisiin sanoihin lisätty Suecus (ruotsalainen).[12]

Itse työlle eivät kuitenkaan hovioikeus eikä erittäin Juhana Kurck näytä olleen vastahakoisia, vaikka työntekijälle. Sen osoittivat he selvästi, kun muutamia vuosia myöhemmin maisteri *Aaprahami Kollanius*[13] tarjosi uuden lainsuomennoksen. Saatuansa sen valmiiksi v. 1648, hän antoi siitä tietoa Kristiina kuningattarelle, jonka nimessä valtionholhoojat sitten käskivät Turun hovioikeuden sitä tutkimaan. Hovioikeus puolestaan määräsi tähän työhön muutamia lainlukijoita, niiden joukossa Antti Pachaleniuksen, joka myös on erään uskonopillisen kirjan suomentanut. Heidän työnsä ylimäisen valvomisen sai pari assessoria toimekseen, sekä myös itse presidentti, koska hän oli taitava suomenkielessä.

Tutkijat eivät kuitenkaan pitäneet liikaa kiirettä; päinvastoin kuuluivat he joka paikassa pilkkaavan ja nauravan Kollaniuksen suomennosta. Luultavasti oudoksuivat he siinä ilmaantuvia Savon sanamuotoja esim. "cuhduttiin", "mehdäksi" j.n.e. Kollaniuksen valituksen johdosta kielsi hovioikeus tämmöisen pilkanteon ja käski tutkijoita kiirehtimään työtänsä. Syyksi heidän vitkastelemiseensa viimein tuli ilmi, että he olivatkin itse tehneet ihan uuden suomennoksen. Tämä heidän työnsä valmistui v. 1653, jolloin taas Kollanius sitä moitti huonoksi. Uusi komitea oli nyt asetettava molempia suomennoksia tutkimaan ja vertaamaan. Mutta sillä välin oli tätä asiaa harrastava presidentti Kurck kuollut, ja sitä paitsi oli nostettu puhetta Ruotsin lakikirjan parantamisesta; se oli näet jo kovasti vanhentunut ja uudenajan oloihin sopimaton. Asiain näin ollessa jäi lain suomennos painamatta, suureksi vahingoksi lainkäytölle sekä kansalliselle edistymiselle meidän maassamme. Sillä hallituksen kirjeestä hovioikeudelle näkyy, että tämä suomennos aiottiin asettaa täyteen lailliseen arvoon aivan ruotsalaisen alkuteoksen rinnalle. Täten olisi kenties maan kieli jo silloin voinut tulla lakikieleksi.

Sinnepäin alkoi siihen aikaan asia jo muutenkin vähän kallistua. Hyvin tavalliseksi tuli, että alituomarit pöytäkirjoihinsa panivat lyhyempiä tai pitempiä lauseita suomeksi, ottaen asianomaisten omat sanat sinänsä. Tätä tapaa rupesi kuitenkin vuosisadan lopulla hovioikeuden presidentti Falkenberg kovasti vainoomaan. Kielto kiellon perästä lähetettiin niin tuomarikunnalle yleiseen kuin yksityisille, kunnes suomenkieli saatiin pöytäkirjoista poistetuksi.

Painetun lakikirjan puutteen korvaamiseksi jossakin määrin oli tähän aikaan myös tapana käräjillä lukea lakioitteita suomeksi. Samoin julistettiin uudet asetukset suomenkin kielellä, ensi alussa kuitenkin vain suullisesti. Niin esim. luettiin v. 1638 uusi kauppasaäntö Turun kokoonkutsutuille porvareille ensin ruotsiksi, sitten suomeksi. Vuosisadan keskipaikoilta ruvettiin myös tiheimmin painattamaan asetuksia suomeksi.

Kansassa niinkään alkoi nyt jo herätä halu saada enemmän tietoja laista. V. 1668 toi Yli-Satakunnan edusmies valtiopäivillä esille sen pyyntöesityksen, että lakikirja painettaisiin suomeksi. Huomattavaa

on, että sekä Kollanius että useat hänen työnsä tarkastajat olivat juuri samalta seudulta kotoisin.

Tämmöinen oli presidentti Kurckin virallinen toimi; mutta myös hänen yksityinen elämänsä ansaitsee laveampaa kertomista.

Kurck oli oppinut herra muillakin aloilla paitsi lakitieteessä. Hän oli koonnut suuren joukon kirjoja sekä käsikirjoituksia, jotka koskivat Ruotsin historiaa. Suomen muinaisuutta erittäinkin oli hän paljon tutkinut, varsinkin Suomen aatelin sukuperiä, jotka hän niin perinpohjin tunsi, että hänen puoleensa aina käännettiin, jos niitä koskevia tietoja tarvittiin. Tiedemiehiä hän suuresti kunnioitti ja rakasti, josta syystä hekin pitivät häntä suuressa arvossa. V. 1648 esiin., kun hän vietti häitä Stålhandsken lesken kanssa, näyttivät ylioppilaat akatemian salissa hänen kunniakseen näytelmän "Aviosäädystä", jonka ylioppilas Chronander juhlaa varten oli sepittänyt. Toinen ylioppilas sepitti ja painatti latinaisia ja ruotsalaisia häärunoja, josta kunnioituksenosoituksesta hän sai Kurckilta puolitoista riksiä. Myöskin pyysi Turun yliopisto useita kertoja, joskin turhaan, että hän sen ajan tavan mukaan sallisi jonkun pojistansa ruveta heidän kunniarehtorikseen.

Presidentin elämä oli sangen loistavaa. Hänen komeaa kartanoansa Aurajoen rannalla, tuomiokirkon läheisyydessä, sanottiin "hoviksi", ikäänkuin se olisi ollut kuninkaallinen asunto. "Hoviin mentävän" sanottiin, kun presidentin luo lähdettiin vieraisille. Kurckilla oli oma hovipappinsa ja lukuisa joukko hovimestareita, passareita, porttivahteja y.m. Tämmöisissä suurten herrojen kartanoissa oli vielä muutamia keskiaikaa muistuttavia tapoja säilynyt. Niinpä esim. isäntä, jos hän oli johonkin palvelijaansa erittäin tyytyväinen, juhllallisesti ilmoitti, että tämä nyt ansaitsi olla miekkamiehenä. Hän antoi palvelijalle korvapuustin, lausuen, että sen tuli olla vihoviimeisen, vyötti hänelle miekan vyölle ja saattoi kunniapaikalle istumaan, jonka jälkeen sitten iloiset juomingit alkoivat. — Presidentin kartano oli aina kohteliaasti avoinna kaikille Turussa asuville tai asioilla käyville korkeille aatelisherroille ja virkamiehille; niin myös yliopiston tiedemiehille. Sangen usein myös pantiin toimeen suuria, komeita pitoja. Tällaisia tilaisuuksia varten ripustettiin silkki- tai verkkakankaita seinille, jotka muulloin olivat paljaat, tapetteja vailla; ainoastaan muutamat esi-isien muotokuvat, joskus jokin muukin ulkomaan mestarin tekemä maalaus koristi niitä. Pöydille oli ahdettuna lukemattomia hopea- ja kulta-astioita, joita Suomen rikkaissa suvuissa oli monen tuhannen luodin verran. Sitä vastoin ei käytetty milloinkaan pöytäliinaa. Juomaa sekä ruokaa oli ylellisin määrin tarjona. Virtana valui etelämaiden rypäleitten neste, etenkin Espanjan ja Ranskan viini. Olutta oli sekä Saksasta, paras Rostockista, että myös kotimaista, joka oli siihen aikaan hyvässä maineessa. Ruokalajeja oli tavallisesti 20-30. Kaloja oli kaikellaisia, lihaa aina useampaa lajia. Paitsi kotikarjan lihaa oli runsaasti metsänriistaa, hirviä, peuroja, jäniksiä, metsälintuja omasta maasta, Saksan peuroja eli sarvaita, metsäkauriita, metsäkarjuja ulkomailta. Metsänotuksista valmistettiin mielellään piirakka. Paistetut elukat, jolleivät ne olleet ylen suuria, tuotiin kokonaisina sisään, päineen, kaikkineen. Hedelmiä syötiin suurella halulla. Enimmäksi osaksi ne tuotiin Saksasta, mutta olipa myös kotikasvamia tarjona. Erittäin mainitaan Kurckilla olleen suuren ansarin, jossa hän kasvatti viinirypäleitäkin niin suurin määrin, että niitä yli oman kotitarpeen liikenä lähetellä Tukholmaan, Kristiina kuningattarelle tai suurisukuisille ystäville lahjaksi. Kirsikoita tai pähkinöitä tarjotessa oli tapana pistää koko joukko mukailtuja, kivisiä hedelmiä sekaan, ja seurassa syntyi aina suuri ilo, jos jonkun pöytäkumppanin hampaat yhtäkkiä narskahtivat tämmöiseen valehedelmään. Liemiruokia valmistettiin manteleista, kirsikoista, riisistä tai mannasta; kelpasipa munamaitokin vielä, vaikka kuninkaankin pöydälle. Ryytejä pantiin kourittain melkein kaikkiin ruokalajeihin. Härkäpaistia esim. maustettiin korinteilla, rusinoilla, sahamilla tai muskottineilikoilla, jotka sekoitukset meidän suussamme tuntuisivat vallan oudolta. Viinikin ryyditettiin usein.

Kurck oli muutenkin hyvin runsaskätinen, antelias. Salamontanukselle esim., joka oli ollut hänen lastensa kotiopettaja, lahjoitti hän koko talon, käsikirjurilleen niinikään toisen. Kun Turun tuomiokirkkoon ruvettiin hankkimaan uutta kelloa, antoi presidentti sitä varten 30 puntaa vaskea.

Tällainen anteliaisuus ja komea elämä kannattikin miehelle, jolla oli niin suuret varat ja tulot. Presidenttinä oli hänellä läänityksenä koko Vöyrin pitäjä (170 taloa), josta v. 1635 lähti 1,543 talaria. Paitsi sitä sai hän kaikki kruununverot kalastuksesta Kokemäenjoessa ynnä vielä saatavat Länsigöötin lakikunnasta Ruotsissa sekä Vehmaan kihlakunnasta, joissa hän nimeksi oli tuomarina. Kristiina kuningatar koroitti hänet v. 1651 vapaaherranarvoon, samalla suoden hänelle vapaaherraläänitykseksi 32 taloa Lempäälässä. Paljoa suuremmat olivat vielä perityt tai hänen itsensä ostamat tilukset. Suomessa (paitsi mitä vähäisen Ruotsissa) oli hän isänsä jälkeen perinyt Laukon ja Anolan kartanot, äidiltä 11 taloa Vesilahdella ja Tyrväällä. De la Gardien suvun heimolaisena hän omisti Köyliön kartanon (77 taloa). Itse hän oli eri aikoina rälssiksi ostanut 25 taloa Köyliössä ja Ulvilassa, 11 Vehmaalla, 7 Ali-Satakunnassa, 7 Lempäälässä. Norrköpingin ehdoilla (jotka läänitykset mieskannan kuoltua sukupuuttoon olivat kruunulle palautettavat) oli hänellä 50 taloa Vesilahdella, 48 Yli-Satakunnassa y.m.m.

Kurck oli niitä harvoja etevämpiä Suomen aatelisia, jotka tähän aikaan pysyivät kotimaassaan. Useimmat muut veti Ruotsiin hovin loistavampi, huvittavampi elämä ja hallitsijan läheisyys, jonka

kautta helpommin saattoi saada etuja, ylimalkain hienompi, sivistyneempi seura ja lauhkeampi ilmanala. Yhä enenevä keskittyminen kokosi myös yhä enemmän korkeimmat virat Tukholmaan. Valtaneuvokset oleskelivat nyt melkein aina siellä, eikä niinkuin ennen maakunnissa. Tukholmassa olivat sitä paitsi kaikki suuret valtiokollegiot eli ylihallitukset. Näin vieraantuivat vähitellen melkein kaikki mainioimmat aatelissuvut Suomesta. Mutta Kurck, vaikka hänkin tultuaan v. 1633 valtaneuvokseksi, ajoittain kävi Tukholmassa, piti kuitenkin aina asuntoansa Suomessa. Hän kuoli Turussa v. 1652.

5. Iisakki Rothovius.

Piispa Eerikki Sorolainen oli Kustaa Aadolfin hallitusaikana jo tullut vanhaksi, kykenemättömäksi. Senvuoksi hän kirjoitti Aksel Oxenstjernalle ja pyysi itselleen apulaista, ehdoittaen siihen virkaan Turun koulun rehtoria, Gabriel Melartopaeusta. Tätä miestä sanoi hän erittäin soveliaaksi, muun lisäksi senkin vuoksi, "että hän taitaa molemmat kielet, sillä täällä tarvitaan semmoista, joka osaa suomea". Ennenkuin vastaus vielä oli tullut, painoi kuitenkin Eerikki piispa pänsä v. 1625 levolle, lopettaen pitkän, monivaiheisen ja monivaivaisen elämänsä.

Seuraavana vuonna kysyi kuningas Ruotsin piispoilta, kuka heidän mielestensä olisi soveliaain Turun hiipan kantajaksi. He panivat ehdolle neljä miestä, kaksi suomalaista ja kaksi ruotsalaista, toisesta jälkimäisistäkin viitaten siihen ansioon, ettei "hän ollut suomenkielessä taitamaton". Lopuksi he vielä lausuiivat sen mielipiteen, että jos joku suomalainen tulisi määrätyksi, pitäisi hänelle antaa koulu- ja konsistorioviroissa ollut ruotsalainen apulainen. Täten vain tulisi mahdolliseksi viimeinkin saada kirkolliset asiat Suomessa Ruotsin mukaisiksi. Kustaa Aadolf jätti lopullisen vaalin v. 1627 kokoontuneille papiston valtiopäivämiehille, ja nämät valitsivat yksimielisesti Nyköpingin kirkkoherran *Iisakki Rothoviuksen*. Hän oli tosin umpiruotsalainen, Suomen oloille aivan outo, mutta toiselta puolen, niinkuin perästäpäin Tammelinus suomalaisessa riimikronikassaan häntä kuvaa:

Uros uljas, taitava tavois, oikia opis, selkiä sanois.

Hän, jos kukaan, oli mies häiriössä olevaa Suomen kirkkoa järjestämään.

Rothovius ensimmältä ei olisi tahtonut suostua hänelle tarjottuun kunniavirkaan. Hän pelkäsi näet tehtävänsä suuria vaivoja ja vastuksia; myös sanoi hän senkin esteeksi, ettei hän muka "slavonian kieltä osaa". Viimein kuitenkin hän taipui kuninkaan, piispojen sekä muiden valtiopäivämiesten hartaisiin pyyntöihin, ja saapui Turkuun heinäk. 6 p. 1627.

Pari viikkoa täällä oltuansa hän jo lähetti hallitukselle katkeran valituskirjeen siitä "hirmuisesta epäjärjestyksestä", jonka hän oli tavannut, "varsinkin pappissäädyssä". Tässä valituksessa olikin todella paljon perää, vaikka kyllä osaksi Rothoviuksen silminnähtävät ennakkoluulot suomalaisia vastaan lienevät vaikuttaneet sen, että hän näki mustan vieläkin mustempana.

Jumalanpalveluksessa sekä kansan tavoissa oli vielä paljon "paavilaista hapatusta" jäljellä. Kirkossa veisattiin välistä latinaisiakin virsiä, sanaakaan ymmärtämättä, papukaijan tavalla. Alttareille tuotiin kaikellaisia uhreja. V. 1627 esim. rankaisi konsistorio erästä vaimoa, joka vasikkaonnen tähden oli sytyttänyt vahakynntilän alttarille. V. 1640 vielä nuhteli piispa niitä, jotka alttareille ripustivat vahakuvia (vahakäsiä, jalkoja, sydämiä y.m. kiitosuhriksi kipeitten jäsenien paranemisesta), oravannahkoja (kenties metsäonnen tähden) y.m. Monessa paikassa vietiin niinikään uhreja maahan pystytettyjen ristinpuitten juurelle, ja jos papit joskus hakkasivat semmoisen ristin maahan, niin kansa kiireesti toimitti itselleen uuden sellaisen, sillä muuten ei muka karja voinut menestyä.

Tämän paavilaisen taikauskon rinnalla oli myös vanha pakanallinenkin vielä suuressa voimassa. Ristinpuitten ohessa pidettiin, ainakin sydänmailla, vanhoja karsikkopuitakin pyhinä. Noitia oli joka paikassa, joiden taitoon turvattiin taudeissa sekä kaikellisessa muussa hädässä. "Tässä maassa", valitti Rothovius v. 1640, "on paljon noitia. Kun ihminen sairastuu, niin he hakevat apua pirulta ja uhraavat kiitosuhreja pirulle. Jos hevonen tulee kipeäksi, haetaan kohta koko joukko äijjiä ja ämmiä kokoon, jotka pimeässä pirtissä tyhjentävät olutpuolikollisen, tehden temppujansa." — Kotinoitien apua ei pidetty vielä niin voimallisena kuin kauempana, pohjoisempana asuvien, erittäinkin lappalaisten. V. 1650 esim. mainitaan nuoren rengin Uudestakaupungista käyneen Kitkajärvellä, Kemin Lapissa asti, noidalta varasta tiedustamassa.

Pyhiä päiviä ja kirkkoja pidettiin sangen halvassa arvossa. "Sabbatin rikkominen työnteolla", sanoi Rothovius, "on tämän kansan mielestä leikintekoa." Kirkonmäellä pidettiin jumalanpalveluksen aikana suurta olut- ja viinakauppaa. Kirkossa usein meluttiin ja räyhättiin sopimattomalla tavalla. Vanajan kirkkoherra valitti kerta konsistorioon, että hänen seurakuntalaisensa kirkkonaikana juoksevat ulos ja

sisään, "niinkuin hullut vuohet". V. 1644 rupesivat Hammarlandissa muutamat vallattomat rengit, papin paraikaa saarnatessa, liikuttamaan saarnastuolia kangilla. Kirkkoherra, joka pelkäsi pönttöineen putoavansa alas, otti viimein karangon ja rupesi kirkkorauhan rikkojia hosumaan. V. 1662 Perniön kirkossa kaksi aatelismiestä, Sass ja Sabelfana, rupesivat riitelemään, vetivät miekkansa esille ja vaativat toinen toisensa taisteluun.

"Jumalan sanan väärinkäyttämistä harjoitetaan häpeämättömästi", kirjoitti piispa v. 1640. Niin myös olivat törkeät haukkumasanat, rivot puheet, raa'at kiroukset ja tappelut aivan tavallisia kaikkien säätyjen parissa. V. 1621 esim. oli Hannu Munck tullut Eerikki piispan luo ja vaatinut Salon vanhaa kappalaista eroitettavaksi virasta; sillä hän tahtoi hänen sijaansa nuorta poikaa, joka oli luvannut naida hänen kamarineitsyensä. Kun piispa kielsi, rupesi aatelisherra hyppimään lattialla niinkuin hurja, haukkuen piispaa kelmin ja varkaan vertaiseksi ja kiroten: "Piru minut vieköön ruumiineni, sieluineni, jollen tee sinusta valitusta kuninkaalle!" — V. 1644 Lemun kirkkoherra rovastikunnan pappien kokouksessa tutkisteli erään kappalaisen oppia, ja kun tämä luultavasti ei osannut selvästi vastata, huusi hän vihoissaan latinaksi: "Audi, bestia!" (Kuules, luontokappale!) Toinen puolestaan oli vastaukseksi paiskannut korvapuustin ja tarttunut kirkkoherraa tukkaan. — V. 1659 haukkui nuori pappi, maisteri Paavali, Kumlingen kirkkoherraa, ampui pyssyllä hänen jälkeensä ja suuteli hänen rouvaansa väkisin. — Samana vuonna syytettiin Pietarsaaren kirkkoherraa siitä, että hän löi vaimoansa. Konsistorion päätös on ajan sivistyskannalle erittäin kuvaava: "Jos kirkkoherra pieksää *yli kohtuuden*, niin vedettäköön oikeuteen."

Juoppous ja irstaisuus oli myös kauheasti yleistä niin alhaisten kuin ylhäisten parissa. Pari päivää ennen Rothoviuksen tuloa oli eräs pappi kello 7 aamulla tullut aivan juovuksissa konsistorion kokoukseen ja ruvennut hävyttömästi haukkumaan sekä pauhaamaan. — V. 1648 eräs Turun pappi moitti julkisesti saarnastuolista, että kaupungin raatimiehet tavallisesti tulivat raastupaan "humalaisina kuin siat". V. 1649 Rothovius arveli kappalaisilla useimmissa paikoissa olevan semmoisen palkan, että he tulisivat toimeen sillä, "jolleivät he olisi ahnaat juomaan ja taitamattomat hoitamaan talouttansa". V. 1662 mainittiin Orihveden kirkkoherrasta, että hän on alituisesti humalassa, niin ettei päivällä eikä yöllä ole eroa; niin myös hänen rouvansa enimmiten rypee juovuksissa vuoteellaan. Humaltumista ajoittain pidettiin aivan tavallisena ja luonnollisena asiana, jota ei kunnan miehessä ollenkaan voitu kummeksia, jollei se ainaiseksi tavaksi yltynyt. Virkamiehiltä vaadittiin sitoumus, etteivät he viinapäissäänkään ilmaisisi virkasalaisuuksia. V. 1639 käski hallitus Viipurin vanhan piispan Gabriel Melartopaeuksen hakea itselleen apulaista, jos löytyisi semmoista miestä, joka ei olisi juoppo. — Aviorikokset ja salavuoteudet niinkään olivat hyvin tavallisia ja lapsenmurhia tapahtui niin paljon, että hovioikeus v. 1641 vartavasten kysyi hallitukselta, mitä sen asian parantamiseksi sopisi tehdä.

Niinkuin tästä olemme nähneet, olivat papitkin, "kansan oppaat", osalliset kaikessa ilkeydessä. Paitsi sitä oli myös suuri osa heistä oppimattomia, sivistymättömiä. Vielä v. 1657 valitti Turun maaherra, että eräs mies, joka oli kruunun merimieheksi kirjoitettu, kiireesti oli vihittänyt itsensä papiksi, välttääkseen sotapalvelusta. Että semmoiset miehet eivät olleet hartaita virassansa, on helppo arvata. Rothovius nuhtelikin kiertokirjeissään heitä sangen usein laiskuudesta, koska he välistä jättivät jumalanpalveluksen pitämättä. Yhdessä suhteessa vain hän sanoi heidän kaikkien osoittavan suurta ahkeruutta — nimittäin saatavien koonnissa.

Virkaan tultuansa ryhtyi nyt Rothovius heti ankaraan parannuspuuhaan kirkollisella alalla, kilpailien yhtä ankaran Bjelken kanssa, joka samalla aikaa puhdisteli maallista alaa. Kerran, välistä kahdestikin vuodessa, hän piti yleisiä pappienkokouksia Turussa,[14] joissa opin kartuttamiseksi pantiin toimeen väittelyjä jostain uskonkappaleesta ja sitten keskusteltiin seurakuntain järjestyksestä. Samaten paremman järjestyksen aikaansaamiseksi julisti hän useampia asetuksia papeille sekä seurakunnille. Ensimmäiseen oli hän voimallisemman vaikutuksen vuoksi hankkinut itse kenraalikuvernööriin, Niilo Bjelken vahvistuksen. Myöskin kävi piispa joka vuosi pitkillä matkoilla avarassa hiippakunnassansa, omin silmin joka paikassa valvomassa käskyjensä täyttämistä. Välillä lähetti hän papeilleen tuon tuostakin kiertokirjeitä. Niissä hän milloin ankarasti nuhteli heidän "suurta uneliaisuuttansa ja huolimattomuuttaan, jota on mahdoton kärsiä", milloin kielsi heitä suotta kuljeksimasta talonpoikien luona kestejä pitämässä, käskien heidän pysyä kotonaan kirjansa ääressä, jollei heitä vaadittu pitäjälle virantoimitukseen; milloin taas hän kehoitteli heitä poistamaan kansan pahoja tapoja, erittäin noituutta ja sabbatin rikkomista. — Niinikään hän painatti omia kirjoittamia saarnakokoelmia malliksi taitamattomille papeille.

Varoituksilleen ja kehoituksilleen antoi Rothovius suuremman painon ankarilla rangaistuksilla. Pappi, joka kaksi kertaa oli laiminlyönyt jumalanpalveluksen, pantiin viikoksi vankeuteen,[15] kolmannella kerralla hän menetti virkansa; samoin se, joka ilman laillista estettä jäi pois yhteisistä kokouksista. Tietysti rangaistiin myös juoppoutta, irstaisuutta ja väkivaltaisuutta, jos näistä kanne tehtiin. Nuoria kappalaispappeja pitivät kovassa kurissa ja kuuliaisuudessa kirkkoherrat, joiden renkiä he oikeastaan olivat, ja jos he näille olivat olleet uppiniskaiset, kutsuttiin heidät aina heti Turkuun, missä he saivat kuulla ankaria nuhteita.

Seurakuntalaisia, jotka olivat rikkoneet kirkonjärjestystä tai siveyden sääntöjä, rangaistiin julkisilla nuhteilla saarnastuolista ja sakoilla; useinkin tuomittiin syylliset pari, kolme pyhää peräkkäin kirkon ovelta seisomaan taikka jalkapuuissa istumaan. Välistä myös käytti Rothovius, vaikka hän muuten olikin niin suuri paavilaisuuden jäännösten perkaaja, vanhaa paavilaista "pannajulistusta", sulkien rikollisen seurakunnan kirkon lyhyemmäksi tai pitemmäksi ajaksi.

Saarnoissansa Rothovius aina erittäin varoitti kansaa noituudesta ja pyhäpäivän väärinkäyttämistä. Hän kielsi väkevien juomien kaupan pyhäpäivinä, samoin myös kaikki muutkin työt, yksin käsikivien käyttämisen, joilla jokapäiväiset jauhotarpeet hankittiin. Kiihastelipa hän myös sitäkin "täällä Suomessa yleistä sian tapaa ja koiran elämää" vastaan, että kansa söi ja joi ennen kirkkoonmenoa. Luultavasti hän tahtoi sillä estää heitä humaltumasta väkevistä oluesta, vai lieneekö katsonut paastoovan vatsan Jumalalle otollisemmaksi? Samoin myös oli Herran ehtoolliselle aikovilta tupakanpoltto kielletty.

Varoituksilla, säännöillä ja rangaistuksilla yksin, sen Rothovius hyvin tiesi, ei voitu kuitenkaan kirkollista epäjärjestystä ja tapojen turmiota Suomessa poistaa. Pääsyy ja juuri kaikkeen pahuuteen oli opin ja sivistyksen puute. Paitsi paria pikkulastenkoulua oli hänen tullessaan ainoastaan Turun koulu voimassa, sekin pahasti rappiolla. Uuden piispan ensimmäisiä toimia oli senvuoksi tämän koulun puuhaaminen kymnaasiksi, jommoisia oli jo Ruotsissa melkein kaikissa hiippakuntien pääkaupungeissa. Hänen pyyntöihinsä suostuen perustikin holhoojahallitus v. 1630 Turun kymnaasin. Tällä tavoin laskettuansa perustuksen pappien sekä muiden virkamiesten paremmalle sivistykselle, rupesi Rothovius myös kansanopetuksesta pitämään huolta. Kiertokirjeissään papistolle hän kehoitteli ahkerasti katkismuksen opettamiseen ja lukukinkereitten pitämiseen, vaikka hän ihme kyllä ei sallinut niitä muualla pidettäviksi kuin kirkoissa, johon pitkät matkat estivät monta seurakuntalaista saapumasta. Näihin lukukinkereihin piispa ankarasti vaati kaikkia säätyjä ja lähetti hallitukselle valituskirjeen siitä, että aateli monin paikoin osoitti vastahakoisuutta. Mutta valtionholhoojat pitivätkin tätä viimeksimainittua vaatimusta liikana; lukukinkerit, sanoivat he, ovat niitä varten, jotka eivät voi kotona hankkia itselleen oppia. Myöskin käski piispa, että lauvantaisin ennen niitä pyhiä, jolloin Herran ehtoollista jaettiin, oli kuulusteltava rippivieraitten katkismuksen taitoa, "joka asia.", sanoi hän, "tässä barbaarisuudessa on vallan tarpeellinen". Pian tuli sen lisäksi se sääntö, ettei kukaan katkismuksessaan taitamaton saisi päästä naimiseen eikä edes kummiksi.

Rothoviuksen aikana ja avulla ilmestyi nyt viimein koko raamattu suomenkielellä. Agricolan työn jatkamista ja täydentämistä varten oli Kaarle IX:n aikana komitea ollut asetettuna Eerikki Sorolaisen johdolla; mutta sen toimesta ei ole varmaa tietoa. Nyt toi Rothovius 1635:n ja 1638:n vuoden valtiopäivillä esille hiippakuntansa toiveet tästä asiasta, ja kaikki Suomen valtiopäivämiehet yhtyivät hänen pyyntöönsä. Hallitus otti työn huostaansa ja määräsi suomentajiksi Turun kymnaasin lehtorit Eskeli Petraeuksen ja Martti Stodiuksen sekä Maskun kirkkoherran Henrik Hoffmanin ja Piikkiön kirkkoherran Gregorius Favorinuksen. Näistä etevin, ensinmainittu Petraeus, oli, Tammelinuksen senaikuisen suomalaisen riimikronikan sanoilla puhuen, "Ruotsis syntynyt", mutta "Suomeen suostunut". Hän oli tänne tultuaan hyvin oppinut maan kielen, josta hän v. 1649 laati ensimmäisen kieliopin. Hänen syvä ja laaja oppinsa sitä paitsi tekivät hänet vallan soveliaaksi tämän tärkeän työn johtajaksi. Suomalainen raamatunkäännös tuli näin olemaan aikansa paraita; kielensä puolesta se mukaili kuitenkin yhä vielä liiaksi muukalaisia puheenparsia, vaikka se olikin Agricolan yritystä puhtaampi.

Niin perinpohjainen parannustyö kuin se, johon Rothovius oli ryhtynyt, ei tietysti onnistunut heti ensimmäisellä iskulla. Yllä esiintuoduista esimerkeistä näkyy yltäkyllin, että myös Rothoviuksen loppuaikoina, vieläpä hänen kuoltuansakin, oli paljon kaikellaista säädyttömyyttä jäljellä. Suurena haittana papiston parantamiselle oli se seikka, ettei niiden virkaanasettaminen ollutkaan aina piispan vallassa. Usein tuli hänen luokseen pappeja, joilla oli kuninkaalta tai sittemmin valtionhoitajilta saatu käskykirja, että heille piti ensitilassa antaa virka. Sitä paitsi oli myös kaikilla aatelismiehillä oikeus siinä pitäjässä, missä heillä oli kartanonsa, valita papiksi, kenen tahtoivat. Vieläpä jäi tämä oikeus, jos isäntä itse muualla asui, raa'an, sivistymättömän pehtorin käsiin. Tällä lailla saivat usein aivan oppimattomat, kelvottomat miehet pappisvirkoja, kun vaan osasivat hallitusmiehien luona käydä kumartamassa, tai jossain aateliskartanossa kotipapin virkaa toimittaessaan olla herralle mieliksi, tai pehtorille kyllin hyväntekijäisiä tarjota. V. 1627 esim. valitti Rothovius, että eräs Hieronymus oli kuninkaallisen suosituskirjeen saanut, vaikka hän oli "juoppo kuin sika" ja muutamia vuosia sitten, jätettyään vaimonsa, oli piikansa kanssa karannut Liivinmaalle. Erittäin oli vastusta sotapapeista, jotka rykmenttiensä kanssa retkeillessä olivat tottuneet irstaisuuteen ja vallattomuuteen ja joilla oli ollut hyvä tilaisuus päästä mahtavien sotaherrojen suosioon. Vaikea oli sitä paitsi täyttää kaikki paikat täydesti kelvollisilla sielunpaimenilla. Vielä yliopiston perustamisen jälkeenkin oli puute niin suuri, että monasti täytyi ottaa papeiksi kymnaasilaisia, jopa koululaisiakin. Yliopiston konsistorio valitti v. 1643 tätä seikkaa ja pyysi piispaa, että kaikilta pappisvirkaan pyrkiviltä vaadittaisiin akatemiallinen todistus riittävästä opista ja hyvistä tavoista.

Vastusta oli Rothoviuksella myöskin usein kansan vastahakoisuudesta uusiin parannuksiin.

Suomalaista silloinkin sanottiin itsepäiseksi; hän pysyi mielellään vanhoillansa. "Jos, Jumala auttakoon", valitti piispa v. 1633, "tätä hävytöntä kansaa tahtoo kurittaa ja Jumalan vihaa välttämään neuvoa, niin saapi ylenkatsetta ja pahoja, pilkallisia sanoja vastaukseksi. Julkiset aviorikkojat vastustavat häpeämättä kirkon isällistä rangaistusta." V. 1640 hän taas sanoi: "Julkisesti vastataan tutkimuskinkereillä rovasteille ja piispallekin, kun he noituutta moittivat, ettei Jumalan avulla yksin aina voi tulla aikaan, on tarvis myös käyttää suola- ja iheralukuja y.m."

Kansan luonnonomaista vastahakoisuutta enensi muuten vielä piispa itsekin omalla käytöksellään. Hänen, joka ei ollut maassa syntynyt, ei osannut kansan kieltä eikä tuntenut kansan luonnetta, olisi pitänyt olla hyvin varovainen, sillä muukalaisen moitteita aina kärsitään vähemmän kuin omamaalaisen miehen nuhteita. Mutta ajattelemattomassa, joskin hyvää tarkoittavassa innossaan, ei Rothovius vähääkään hillinnyt vihaansa päästessään täällä vallitsevan epäjärjestyksen perille, hän ei koskaan viitsinyt valikoida sanojansa moittiessaan tapoja, jotka todella tai hänen mielestään olivat moitittavia. Pappejansa rangaistessaan hän ei myöskään aina noudattanut kohtuutta ja liiassa tulisuudessaan hän joskus teki vääryksiäkin, niin että kenraalikuvernööri Bjelken täytyi sekaantua asiaan ja määrätä, miten pappeja vastaan nostetut kanteet olivat konsistoriossa tutkittavat. Ja tämän lisäksi hän välistä puki moitteensa semmoiseen muotoon, että se loukkasi suomalaisten kansallistuntoa, joka siihen aikaan oli sangen arka.

V. 1634 piispa täten, juhlallisena rukous- ja katumuspäivänä saarnatessaan Turun ruotsalaiselle seurakunnalle, haukkui suomalaisia luontokappaleitakin pahemmiksi, koska he muka suosivat enemmän vellipataa ja kaalivatia kuin Herran huonetta. Kirkkoon he, sanoi hän, vaan tavan vuoksi tulevat, kerran tai pari "Jumala! Jumala!" huutamaan ja sitten taas siirtyvät maallisiin toimiinsa. — Tämä julkinen soimaus, joka, vieraassa seurakunnassa lausuttuna, ei ollut sielunpaimenen ojennusta, vaan pikemmin pilkantekoa, nosti katkeraa vihaa Turun suomalaisissa porvareissa. Suuri joukko kokoontui Esko Kopparin taloon, jossa he Erkki Kokkapäällä kirjoituttivat ankaran valituskirjan, tuoden esiin yllämainitut piispan sanat ynnä vielä kaikellaisia muitakin kanteita, esim. epärehellisestä kirkonvarain käyttämisestä y.m. Kokkapää, joka taisi tietää, että nuo lisäkanteet olivat vähemmän luotettavia, koki varoitella sanoen: "Älkää, hyvät miehet, panko tähän paperiin enempää kuin mitä voitte todistaa." — Mutta vimma oli, niinkuin aina, silmitön ja korvaton. — "Kirjoita, kirjoita vaan", huusivat porvarit kaikki yhteen suuhun, "kyllä me siitä vastaamme!" — "Piispa on opetettava jättämään meidät rauhaan", lisäsi yksi heistä, Matti Seppä, "kuka tietää, mitä pahempaa hänestä muuten vasta voi lähteä." — Valituskirja lähetettiin Tukholmaan lehtori Martti Stodiukselle,[16] joka siellä oleskeli valtiopäivämiehenä. Aikomuksena oli antaa se valtionholhoojille, mutta luultavasti ei Stodiuksella ollut siihen uskallusta. Sittenkin Rothovius sai tiedon asiasta ja haastoi vastustajansa oikeuteen. Tässä hän näytti kanteet epärehellisyydestä y.m. perättömiksi, ja sanansa hän koetti selittää siten, ettei niissä olisi kansallistunnolle mitään loukkaavaa. Selitykseksi siihen, että hän, vaikka hän ruotsalaiselle seurakunnalle saarnasikin, oli ottanut suomalaisten pahat tavat puheeksi, sanoi hän sen, että hän oli asetettu kumpaistenkin piispaksi ja siis oli velvollinen valvomaan toisten kuin toistenkin elämää.[17] Ja sitä paitsi tiesi hän myös, että suurina juhlapäivinä, jolloin piispa itse saarnasi, kävi paljon suomalaisiakin ruotsalaisessa jumalanpalveluksessa. Syyttäjät, jotka muuten käyttäytyivät kovin pelkurimaisesti, lykäten syyntoinen toisensa päälle, tuomittiin suuriin sakkoihin.

Seuraavana vuonna syntyi Rothoviukselle suurisuutensa vuoksi taas toinen paha juttu. Hän oli jälleen saarnannut epäjärjestyksestä Suomessa, kertoen kuinka täällä tehtiin julkisia syntejä ja rikoksia ilman mitään rangaistusta. "Hovioikeuden assessorit", lausui hän, "istuvat täällä Jumalan sijassa ja heitä sanotaan jumaliksi; mutta hekin lahjojen tähden ummistavat silmänsä." — Pari päivää sen jälkeen lähetti hovioikeus kaksi jäsentä vaatimaan piispalta selitystä, muuten he uhkasivat valittaa hallitukselle. Rothovius taas koetti lieventää sanojansa: hän ei muka ollut sanonut assessorien ottavan lahjoja, vaan ainoastaan varoittanut heitä ottamasta. Siihen selitykseen lähettiläät viimein tyytyivät, vaikka inttivätkin: "Tietävähän sen kaikki, miten sanat alkuaan kuuluivat."

Vielä v. 1650, vähän ennen kuolemaansa, sai Rothovius kolmannen syytteen. Turun koululaiset olivat hänelle käyneet valittamassa, että heidän rehtorinsa, joka oli ruotsalainen, aina teinirahain jaossa suosi enemmän omia kansalaisiansa kuin suomalaisia, ja sitä paitsi otti kaikilta laittomia koulumaksuja. Myös paheksivat he sitä, että piispa välistä määräsi osan heille aiottuja tuloja muihin tarkoituksiin. Koska Rothovius, niinkuin näyttää, ei ottanut asiaa korviinsa, lähettivät koulupojat kannekirjan itse valtionholhoojille, ja nyt tuli piispalle käsky korjata puheenalaiset vääryydet.

Saipa Rothovius kerran, vaikka hän, niinkuin olemme nähneet, liiallisen virkaintonsa vuoksi joskus joutui ahdinkoihin, kuitenkin myös päinvastaistakin moitetta kärsiä. Suomen kenraalikuvernööri Brahe, josta pian tulee lavealta puhetta, oli v. 1638 ensimmäisessä virkakertomuksessansa muun muassa myös maininnut, että Suomessa kirkollisella alalla yhä vielä tapahtui epäjärjestyksiä. Sen johdosta lähetti holhoushallitus Turun piispalle ankaran, paikoittain pilkallisen nuhdekirjeen, varoittaen häntä liiallisesta höllyydestä ja leväperäisyydestä etenkin pappien elämän valvomisen suhteen. Tämä ansaitsematon moite kävi kipeästi Rothoviuksen sydämelle. Hän luetteli kaikki, mitä hän jo oli tehnyt

kirkon järjestämiseksi sekä tapojen parannukseksi, ja väitti hallituksen epäilyksen Suomen tilasta olevan liiallisen. "Kyllähän täällä tosin", arveli hän, "harjoitetaan monta syntiä, varsinkin epäjumalan palvelusta ja noituutta; mutta pidetään täällä kuitenkin saarna ja rukous hyvässä voimassa, eikä suinkaan, niinkuin te näytätte luulevan, eletä pimeitten pakanoiden tavalla, joille Jumalan sanan valo vielä on koittamatta." Ukko, niinkuin moni muu ankara saarnamies, oli sangen arka, kun moite koski häntä itseänsä; omia tekojansa puolustaessaan hän nyt rupesi myös puolustamaan suomalaisten tapoja, joita hän muuten sekä ennen että jälkeenpäin kuvaili aika mustiksi.

Tästä samasta kirjeestä tuli myös ilmi hänen suuttumuksensa virkaansa. "Nyt olen", kirjoitti hän, "jo ollut yksitoista vuotta tässä vaivalloisessa virassa, jolla ajalla en ole monta rauhan päivää nähnyt." Parannuspuuhillaan sanoi hän vain joutuneensa pahansuopien vihan alaiseksi, ja olevansa nyt työstä sekä vastuksista niin perin väsyksissä, että soisi itselleen jo pois pääsöä täältä. — Vaan tämä kyllästyminen oli vain hetkellinen. Eipä aikaakaan, niin hän vaikutusinnossansa pyysi saada hoitoonsa Viipurinkin hiippakunnan, — jossa epäjärjestys oli vielä suurempi kuin hänen omassaan. Hän lupasi siinä tapauksessa "siellä vuoden kuluessa saada toimeen enemmän, kuin mitä siihen saakka oli monena vuonna tehty". Tämä hänen toivonsa ei tullut kuitenkaan täytetyksi.

V. 1652 nukahti viimein Rothovius 82-vuotisena kaikista puuhistansa ja huolistansa. Köyhän Smoolannin talonpojan pojasta oli hän neronsa ja intonsa kautta kohonnut korkeaan, mahtavaan arvopaikkaan. Suomalaiset, vaikk'eivät he häntä juuri rakastaneet,[18] eivät kuitenkaan voineet olla häntä kunnioittamatta, ja jälkimaailma, joka ottaa lukuun enemmän työn hedelmät kuin työn ulkomuodon, ylistää häntä paremman kirkkojärjestyksen ja siivompien tapojen aikaansaamisen tähden meidän maassa. Huomattavaa on, että hänen jälkeensä aina Isoon Vihaan asti ei Turun hiippa enää joutunut ainoankaan Suomen miehen päähän. Viipurissa oli vielä tämän vuosisadan keskipaikoille asti suomalaisia piispoja, vaan sitten sinnekin asetettiin enimmäen Ruotsin miehiä.

6. Johannes Messenius.

Kustaa Aadolfin aikana oli vielä uskonpuhdistuksen herättämä uskonnollinen into täydessä voimassaan. Raamattu, ainakin ylemmissä säädyissä, jotka lukea osasivat, oli jokapäiväisenä neuvon ja lohdutuksen lähteenä. Aamu-, pöytä- ja iltarukouksia pidettiin hartaasti, koko perhe kunta palvelijoihin yhteisesti. Pyhänä ei jumalanpalvelusta ilman laillista estettä laiminlyöty.

Kaikkiin sekä yleisiin että yksityisiin yrityksiin ryhtyessä anottiin kaikkein ensiksi Jumalan siunausta. [19]

Tällä kauniilla innolla oli kuitenkin myös huono puolensa; alinomaisessa taistelussa katolista kirkkoa vastaan oli sen rinnalla näet muodostunut ahdasmielinen, toisuskolaisia tuomitseva ja vainoova kiihko. Papiston kehoituksesta tuli Kustaa Aadolfin kuningasvalassaan vanhoa, ettei hän sallisi mitään muuta jumalanpalvelusta valtakunnassaan, paitsi luterilaista, eikä myöskään kruunun palvelukseen ottaisi ketään vierasuskolaista. Poikkeusasemassa olivat ainoastaan soturit, kauppiat sekä tehtailijat; sillä niitä oli kotimaisten vähyyden vuoksi pakko ottaa ulkomailta. Heidän piti saada häiritsemättä pysyä uskossansa "niin kauan kuin olivat hiljaa alallaan", s.o. eivät harjoittaneet uskonmenojansa julkisesti, ulkopuolella kotia; "sillä", lisäsi Kustaa Adolf, "esivalta ei voi omaatuntoa hallita".

Oman kansan omaatuntoa pidettiin siitä huolimatta ankarassa kurissa. Kolme ruotsalaista, jotka Kustaa Aadolfin hallitessa kääntyivät katolisuuteen, eivätkä suostuneet siitä luopumaan, mestattiin lain puustavin mukaan. Sama kohtalo oli jokaiselle jesuitalle tarjona, joka uskalsi tulla Ruotsinvallan rajojen yli; niin suuresti pelättiin tätä mahtavata, viekasta veljeskuntaa. V. 1630 vielä sai Viipurin maaherra käskyn valppaasti pitää silmällä kaikkia kaupunkiin tulevia tuntemattomia ihmisiä, sillä oli muka saatu tietää, että kolme jesuittaa hankiskeli Suomeen, niiden joukossa eräs Viipurissa syntynyt. Tällä kovuudella ja pelolla oli valtiollinenkin syy uskonnollisen ohessa; sillä katolilaisten tiedettiin harrastavan puolalaisen Vaasa-haaran palauttamista Ruotsinmaahan, siksi että heidän uskonsa siellä jälleen pääsisi valtaan.

Vaarallinen oli yksin kirjeenvaihtokin katolilaisten kanssa; sen sai kuuluisa Messenius, josta jo olemme ennen maininneet, kovaksi onnekseen kokea. V. 1616 joutui kiinni eräs Puolan kuninkaan salalähettiläs, tavallisesti Jussi Papistaksi (Paavilaiseksi) nimitetty. Hädissään hän ilmoitti Messeniuksenkin olevan osallisena hänen salahankkeisiinsa. Tämä ei voinut kieltää viljelleensä kirjeenvaihtoa muutamien Puolassa asuvien miesten kanssa, mutta väitti sen koskeneen osaksi aivan yksityisiä perheellisiä asioita, osaksi muutamien Ruotsin historialle tärkeitten paperien takaisinsaamista, jotka eräs Kustaa Vaasan aikana paennut piispa oli vienyt sinne. Messeniuksen osallisuutta valtiollisiin vehkeisiin ei saatukaan todistetuksi, mutta vahingoksi hänelle joutui oikeuden käsiin eräs hänen kirjeensä, missä hän vakuutti yhä vielä olevansa harras katolilainen, vaikka hänen

sitä täytyi salata.[20] Pitkän tutkinnon jälkeen tuomittiin Messenius kuolemaan, jonka päätöksen kuningas kuitenkin muutti elinaikaiseksi vankeudeksi.

Samoin kuin siihen aikaan, niinkuin olemme nähneet, Inkerinmaa oli Ruotsin Siperiana, samoin Suomen itärajan linnoja, Kajaanin ja Käkisalmen, käytettiin talletuspaikkoina kovasti rangaistaville valtiovangille. Siellä he olivat aivankuin elävältä haudatut, koko sivistyneestä ihmiskunnasta eroitett. Oulun läänin maaherra Eerikki Hare, joka juuri silloin sattui olemaan Tukholmassa, sai käskyn viedä Messeniuksen mukanaan Kajaaniin. Viikon päivät he purjehtivat pääkaupungin ja Vaasan väliä; täällä he viipyivät useampia viikkoja, kunnes pakkanen oli rakentanut siltansa ja portaansa avaroille soille. Sitten vasta ajettiin loppumatka, sillä ei ollut vielä mitään maantietä noilla Pohjan perillä.

Saarella, keskellä Ämmäkosken vihaisia kuohuja, sai nyt Messenius ahtaassa linnankammiossa viettää koko yhdeksäntoista vuotta. Alussa oli hänellä täällä poikansa opettaminen hupaisena ajanvietteenä; mutta muutamien vuosien kuluttua otettiin häneltä lapsi pois, ettei hän häneen muka saisi istuttaa katolinuskoa. Myös varoitettiin yhä linnanisäntää valvomaan, ettei vangilla olisi tilaisuutta jatkaa salaista kirjeenvaihtoa ulkomaan katolilaisten kanssa.

Käskyläiset, niinkuin tavallisesti käypi, tekivät tylyt käskyt vieläkin tylymmiksi pannessaan ne toimeen. "Maaherra Eerikki Hare", valitti Messenius eräässä riimissään, "ahdisti minua pahemmin kuin painajainen",[21] ja hänen vävynsä Helge oli siinä asiassa hyvänä apulaisena. Hän otti Messeniuksesta pois omat tutut palvelijat, vieläpä haukkui ja torui vahtimiehiäkin, jos joku heistä joskus armahti vankia. Uusi tupa rakennettiin tuoreista hirsistä niin alhaalle ja lähelle kosken kuohua, että vesi usein hyrskähteli lattian saumojen läpi. Maapuolella oli ikkunan alla linnan navetan tunkio, ja ruoka-aitaksi määrättiin lautakoppi, jota sotamiehet ennen olivat likaiseen tarkoitukseen käyttäneet. Tähän käskettiin Messeniusta muuttamaan ja, kun hän ei suostunut, kannettiin hän väkisin. Vastaan ponnistaessa repeytyivät häneltä silloin vaatteet hajalleen ja kylkiluu katkesi. Jonkun ajan kuluttua otti Helge pois kirveen, jolla Messenius pilkkoi itselleen polttopuita — vangilla ei muka saanut olla asetta — ja kun eräs armelias sotamies sitten lainasi hänelle puukkonsa, sai hän sen johdosta kovia nuhteita. Usein kehoitti Helge vahtimiehiä viskaamaan Messeniusta kivillä. Omin käsin hän kerta iski rouvalle verihaavan. "Ei se mitään", ivaili hän vaan, "vaikka Messenius itsekin menettäisi henkensä!"

Vaikka Messenius olikin tavattoman voimakas sekä ruumiiltaan että hengeltään, olisi hän kuitenkin epäilemättä menehtynyt tähän kurjuuteen, jollei hänellä olisi ollut vaimonsa ja kirjansa; näitä molempia lohdutuksia eivät toki armottomat vanginvartijat olleet häneltä kieltäneet. Edellinen teki kaikki, mitä uhrautuvainen rakkaus tämmöisessä tapauksessa voi, huojentaakseen miehensä elämää. Jälkimäiset saattoivat nuo pitkät päivät täällä yksinäisyydessä pikemmin kulumaan. Messenius jatkoi ennen jo alotettuja historiallisia tutkimuksiansa ja kirjoitti ensimmäisen täydellisen Ruotsinvallan historian, nimeltä *Scondia Illustrata* (Valaistu Skandinavia). Paitsi sitä valmistui häneltä vielä useampia muitakin historiallisia teoksia, niiden joukossa myös ruotsinkielinen "Suomen riimikronikka".

Surkeasta tilastansa oli Messenius monta kertaa kirjoittanut kuninkaalle; mutta enimmäksi piti linnanisäntä huolta siitä, etteivät kirjeet päässeetkään linnan porttia edemmäksi; taikka, jos ne perille tulivatkin, oli muuten lempeä Kustaa Aadolf niin leppymättömästi vihastunut tähän mieheen, ettei hän pitänyt niistä lukua. Vasta kuninkaan kuoltua suotiin vankiparalle vähitellen huojennusta. Pohjanmaan lääni oli nyt saanut myös uuden, armeliaamman maaherran, joka todisti todeksi sen, mitä Messenius kirjoitti valmistuneista arvokkaista teoksistaan. V. 1635 sallittiin siis hänen muuttaa Oulun linnaan, likemmäksi ihmismaailmaa, ja annettiin hänelle runsaammin elatusta. Mutta kuolema tekikin jo seuraavana vuonna lopun hänen levottomasta elämästään.

7. Kemin lappalaisten käännytys.

Noituus ja taikausko olivat, niinkuin olemme nähneet, yleiset koko Suomessa Rothoviuksen aikana. Mutta vielä huonompi oli valistuksen tila hänen hiippakuntansa eräässä osassa, nimittäin Kemin Lapissa; siellä näet oli pakanuus vielä täydessä voimassa. Katolisella aikakaudella ei ollut kristinopin saarna juuri ollenkaan kaikunut Lapin tuntureilla. Pirkkalaiset olivat sitä kaikin voimin vastustaneet, sillä he pelkäsivät ja syystäkin, ettei heidän sallittaisi kristityitä ihmisiä riistää ja ryöstää, niinkuin heillä oli ollut tapana tehdä pakanallisille alamaisilleen. Kustaa Vaasa oli sitten, hävitettyään Pirkkalaisvallan, lähettänyt lappalaisille lähetysaarnajia. Kaarle IX oli rakennuttanut kirkon kuhunkin Lappiin, kuitenkin pappeja niihin asettamatta; ja Kustaa Aadolf oli Lykseleen, Uumajan Lappiin perustanut koulun, jossa kymmenkuntaa lappalaispoikaa aina kasvatettiin. Mutta näistä toimista ei ollut vielä paljon nähtäviä hedelmiä tullut ilmi, ei ainakaan Suomen puolella. Lappalaiset turvasivat täällä yhä vielä yksistään *seitoihinsa* eli epäjumaliinsa ja käyttivät omia noitiansa pappeina.

Hädän tullessa kutsuttiin aina noita avuksi. Hän tuli *kannuksinensa*, noitarumpuinensa, jonka pärmä

oli pureksitulla lepänkuorella piirustettu täyteen punaisia viiruja ja kuvia. Siinä olivat kuvatut Lapin jumalat, siinä lappalaiset itse kotineen, poroineen, siinä metsän otukset ja pedot, siinä vuoret ja metsät, joet ja järvet, siinä toiset kansat, joiden yhteyteen lappalainen saattoi tulla, sanalla sanoen, kaikki, mikä hänen elämänsä suinkin koski. Noita, syvään kumartaen, pani nyt *arvan*, s.o. vaskirenkaan tai vaskilevyn, keskelle pärmää ja rupesi rummuttamaan, jolloin tietysti arpa hyppeli paikasta toiseen. Tätä tehdessään *joikui* (lauloi) hän kaikuvasti, ja kaikki läsnäolevat säestivät, naiset alemmalla, miehet kimakammalla äänellä. Sen mukaan mihin kohtaan arpa viimein seisahtui, antoi sitten noita ennustuksensa ja selityksensä. Monesti myös joutui hän haltioihin ja vaipui horrokseen, jolloin luultiin hänen sielunsa lentelevän asioita tiedustelemassa.

Enimmiten noita liitti selitykseensä sen neuvon, että pahan poistamiseksi tai toivon täyttämiseksi piti viedä anne eli uhri seidalle. Hän valmisti nyt itsensä siihen pyhään toimitukseen paastolla sekä kylpemisellä; hän puki ylleen parhaat vaatteensa; hän pujotti vaskirenkaan oikeaan käsivarteensa sekä pani valkoisen olkavyön vasemmalta olalta oikealle kupeelle. Päässä piti olla valkoinen palttinainen hytyrä. Muutamin seuduin koristi hän sekä itsensä että uhrieläimen lehti- ja kukkaskiehkuroilla. Talonväki, samoin kuin juhlaan kutsutut vieraat seurasivat häntä pyhävaatteissaan.

Heimokunnan seita seisoi aina korkealla vuorella, jota nimitettiin *pasveaareksi* (pyhävuoreksi). Tällöisen pyhän paikan läheisyydessä ei saanut olla ihmisasuntoa. Vaimoväki ja koirat eivät saaneet sitä ollenkaan lähestyä; muuten oli vaara tarjona. Noita, perille tultuansa, riisui kengät jalastaan; sillä olihan mahdollista, että niiden nahka olisi sattunut olemaan peittousastiassa samalla kertaa kuin naisen kenkänahkakin, ja silloin olisi pyhä paikka ollut saastutettu. Uhripaikassa ei vaaran uhalla saatu meluta, ei edes kovasti puhua.

Seidat olivat joko kivistä tai puusta. Edellisiksi valittiin joku muodoltaan eriskummallinen, jos mahdollista hiukankin ihmisennäköinen kallionlohkare. Puset tehtiin tavallisesti koivunkannosta, jonka juuripuoli, ylöspäin käännettynä, oli päänä hiuksineen, ja tyvipuoleen hakattiin kirveellä muutamia uurteita, niin että siihen tuli jonkunlainen kömpelö rungon ja jalkojen kuva. Erittäin mainio oli Tornion Lapissa tällöinen puunkanto, jota läheiset sekä kaukaiset lappalaiset, *Vironakan* nimellä, pitivät suurella arvossa ja palvelivat. Seitojen alla piti aina olla talvella tuoreita havuja, kesällä lehtiä ja ruohoa; niinpian kuin ne kuivuivat, toimitettiin heti vereksiä. Epäjumalan kuvan ympäri oli tavallisesti laitettu uhrilava neljän pönkän nojaan, ja sen ympärille oli taas pystytetty kauniita nuoria koivuja ja kuusia.

Uhratessa otettiin lakki päästä ja kumarrettiin syvään, jopa heittäytyttiin polvilleen ja lyötiin otsa maahan. Kun uhrieläin oli tapettu, paloiteltiin ruumis ja kappaleet viskattiin jo kiehuvaan vaskiseen uhrikattilaan. Keitoksen valmistuttua lankesivat kaikki polvilleen ja rukoilivat, joikuen epäjumalien kunniaksi. Sitten he söivät etupuolen eläimestä; takapuoli katsottiin halvemmaksi ja säästettiin kotona syötäväksi. Liemi valettiin ja uhrivalkean tuhka pirskoitettiin uhraajien päälle. Osa lihoista asetettiin lavalle seitaa varten; myös voideltiin sitä paksulta verellä sekä rasvalla. Uhrattujen porojen sarvet ladottiin ympärään lavan reunoja myöten sarvitarhaksi.

Tämä lappalaisten perin pakanallinen elämä ei voikaan meitä ihmetyttää, kun saamme tietää heidän kirkollisten asiointensa laidan. Koko Kemin Lappi, nykyiset Utsjoen, Inarin, Kemijärven, Kuolajärven, Sodankylän sekä Kuusamon pitäjät kuuluivat näet Kemin kirkkoherran piiriin. Tuon äärettömän pitäjän ainoa pappi asui siis Pohjanlahden rannalla, 70-80 peninkulman päässä seurakuntansa toisesta päästä. Rothoviuksen alkuaikoina oli Kemissä hyvin innokas, ankara kirkkoherra, Juhana Pictorius. Tämä hävitteli, huolimatta lappalaisten katkerasta vihasta, paljon noitarumpuja ja antoi noituudesta tavatuille omin käsin selkään. Mutta paljonkos hän kerkesi kulkea valvomassa äärettömässä piirikunnassaan. Senvuoksi jaettiin Kemin pitäjä v. 1648 Kristiina kuningattaren käskystä. Kruunun kustannuksella rakennettiin Kemin Lappiin kaksi kirkkoa, toinen Inariin, toinen Kemijärven rannalle, ja Rothovius toimitti sinne kirkkoherroiksi Esaias Bothniensiksen eli Ijanderin sekä Jaakko Lappoensiksen eli Lapodiuksen. Nämät nuoret papit jatkoivat innolla edeltäjänsä työtä polttaen noitarumpuja sekä hävittäen seitoja. Vaan vielä kului jommoinkin aika, ennenkuin pakanallinen epäjumalanpalvelus niiltä mailta saatiin poistetuksi. Pictorius kehui tosin tehneensä noitarummuista melkein lopun, ja professori Wexionius pari vuotta uusien kirkkojen perustamisen jälkeen väitti, ettei Lapissa muka enää ollenkaan kuulu noituutta, paitsi kenties paimentolaisina kuljeksivien joukossa. Mutta sittenkin tapasi vielä Kemijärveltä v. 1675 erotetun Kuusamon pitäjän ensimmäinen kirkkoherra, Gabriel Tuderus, kosolta sekä noitarumpuja että myös "kannuksia" (puuseitoja), jotka hän sitten kokosi kasaan, saareen keskelle Kuusamonjärveä, ja juhallisesti poltti tuhaksi.

Pakanuuden ulkonaisten merkkien hävityksen ohella ruvettiin nyt myös opetuksen välityksellä karkoittamaan sisällistä pakanuutta. Mutta Kemin Lapin papit eivät siinä toimessa viitsineet vaivata itseään oppimalla seurakuntalaistensa kieltä, jotta he olisivat voineet käyttää Ruotsissa siihen aikaan jo toimitettuja lappalaisia kirjoja. He katsoivat mukavammaksi pakottaa lappalaisia heidän äidinkieltänsä, suomea, käyttämään. He antoivat heille ainoastaan suomalaisia kirjoja käteen, jotka olivat, monasti

ymmärtämättä, luettavat ulkoa; myös käskivät he lappalaisten kotonakin aina puhutella lapsiansa suomeksi, että nämät jo aikaiseen tottuivat kirkkokieleen. Tämän suomalaistuttamishankkeen paremmaksi menestykseksi kutsui Rothovius koko joukon suomalaisia uudistalolaisia rantamaalta Lappiin. Semmoisia oli kyllä jo aikaisemminkin tämän vuosisadan alusta muuttanut näille seuduille, vaan nyt karttui heidän lukunsa karttumistaan. Lappalaiset täten osittain karkoitettiin vielä pohjoisemmaksi; osaksi he muuttuivat suomalaisiksi naimisten kautta tulokasten kanssa tai mukaantumalla heidän elantotapoihinsa. Kielten sukulaisuus vaikutti sen, että yhteensulaminen kävi verraten nopeasti. Lappalaiset oppivat helposti suomenkieltä ja unohtivat omansa, niin että sitä nyt enää ainoastaan Utsjoella sekä Inarissa kuulee. Näin tekivät siis täällä omat heimolaiset lappalaisten kansallisuudelle paljon enemmän väkivaltaa ja vahinkoa kuin ihan muukalaiset valtiaat Ruotsissa ja Norjassa.

8. Kreivin aika Suomessa.

Nuorempien aatelismiesten joukossa, joita Kustaa Aadolf enemmän kuin muita suosi ja joista hän toivoi paljon hyötyä isänmaalle, oli jo aikaisin kreivi *Pietari Brahe*. Alettiinpa yleisesti puhua, että tästä nuoresta herrasta voisi kohota vaarallinen kilpaveli itse Aksel Oxenstjernallekin, kuninkaan rakkaimmalle ystävälle ja luottamusmiehelle. Brahe oli mukana sekä Puolan että Saksan sodassa, aina Kustaa Aadolfin lähimmässä seurassa, ottaen osaa sankaripäällikkönsä moniin vaaroihin. Onnettomassa yrityksessä Danziger-Hauptia vastaan v. 1627 oli Brahe samassa veneessä kuin kuningas, ja kun tältä kypäri putosi jokeen, antoi hän omansa sen sijaan. Yhdeksän luotia lensi silloin heidän välitsensä veneen laidan läpi, ja Brahella oli täysi työ tukkiessaan reikiä vaatteista reväistyillä tilkuilla, ettei vene uppoaisi. — Würzburgin edustalla v. 1631 taas linnasta tullut tykinkuula iski maahan heidän eteensä, ajaen hiekkaa ja soraa molempien silmille. Pian tämän tapauksen jälkeen lähetettiin kuitenkin Brahe kotimaahan takaisin. Hänellä näet oli soturiksi kovin heikko terveys, ja Kustaa Aadolfin tarkka silmä oli sitä paitsi jo huomannut, että isänmaalla olisi suurempaa hyötyä rauhan toimissa hänen nuoresta ystävästään.

Kilpailu kuninkaan suosiosta oli varmaan jo alusta alkaen saattanut Oxenstjernan ja Brahen välit vähemmän ystävällisiksi; Kustaa Aadolfin kuoltua ainakin syttyi heidän välillään sangen pian julkinen eripuraisuus, varsinkin senjälkeen kun kansleri oli tullut Saksanmaalta kotiin. Jos jossain asiassa tehtiin valtaneuvostossa vastarintaa Oxenstjernan tuumille, niin oli Brahe aina kiivaimpia. Silminnähtävää oli, että tästä alinomaisesta riidasta näiden molempien mahtavien miesten välillä oli koitua valtakunnalle vahinkoa.

Tähän hätään ilmaantui kuitenkin pian hyvä apuneuvo. Hallitussääntö vuodelta 1634 oli kaikki kenraalikuvernöörinvirat hävittänyt: mutta Suomesta alkoi jo seuraavana vuonna kuulua tämän johdosta katkeria kaipauksia. Ennen oli toki, niin sanottiin, siellä edes kuninkaansijainen ollut, jolle voitiin valittaa; mutta nyt oli pakko kärsiä kaikki vääryydet, jollei ollut varaa mennä Tukholmaan saakka, meren taakse. Valtionholhoojat päättivät siis uudestaan asettaa Suomeen kenraalikuvernöörin, ja valitsivat siksi yksimielisesti kreivi Brahen. Siellä hän saisi, niin arvelivat virkakumppanit, aivan itsenäisen toimialan, missä hän omin päin, kenenkään muun häiritsemättä, saisi säätää ja päättää, mitä hän maalle paraimmaksi katsoisi. Brahe kiitti hänelle osoitetusta luottamuksesta, jonka vuoksi hän ei tahtonutkaan kieltäytyä, vaan lupasi kaikin voimin koettaa parastansa. Kuitenkaan hän ei voinut olla huomauttamatta, että hän tämmöisessä virassa oli vielä aivan kokematon, sitä paitsi suomenkieltä taitamaton, ja pyysi, että hänelle siis annettaisiin anteeksi, jos hän jossain asiassa sattuisi erehtymään.

Keskipaikoilla marraskuuta 1637 hän astui rouvansa kanssa Neito-laivaan ja läksi purjehtimaan Suomeen päin. Mutta matka Ahvenanmeren yli oli näin myöhään syksyllä sangen vaivalloinen; useat kerrat oli pakko vastatuulen tai liian kovan myrskyn tähden palata Ruotsin rannalle, jotta vasta marrask. 21 p:nä viimein saavuttiin Aurajoen suuhun.

Pietari Brahe oli nyt, niinkuin hänen valtakirjansa osoitti, määrätty "Suomen, Ahvenanmaan sekä molempien Karjalain"[22] ylimmäksi hallitusmieheksi. Hän tuli varustettuna sijaiskuninkaan vallalla ja myös sen mukaisella komealla seurajoukolla. Hänellä oli sangen suuri joukko kanslianvirkamiehiä, 12 drabanttia eli henkivartijaa, jotka juhlatiloissa kulkivat pertuska kädessä hänen edellään sekä takanaan, torvensoittaja, neljä kirjeenviejää (kun ei vielä postilaitosta ollut) y.m.

Jos hänellä oli valtaa, niin olipa voimaakin tehtävänsä täyttämiseen. Brahe oli nyt 35:n vuoden vanha, siis miehuutensa jaloimmassa kukoistuksessa. Hänellä oli sen lisäksi yhtä hyvä tahto kuin valta ja voima tehdä kaikki voitavansa hänelle uskotun maan hyväksi. Saadakseen omin silmin tutustua sen oloihin sekä nähdä sen puutteet ja tarpeet, hän läksi jo alussa vuotta 1638 pitkälle matkalle. Hän kulki Hämeenlinnan, Savonlinnan ja Käkisalmen kautta Viipuriin, josta hän sitten keväällä palasi merta

myöten Uudenmaan rantaa pitkin Turkuun. Samalla tavalla hän seuraavinakin vuosina kuljeskeli useampia kuukausia milloin missäkin piirinsä osassa. Enimmiten hän matkusteli talvella, jolloin rekikeli korvasi maanteitten huonouden tai perinpohjaisen puutteen sisämaissa. Mutta merkillisin kaikista hänen matkoistansa on se, jolloin hän kesällä v. 1639 kiersi Suomen jylhimpiä sydänmaita pitkin. Hän ajoi Helsingistä Hämeenlinnan kautta Savonlinnaan ja kulki sitten veneillä järviä sekä jokia myöten, välistä vedättäen aluksensa taipaleitten poikki, Käkisalmen läänin pohjoisimmalle perukalle, Liperiin ja Lieksaan saakka. Vieläpä poikkesi hän rajankin toiselle puolelle, Venäjän alueelle, käyden Lendelässä (Lentiirassa), jossa hän tapasi kaksi kreikanuskoista erakkoa. Sieltä hän jatkoi matkaansa Kajaanin kautta Oulunjärvelle, laski kaikki Oulunjoen kosket ja palasi sitten Turkuun, osaksi laivalla Pohjanlahden rantaa pitkin, osaksi maitse Hämeenkankaan poikki. Näin tuli siis Pohjanmaakin, vaikka se ei oikeastaan kuulunut hänen piiriinsä, Brahen huolellisen tarkastuksen alaiseksi. "Tällä retkellä", kirjoitti hän myöhemmin muistikirjaansa, "oli enemmän nähtävää kuin kukaan uskoisi, sillä kesänäikana ei ennen minua ole vielä yksikään arvokkaampi mies käynyt niillä mailla. Lähetinpä myös miehen Valkeallemerelle saakka tiedustamaan. Tämä takaisin tultuansa antoi tietoja maasta ja kertoi, miten venäläiset keittävät merivedestä suolaa Kemin-Koudassa sekä Kannanlahdessa. Suomenkieltä puhutaan siellä vielä kymmenen (viiden nykyisen) peninkulman päässä merenrannasta, ja sitä paitsi on paljon suomalaisia hamaan Arkangeliin ja Novaja-Semliaan sekä samojedeihin saakka, josta kansasta kaikki suomalaiset ja lappalaiset ovat peräisin." — V. 1640 hän niinkään matkusteli pitemmältä, poiketen Inkerinmaallekin, missä hänen lankonsa kenraalikuvernööri Pentti Oxenstjerna ystävällisesti häntä kestitti Narvassa. Sieltä hän sitten kiersi Käkisalmen ja Savonlinnan sekä Kuopion, Rautalammin ja Ruoveden kautta. Kaikilla näillä matkoilla, niin hän muistikirjassaan vakuuttaa, pitivät häntä asukkaat, sekä aatelisherrat ja sotaväki että myös papit, porvarit ja talonpojat, aina tervetulleena vieraana.

Kohta ensimmäisellä retkellään huomasi Brahe "paljon epäjärjestystä kaikissa asioissa". Sitä hän rupesi nyt kaikin tavoin parantelemaan. Osaksi hän teki sen oman valtansa nojalla, osaksi, jos parannukset vaativat suurempia hankkeita ja perinpohjaisempia muutoksia, täytyi hänen pyytää niihin valtionholhoojain apua. Siksi hän lähetti v. 1638 hallitukselle lavean, merkillisen kertomuksen Suomen tilasta, joka näyttää, kuinka tarkka hän oli ollut huomaamaan maamme edut sekä puutteet ja keksimään apuneuvoja edellisten edistämiseksi, jälkimäisten poistamiseksi.

"Tämä maa", kirjoitti hän, "on niin suuri ja monin paikoin niin rikas, varsinkin on runsaasti kaloja sekä merenrannalla että myös sisämaan avarissa järvissä, että se siinä suhteessa voittaa melkein kaikki tunnetut maat. Hyödyllisiä metsiä on yltäkylkin, lintuja ja metsäneläimiä runsaasti, metallivuoria on myös alkanut tulla ilmi; jos Jumala sallisi sen vaurastua sellaiseen tilaan, mihin se ihmisjärjen arvion mukaan voisi nousta, niin se minun mielestäni olisi (sen suuresta, avarasta alasta puhumattakaan) moneen melkoiseen kuningaskuntaan Euroopassa verrattava."

"Kauppaliikkeelle", lisää hän edempänä, "on koko tämä Suomen suuriruhtinaanmaa jokiansa, salmiensa sekä järviensä puolesta niin sovelias kuin suinkin joku maa voi olla, vähällä vaivalla[23] voi päästä veneellä Porista Päijänteeseen, Päijänteestä Lapveteen (Saimaaseen), sieltä Lapinmaalle Kajaaninjärveen (Oulunjärveen) ja taas sivullepäin Käkisalmen läänin. Näin voisi kuljettaa tavaroita sekä yhdelle että toiselle haaralle, ja tavaraa liikenisikin täältä paljon yli sen, mitä on tarvis tuottaa ulkomaalta. Jos vaan Jumala antaisi siunauksensa, että kaikki saataisiin säntilleen, niin ei mikään estäisi kaupunkien hyvää vaurastusta."

Yhtä tyytyväinen ei hän kuitenkaan ollut maan asukkaihin. Suuresti valittaa hän voutien sekä lainlukijain huolimattomuutta ja kelvottomuutta, niin ettei maaherroilla ole monta, jos yhtään, johon he voisivat luottaa.[24] "Ahkerasti haetaan parempia", lisää hän, "mutta harvoja löydetään. Jos tänne yliopisto saataisiin, niin kansa luultavasti edistyisi, ja varsinkin saataisiin soveliaampia lainlukijanaineksia." Papeista hän arvelee, että enin osa on sanankuulijoilleen vain pahentavana esimerkkinä, sillä elämässään he harjoittavat jos joitakin pahoja tapoja. Jumalanpalvelusta ja saarnaa pidetään kuitenkin ylimalkaan puhtaasti, paitsi Käkisalmen läänissä. Kansa riippuu sittenkin vielä paljon kiinni vanhoissa epäluuloissa ja taikauskossa.[25]

Tämän kuvauksen johdosta tekee Brahe suuren joukon tärkeitä parannusehdoituksia.

Luonnollisten kulkuneuvojen lisäksi hän tahtoi nyt vielä saattaa valmiiksi Eerikki Tuurenpoika Bjelken keskenjääneen työn, Saimaan kanavan. "Olen myös", sanoo hän, "katsellut tuota alotettua kaivantoa Lappeenrannassa, ja arvelen luultavaksi, että sen vähällä kustannuksella sekä vedentulvan vaaratta voisi saada laivoilla kuljettavaan kuntoon Viipuriin saakka. Vuoksikin", lisää hän, "näyttää minusta ikäänkuin se ei olisi luonnon luoma, vaan kaivettu, niin niskasta kuin myös alempana, missä koski käy."

Turkua Brahe ehdoitti laajennettavaksi, Viipuri piti uuden kaavan mukaan järjestettävän, Helsinki muutettaman Vantaanjoen suusta soveliaampaan paikkaan, ja useampia uusia kaupunkeja sekä kauppaloita perustettaman sisämaahan kaupan helpoitukseksi.

Hämeenlinnan ja Viipurin läänit (joista edelliseen myös kuului Uusimaa, jälkimäiseen Savo) olivat

hänen mielestensä liian avarat. Kansan oli syrjäisemmiltä kulmilta vaikea esittää valituksiansa maaherralle, ja tämän puolestaan oli mahdoton niin usein kiertää ympäri piirikuntaansa, että oikeus ja järjestys tulisi tyystin valvotuksi. Heidän piti siis kumpaisenkin saada apulaisensa. Samoin olivat useimmat sisämaan pitäjistäkin ylen suuret, ja sietäisivät siis jakamista.

Vouteja oli liian monta, eri miehiä samoilla seuduilla eri veronlajeja varten, niin että kun toinen juuri talosta läksi, toisen jo nähtiin tulevan, eikä kukaan heistä vähääkään sovittanut ajoikaansa niin, että se talonpojalle olisi tuntunut helpoimmalta. Brahe ehdoitti senvuoksi, että kaikki saman seudun verot annettaisiin yhden voutin haltuun. Tälle sitten voitaisiin myöntää suurempi palkka, joten saataisiin kelloisempia miehiä. Myöskin lainlukijain palkkaehdoista piti Brahe huolta lahjainoton estämiseksi; hänestä oli lähtenyt määräys heidän vakinaisesta palkastaankin, josta ennen on ollut puhe.

Samalla kun hän tahtoi vähentää voutien lukumäärää, hän ehdoitti toisen tarpeellisen parannuksen veronmaksutapaan nähden. Talonpoikien täytyi näet, paitsi maansa päätuotteita, vielä tuoda kaikellaista pientä tavaraakin, niinkuin turkiksia, lankaa, sukkaa, kintaita y.m. kruunulle veroksi. Siitä johtui, että talonpojan pää meni ihan pyörälle eikä hän koskaan tiennyt, milloin kaikki oli suoritettu; vouti siis helposti sai tilaisuutta harjoittaa petosta. Sen estämiseksi veresti nyt Brahe ehdoituksen, jonka jo Bjelke oli tuonut esiin, että nimittäin verot vasta maksettaisiin ainoastaan rahassa, viljassa, voissa, kaloissa sekä tervassa.

Sotamiehenoton suhteen hän niinikään esitti uuden ehdotuksen. Me muistamme, miten kansa rekrytteriherrojen tullessa aina miehissä pakeni saloille. Ainoaksi avuksi tätä vastaan arveli Brahe, että kunkin maakunnan asukkaitten kanssa tehtäisiin sovinto vakinaisesta sotamiesmäärästä, jonka sitten kansa itse saisi keskenään hankkia sille soveliaimmalla tavalla.

"Suomalaisten päävirheitten (nimittäin huolimattomuuden, laiskuuden ja juoppouden) poistamiseksi niin hyvin käskyläisistä kuin käskynalaisista, sekä jumalisemman, säädylisemmän, paremman elämän aikaansaamiseksi ei ole, lähinnä Jumalan siunausta, muuta kuin yksi keino — se on akatemian perustus." Näillä sanoilla lopettaa Brahe viimein kertomuksen, vielä kerran uudistaen ennen jo pari kertaa siinä lausutun tärkeimmän ehdotuksensa.

Hänen neuvonsa olivat niin viisaat, hänen arvonsa ja voimansa Tukholmassa sitä paitsi niin suuri, että hallitus varsin pienillä muutoksilla suostui kaikkeen, mitä hän oli ehdottanut. Brahe sai nyt siis yllin kyllin työtä yllämainittujen sekä vielä perästäpäin lisäksi keksittyjen parannusten toimeenpanosta. Saimaan kanavan kaivattamiseen hän tosin, luultavasti rahanpuutteen tähden, ei voinut ryhtyä; mutta ainakin perattiin ensi aluksi Varkauden ja Konnuksen kosket veneillä kuljettaviksi. Kaupungeita laajennettiin tai muutettiin ehdotuksen mukaan; uusia kauppaloita perustettiin sisämaahan. Läänejä ja pitäjiä jaettiin. Veronkoonti järjestettiin paremmalle kannalle. Sotamiesotto ruoduittain saatiin toimeen ensialuksi Savossa; muistikirjassansa kehuu Brahe saaneensa "jäykät savolaiset" suostumaan siihen, että aina kuusi taloa varustaisi yhden soturin. Yliopisto sekä koko joukko kouluja perustettiin. Useat tarpeelliset uudet virastot ja laitokset saivat muutenkin tänä aikana alkunsa. Ensimmäiset maamittarit olivat jo vähää ennen Brahen tuloa saapuneet maahan. Nyt määrättiin erinäinen vuorimestari Suomea varten. Myös perustettiin v. 1638 postilaitos, ensin kuitenkin ainoastaan rantamaitten tarpeeksi. Tukholmasta kulki posti Turkuun, sieltä kahta eri tietä Viipuriin, nimittäin ylistä Hämeenlinnan kautta taikka merenrantaa myöten. Viipurista se pitkitti matkaansa toiselta puolen Käkisalmeen, toiselta Narvaan; Helsingistä vietiin kirjeet jaalalla Rääveliin. Pohjoiseen päin Turusta ulottui sen tie Ouluun saakka. Postimaksu oli eri suuruinen matkan pituutta myöten, esim. Turusta Helsinkiin 22,50 penniä, Viipuriin 45 p., Käkisalmeen 66,50 p. Pian postin perustamisen jälkeen saatiin myös vihdoin nuo jo kauan aikaa hankkeissa olleet kestiekievarit asetetuiksi, v. 1638 kaupunkeihin ja 1649 maalle, jolla tavoin vapaa kyyditseminen loppui. Näin tehtiin kaikilla aloilla ahkerasti työtä Suomen vaurastuttamiseksi, kylvettiin uuden toivorikkaan tulevaisuuden siemeniä.

Vuonna 1640 loppui Brahen virka-aika; sillä 1634 vuoden hallitussääntö ei sallinut ilman uutta määrääystä läänien ja valtakunnanosien hallitusmiesten kauemmin pysyä virassansa. Hän palasi Tukholmaan, missä hän valtaneuvostolle teki tiliä toimistansa. Sen kuultuansa lausui silloin neuvoskunnan esimies Aksel Oxenstjerna nämät merkilliset sanat: "Me olemme aina kuulleet, että jos vain Suomea hyvin hallittaisiin ja kaikki saataisiin siellä hyvään kuntoon, niin että pää, kädet ja jalat soveltuisivat yhteen, niin se maa vetäisi voimassa, varallisuudessa sekä väen paljoudessa Ruotsille vertoja."

Brahe tehtiin nyt valtadrotsetiksi eli oikeusministeriksi ja holhoushallituksen jäseneksi, joissa viroissa hänellä epäilemättä oli hyvin paljon työtä. Mutta sittenkin hän otti vielä pari, kolme vuotta edelleen sangen paljon osaa Suomen maan asioihin, melkein niinkuin hän yhä olisi ollut sen kenraalikuvernöörinä. Hän kirjoitteli tiheään käskykirjeitä kaikellisille virkamiehille Suomessa, ja he puolestaan lähettivät hänelle kertomuksia toimistansa. Eikä aikaakaan, niin lähetettiinkin hän jälleen takaisin Suomen hallitsijaksi. Hän tuli Turkuun vähää ennen juhannusta 1648, jolloin läänin maaherra

ja piispa, papisto ja yliopistokunta, pormestari ja koko raati sekä neljä lippukuntaa aseellisia porvareita oli häntä Auran rannalla juhlallisesti vastaanottamassa. Tällä kertaa oli Pohjanmaakin laskettu hänen hallituspiirinsä lisäksi; mutta sen sijaan oli Käkisalmen lääni siitä erotettu ja yhdistetty Inkeriin. Brahe alkoi nyt taas tehdä pitkiä matkoja ympäri Suomea ja työskenteli väsymättömästi maamme hyväksi. Mutta tämä hänen virka-aikansa ei ole kuitenkaan jättänyt yhtä syviä jälkiä kuin ensimmäinen. Jollemme ota lukuun muutamien uusien kaupunkien ja koulujen perustamista, oli hänen toimensa nyt pikemmin vain entisten laitosten menestymisen valvomista. Osaksi oli edellisellä kerralla jo laskettu pääperustus tärkeihin ja suuriin uudistuksiin, osaksi myös Kristiina kuningattaren tuhlaukset vaikuttivat vuosi vuodelta yhä pahemman puutteen kruunun varoissa. Surkeata on melkein jokaisesta kenraalikuvernöörin kirjeestä tältä ajalta lukea valituksia, miten vaikea on pitää voimassa kaikkia Suomen laitoksia, kun niiden kustantamiseksi aiottu talot ja pitäjät lahjoiteltiin aatelisherroille.

Tällä ajalla oli Brahe Turussa läsnä suuressa riemujuhlissa, jota tuomiokirkossa vietettiin suurilla menoilla kolmekymmenvuotisen sodan loppumisen johdosta. Olipa tosiaan syytäkin riemuita rauhasta, kun valtakunta nyt viimein satavuotisten melkein lakkaamattomien sotien jälkeen (vuodesta 1555) kerran sai huoahata. Mutta myös surullista juhlaa oli hänen pakko täällä viettää. Hänen rakas puolisonsa, joka noilla vaivalloisilla matkoillakin oli enimmiten seurannut hänen mukanaan, kuoli Turussa v. 1650. Hautajaiset tietysti olivat komeat; juhlavärssyjen parissa oli myös suomalaisia, jotka eräs kreivin suomalainen suosikki Eerikki Justander oli sepittänyt.

Samana vuonna tuli kruunun sotalaiva noutamaan Brahea Tukholmaan Kristiinan kruunaukseen, jossa hän yhdessä arkipiispan kanssa laski kruunun kuningattaren päähän. Sen jälkeen hän palasi Suomeen Pohjanlahden ympäri; mutta syksyllä 1651 hän läksi jälleen takaisin Ruotsiin, eikä enää sitten käynyt meidän maassamme. Osaksi tyhjyys vainajan jälkeen täällä pahemmin tuntui; osaksi Brahe ei joutanut olla poissa muista viroistansa. V. 1654 lakkautettiin sitä paitsi kruunun varojen rappiotilan tähden kenraalikuvernöörinvirka.

Drotsetina oli kuitenkin Brahella yhä edelleen Suomenkin oikeusasian ylimäinen hoito. Vielä lähemmin kiinnitti häntä meidän maahan hänelle jo v. 1646 uskottu Turun yliopiston kanslerin virka. Tässä hän elämänsä loppuun saakka osoitti hellintä huolta ja tarkinta valppautta, auttaen Auran akatemiaa mahtavalla puoltosanallaan, jos sen hyväksi oli kruununvaroja tarpeen, nuhdellen keskenään riitaisia professoreita ja käskien heitä yhteisen yliopistonsa kunnian tähden sovintoon, suojellen niitä opettajia tai oppilaita, jotka turhien syitten tähden joutuivat vainonalaisiksi, sekä kehoitellen kaikellaisten tieteellisten teosten valmistamista ja painattamista. Vaan kaikkia noita ulkonaisia siteitä vahvempi oli ja sinä pysyi kuitenkin Brahen harras rakkaus meidän maahamme ja meidän kansaamme. Ne olivat hänellä aina mielessä, aina kielellä. Usein kuultiin hänen niin hyvin Ruotsin herroille kuin myös ulkomaalaisille ylistäen puhuvan niistä. V. 1654 esim. hän Whitelockelle, joka Englannin protektorin, Cromwellin, lähettiläänä kävi Tukholmassa, kehui Suomenmaan suuruutta, jonka hän sanoi vetävän vertoja Ranskalle, ja sen viljan sekä kaikellaisten muiden kauppatavaroiden rikkautta. Kansaa siinä tosin ei ollut niin paljon kuin Ranskassa, mutta kuitenkin runsaasti.

Sopisipa melkein sanoa, että hän täällä oli ikäänkuin suomalaistunut, tullut "suomikiihkoiseksi". Hän ei huolehtinut näet vain suomalaisten ulkonaisesta vaurastumisesta ja sivistymisestä yleensä, vaan hän harrasti myös erityisesti meidän kansallisuutemme luonnollista varttumista ja meidän kielimme edistymistä. Jo ensi kirjeessään valtionholhoojille, jossa hän otti yliopiston sekä koulujen perustamisen puheeksi, esitti hän pääsyynä sen, että ainoastaan tällä keinolla "voidaan itse tästä kansasta nostattaa hengellisiin sekä muihin virkoihin kelvollisia miehiä". Käytännössäkään hän sitten, milloin vain oli mahdollista, koki saada virkoihin maan omia lapsia tai ainakin maahan jo tutustuneita. Miten hän siinä kohdin menetteli yliopistovirkojen suhteen, saamme toisessa luvussa nähdä; mainittakoon tässä nyt pari esimerkkiä toiselta alalta. V. 1642 hän moitti sitä, että ruotsalainen mies oli tullut lainlukijaksi Käkisalmen lääniin, ja käski vaihtaa hänet sellaiseen, joka osaisi kieltä ja tuntisi tavat. Samana vuonna hän myös muistutti Viipurin läänin kuvernööriä lääninsihteerin vaalissa pitämään silmällä sitä, että viransaaja osaisi molempia kieliä. Suuresti hän niinikään harrasti suomenkielen viljelystä, tutkimista sekä käyttämistä kaikilla aloilla. Tarpeellisten varojen hankkimisessa raamatun suomennosta varten hänellä oli paljon ansiota. Rothovius, kiittäessään häntä siitä, kirjoitti: "Me näemme tästä taas suureksi iloksemme, miten te, kreivillinen armo, aina pidätte huolta tämän kansan edusta." Mainittu jo on, että sota-artikkelien suomentaja Speitz sai Brahelta kehoituksen julkaista teostansa. Myöhemmin asetusten suomentajaksi määrätty Justander oli kreivin erinomaisessa suosiossa, jonka johdosta voi olettaa, että koko virka oli Brahen hankkima. Eskeli Petraeus suomalaisen kielioppinsa esipuheessa niinikään sanoo sepittäneensä sen kirjan hänen kehoituksestaan; "sillä te, kreivillinen armo", lisää hän, "pidätte aina huolta siitä, että yhteinen etu edistyisi, alamaiset tulisivat onnellisiksi ja tämän maan kieli mainioksi". — Samaa mieltä osoitti Brahe vielä v. 1666. Piispa Gezelius oli kirjoittanut hänelle ja arvellut tarpeelliseksi saada Turun yliopistoon jonkun saksalaisen professoriksi, joka varsinaisen tieteensä ohella voisi kieltänsä opettaa. Sillä nuoret aateliset ylioppilaat olisivat olleet hyvin halukkaita saksaa oppimaan, ja niille papeille, jotka suomalaisten rykmenttien kanssa majailivat Viron- ja Liivinmaalla, oli

se vallan välttämätöntä. Brahe suostui siihen, mutta kuitenkin muistutti, ettei virkojen antamisella ulkomaalaisille olisi ylimalkaan hyvä masentaa maan omien lasten mieltä, jotka siinä tapauksessa saattaisivat kokonaan luopua tieteellisistä harjoituksista, koska heillä ei kuitenkaan ollut niistä toivoa. Eikä hän myöskään sanonut pitävänsä saksankielen perinpohjaista taitoa Suomessa niin tuiki tarpeellisenä; päinvastoin olisi paljoo parempi, jos piispa voisi saada Suomessa asuvat saksalaiset ja ruotsalaiset suomea oppimaan, "jolla on sangen miellyttävä elegantia dictionum (puheenparsien sievyys)", ja muukalaisten taivuttaminen siihen olisi "meidän maakunnillemme kunniaksi". — Paria vuotta myöhemmin, v. 1669, hän samaten valtaneuvoskunnassa lausui sen mielipiteen, "ettei olisi hyödytöntä, vaikka meidän nuori kuninkaamme myös saisi oppia suomenkieltä".

Asiain näin ollen ei ole ihme, että Brahe Suomessa oli rakastettu. Täydellä syyllä saattoi hän muistikirjassaan kehua: "Minä olin Suomeen ja Suomi minuun mieltynyt." Kansa nimitti häntä yleisesti *Maan Isäksi*. Ja onpa muisto tästä rakkaudesta säilynyt aina meidän aikoihimme asti tuossa tavanmukaisessa ruotsalaisessa sananparressa: "han har kommit i grefvens tid (hän on tullut kreivin aikaan)", jolla tarkoitetaan, että on tullut otolliseen aikaan. Samoin ei ollut suinkaan laita muitten ruotsalaisten herrojen, jotka sen vuosisadan alkupuoliskolla saivat Suomessa korkeita virkoja. Muistakaamme, miten Bjelke ja Rothovius valittivat olevansa vihatut. Samoin teki myöskin Bjelken edellinen kenraalikuvernööri Kaarle Oxenstjerna jokaisessa kirjeessään Aksel Oxenstjernalle; samoin Brahen aikana Turun maaherra Falkenberg, joka, kun hän viimein muutettiin Ruotsiin takaisin, kiitti kreiviä siitä ikäänkuin suuresta armosta. Syynä epäilemättä oli se, että he aina pysyivät vieraina meidän kansallemme. He olivat kaikki kunnan miehiä, he tarkoittivat maan etua, mutta tyrkyttivät parannuksiansa väkisin, lausuen julki ylenkatseensa suomalaisia kohtaan. Bjelken ja Rothoviuksen lauseet ovat meille jo ennestään tutut. Falkenberg kirjoitti kerran: "Jumala tiesi, miten tämän paksunahkaisen kansan saisi kuuliaiseksi; he eivät tottele toruja eikä vankeutta". Bjelken jälkeinen kenraalikuvernööri Gabriel Oxenstjerna taas puhui halveksimalla "näiden barbarien (suomalaisten) mielipiteistä". Brahe menetteli ihan toisin. Hän ei suinkaan ollut näkemättä Suomen kansan silloisia monia ja pahoja vikoja; hän ei myöskään salannut niitä, vaan puhui niistä suoraan. Mutta hän teki sen isällisellä hellyydellä. Hän oli käsittänyt suomalaisten luonteen, joka ylpeää jyrkkyyttä vastaan on itsepäinen, jörömainen, jäykkä, mutta lempeydelle heti on altis. Mikä sitten sen ihmeen oli vaikuttanut, että Brahe paremmin kuin muut käsitti meidän mielemme? Olisiko syy ollut yksistään hänen omassa jalossa, ylevässä sydämessään? Kukaties voisi osittain toinenkin selitys olla mahdollinen. Hän oli, niinkuin tiedämme, useat vuodet sotinut Kustaa Aadolfin rinnalla. Hänellä oli siellä ollut tilaisuutta kuulla urhoollisuuden ja uskollisuuden teräksen kalsketta Suomen miesten sydäimestä töykeän, ruosteisen ulkokuoren alta. Eiköhän vain Brahen parempi käsitys, hänen kunnioituksensa, hänen rakkautensa liene voittosaalis, jonka hakkapeliitat olivat isänmaallensa voittaneet Puolan ja Saksan verisillä kentillä?

9. Pietari Brahe.

Pietari Brahe kuului Ruotsissa vanhastaan arvossa pidettyyn ja opistansakin tunnettuun ylimyssukuun. Ennen jo näissä kertomuksissa mainittu oppinut Pietari Brahe vanhempi 16:nneen vuosisadan loppupuolella oli hänen isoisänsä, Brahe oli syntynyt Rydboholmin kartanossa helmik. 18 p. 1602. Hänet kasvatettiin kotona, jossa vanhemmat häntä ohjasivat jumalisuuteen sekä hyviin tapoihin, ja yksityinen opettaja neuvoi tietä tarpeellisiin tieteisiin. Kaarle IX, samoin kuin hänen puolisonsakin, piti paljon tästä vilkkaasta pojasta, jonka he usein antoivat leikitellä omien lastensa kanssa ja olla läsnä kaikissa hovin juhlallisuuksissa. V. 1618 läksi Brahe kotiopettajansa johdolla Köpenhaminan kautta Saksaan opintojansa jatkamaan. Giessenin yliopistossa hän vietti kolmatta vuotta, muun muassa harjoitellen "ranskan ja heprean kieltä, miekkailua sekä tanssia". Sitten hän jatkoi matkaansa, viiheyden lyhyemmän aikaa Münchenissä, Strassburgissa, Parisissa ja kiersi Englannin sekä Alankomaitten kautta kotiin. Saksan pienet ruhtinaat useissa paikoissa osoittivat nuorelle ruotsalaiselle kohteliaisuutta. Giessenissä hänet käskettiin Hessin maakreivin pöytäan, samoin Reinin seudulla pfaltzkreivin luokse; kävipä hän Englannissakin Jaakko kuninkaan luona vieraisilla. Näin liittyi oppiin hienompi hovimiehen käytös, ja tuttavuus hallitsijain sekä korkeain valtiomiesten kanssa laajensi näköalaa. Kotona välillä oltuaan hän läksi uudestaan ulkomaille, käyden tällä kertaa paitsi Saksassa, myös Sveitsissä ja Italiassa — kuuluisissa Bolognan ja Padovan yliopistoissa.

Sieltä palattuansa hän sai kuninkaan kamarieherrana (ajutanttina), niinkuin edellisessä kertomuksessa jo mainittiin, ottaa osaa Preussin sekä Saksan sotaan. V. 1628 hän tuli Smoolannin ratsurykmentin everstiksi; seuraavana vuonna hän määrättiin valtaneuvokseksi sekä Taalain ja Vestmanlannin laamanniksi.

V. 1631 kotiin lähetettynä vaati Brahe valtaneuvoskunnassa itselleen sijaa yläpuolella vanhimpiakin virkaveljiänsä, lähinnä valtionholhoojia; hänellä näet oli monien hyvien avujensa rinnalla se paha vika,

että hän oli kovin arka kreivinarvostaan. Hänen vaatimuksensa kuitenkin herätti suurta tyytymättömyyttä, eikä kuningaskaan siihen suostunut. Samoin myös Brahe, kuninkaan kuoleman jälkeen, oli liian ylpeä ottaaksensa vain neuvoksena osaa Svean hovioikeuden istuntoihin, koska hänelle ei oltu suotu valtdrotsetinvirkaa, johon kuului hovioikeuden esimiehyys. "Kreivin ja vapaaherranarvot", sanoi hän, "ovat siksi perustetut, etteivät kaikki olisi tasa-arvoisia, niinkuin siansorkat." Paitsi tätä heikkoutta hän mielellään kuunteli koreita kiitospuheita itsestään ja otti vastaan julkisia kunnianosoituksia.

Hänen eripuraisuudestaan Aksel Oxenstjernan kanssa on jo ollut puhetta. Heidän välillensä oli alinomia riitaa neuvoskunnassa. Aiheena oli tavallisesti se, että kansleri tahtoi sovittaa aatelin silloiset liiat etuoikeudet yhteen isänmaan sekä muiden säätyjen hyödyn kanssa, mutta Brahe oli kiivaimpia siinä puolueessa, joka vaati aatelille kaiken vallan ja aivan rajattomia etuuksia. Brahe esim. tahtoi aatelisten henkiveron poistettavaksi. "Se on orjuuden kaltaista", sanoi hän, "pantakoon ennemmin sen sijaan vero aatelin hevosille." Saman mielipiteen hän toi esiin kaikissa veroitusasioissa. Oxenstjerna sanoi: "Tässä te vaan pidätte aatelin edun puolta, ei kukaan puolusta kruunun eikä muitten säätyjen oikeutta; se on vasten kaikkia järjellisiä valtiollisia periaatteita." — "Siinä on kyllin valtiollista periaatetta", vastasi Brahe, "että aatelin tulee olla vapaa kaikesta yhteiskunnallisesta kuormasta." Myöskin hän arveli hyödylliseksi, että kaikki maaomaisuus tulisi aatelin käsiin; aatelin piti olla välittömästi, talonpoikien ainoastaan välillisesti, s.o. aatelin lampuoteina, kruunun alamaisia. Niin kiivaasti hän piti kiinni kaikista etuuksistaan, että hän kerta myöhemmin, kun kreivin tuomio-oikeuden vahingollisuus tuli puheeksi, suutuksissaan sanoi: "Ennen minä jättäisin maatilukseni ja koko maan, kuin siitä oikeudesta luopuisin."

Tämä liika ylpeys, joka hänelle ensi alussa Ruotsissa tuotti monta vihamiestä, ei tullut kuitenkaan suuressa määrin Suomessa esille. Hän oli täällä ylimäisenä miehenä ja kaikki laajan maan asukkaat osoittivat hänelle, niinkuin hallitsijalleen, kunniaa; siinä oli kyllin tyydytystä suurellekin kunnianhalulle. Toiselta puolen ilmenivät täällä runsain määrin Brahen ylimysylpeyden ohella hänen jalot ominaisuutensa, jotka niinkään ovat ylimyssäädylle ominaiset. Hän oli ylevämielinen, omaa aikakauttansa paljoa valistuneempi, armelias, oikeutta harrastava alempia kohtaan ja antelias. Vielä lisäksi mainitaan hänestä, että hän oli "rehellinen vanhanajan ruotsalainen", taipumaton uusiin tapoihin, tarkka taloudessaan, olematta silti itära, totisesti jumalinen, eikä puhunut pahaa kenestäkään poissaolevasta. Töissensä ja toimissansa hän oli väsymättömän ahkera. Hänen oppinsa oli laaja ja syvä kaikellisissa tieteissä; erittäinkin oli Ruotsin historia hänen mieliaineitansa.

Brahen ja kanslerin huono väli ilmeni vielä silloinkin, kun Brahe ensi kertaa palasi Suomesta. Oxenstjerna ei silloin lausunut ainoatakaan kiitossanaa Brahen ansiollisesta hallituksesta. Juuri saman eripuraisuuden tähden oli tämä toiselta puolen Kristiina kuningattarelle sitä suotuisampi. Mutta tämä suosio ei kestänyt kovin kauan. Brahe ei tahtonut ottaa osaa nuoren kuningattaren ylellisiin, tuhlaavaisiin huvitteluihin. Hän puhui myös monasti tapansa mukaan suunsa puhtaaksi, moittien tätä sekä muuta moitteenalaista kuningattaren käytöksessä. Sen sijaan lähenivät nyt kreivi Brahe ja Aksel Oxenstjerna toisiansa. He olivat viimeinkin oppineet tuntemaan toinen toisensa kelvollisuuden. Tästä suuttuneena lähetti Kristiina Brahen taas "kunnialliseen maanpakolaisuuteen", määräten toistamiseen hänet Suomenmaan kenraalikuvernööriksi. Pian taipui kuitenkin kuningattaren vaihteleva mieli jälleen hänen puolelleen, ja Brahe sai sangen suuria kunnianosoituksia sekä lahjoja.

Kaarle X:n aikana oli Brahe myöskin suuressa suosiossa, ja kuninkaan kuoltua sai hän jälleen paikan holhoushallituksessa.[26] Hän kuoli viimein v. 1680, viimeiseen saakka kunnioitettuna ja rakastettuna, juuri parhaaseen aikaan, niin ettei hänen tarvinnut nähdä Ruotsin aatelin mahtavuuden ja rikkauten, joita hän niin hartaasti oli harrastanut, yhtäkkiä romahtavan raunioksi.

10. Samuli Cröell.

Kreivi Brahen parannustoimet eivät tietysti olleet voineet kerrassaan poistaa kaikkia vanhoja, juurtuneita pahoja tapoja. Erittäin maamme itäisissä osissa pysyivät vielä virkamiesten vääryydet ja sortamiset suuressa voimassa. Niiden ilmisaamiseksi lähetti valtiovarain toimituskunta eli "kamari" Tukholmassa tuon tuostakin eri lääneihin viskaaleja, joiden piti tutkia, mitä petoksia kruunua ja alamaisia vastaan voudit olivat tehneet, ja saattaa syylliset rangaistuksen alaisiksi. Näistä viskaaleista tuli varsinkin eräs kuuluisaksi rohkeutensa ja surkean kohtalonsa kautta.

Samuli Cröell, niin oli hänen nimensä, lähetettiin v. 1646 Viipurin sekä Savonlinnan lääniä tarkastamaan. Rahakamari oli katsonut hänet siihen toimeen erittäin soveliaaksi, koska hän oli Viipurista kotoisin ja myös 1630-luvulla siellä palvellut lääninsihteerinä, jonka vuoksi hän perinpohjin tunsu seudun olot. Viipurin silloisella maaherralla Rosenhanella oli kuitenkin miehen soveliaisuudesta

toinen mieli. Kohta kun Cröell oli tullut Viipuriin, otti Rosenhane häneltä viskaalinvaltakirjan pois ja kirjoitti rahakamarille, ettei se, tätä miestä lähettäessään, suinkaan ollut mahtanut oikein tuntea häntä. Hän oli näet lääninsihteerinä väärennetyt henkikirjoja sekä rekryyttiluetteloita ja lahjojen nojalla päästänyt pois sotamiehiksi otettavia ja otettujakin. Siitä oli hänet v. 1637 uskottomana kruunun palvelijana tuomittu kuolemaan, vaikka rangaistus sitten helpoitettiin, niin että hän pääsi virkansa ja kunniansa menettämällä sekä 3,000:n talarin sakoilla. Näistä syistä, lisäsi maaherra, pidettiin häntä Viipurissa yleisesti kevytmielisimpänä veijarina koko Suomessa. — Cröell puolestaan ei tästä maaherran kirjeestä kovin säikähtynyt. Hän väitti maaherran vain siksi vetävän esille noita vanhoja asioita, kun hän tahtoi sijaan toista viskaalia, "joka ei niin tyystin ja tarkoin kaikkia silmäisi", — niin muka oli Rosenhane suoraan sanonut. Tähän puolustukseen oli samassa liitetty kertomus Viipurin läänin tilasta. Täällä, sanoi Cröell, voudit kirjoittavat monta taloa autioiksi tai antavat köyhyydentodistuksia, vaikka on joskus kahdeksankin lehmää navetassa ja viljaa niin paljon, että korjuuseen menee useampia talkoopäiviä. Karjaveron noista taloista he pistävät omaan taskuunsa. Samoin myös he omaksi edukseen ottavat täysin määrin semmoisia veroja, joista kruunu on suonut helpoitusta. Sitä paitsi otetaan täällä kaikellaisia ylimääräisiä veroja, joista kamariherrat Ruotsissa eivät koskaan saa tietoa. Jos lääninsihteeriltä kysyy, miksi hän ei niitä kirjaan pane, niin hän vastaa: "Eipähän ole ollut niin ennenkään tapana; mitäs minä uusia tapoja alottaisin." Lopulla ei Cröell itse maaherraakaan säästänyt. "Näitä petoksia", sanoi hän, "tukee se, jonka ylimäisenä tulisi kruunun etua valvoa. Vaan nuo riivatut lahjomiset täällä lumoavat esivallalta sydämen ja silmät; sillä voudeilla, kun he saavat varastaa, on pian paljon tavaraa koossa, millä he hankkivat itselleen suosiota."

Rahakamari käski eteensä sekä maaherran että Cröellin, ja kun jälkimäinen ei Tukholmassa voinut tuoda esiin tarpeellisia todisteita syytöksiensä vahvistukseksi, päätettiin lykätä asia Turun hovioikeuden tutkittavaksi. Tämä päätös ei kuitenkaan näy tulleen toimeenpannuksi — mikä sitten siihen lieneekin ollut syynä — ja asia raukesi sikseen. Sen sijaan lähetti rahakamari ankaran tutkijansa takaisin Savonlinnan läänin, jossa hän jo edelliselläkin kerralla oli pikimmältään käynyt ja jonka tilaa hän oli kuvannut vieläkin pahemmaksi kuin Viipurin läänin. Maaherra ja lääninsihteerit, oli hän kertonut, määräävät verot siellä joka vuosi. Se talonpoika, jolla on "koura ja käsivarsi enimmäin koukussa", saapi vähimmät verot; köyhälle sitä vastoin, jolla ei ole varaa tuoda hyväntekijäisiä, määrätään isompi maksu.

Tämmöisten ilmiantojen perästä ei Cröell tietysti ollut Savonlinnassa suosittu vieras. Kohta kun hän kesällä 1648 saapui sinne, ryösti maaherra Jordan häneltä pois valtakirjan ja panetti hänet vankeuteen. Tämä vangitseminen tapahtui itse kenraalikuvernööri Brahen käskystä, joka, juuri maahan tultuaan, ei ollut ehtinyt tutkia asian oikeaa laitaa ja nähtävästi tuon vanhan tuomion tähden katsoi Cröelliä epäluuloisin silmin. Jos hän Savonlinnaan tulee, oli Brahe kirjoittanut, niin "pistäkää hänet muurin alle". Kuitenkin Cröell pääsi heti jälleen vapaaksi ja sai valtakirjansa takaisin niinpian kuin Brahe oli saanut tietää, että Kristiina kuningatar nimenomaisella kirjeellä oli jälleen antanut Cröellille hänen poistuomitus kunniansa sekä oikeuden päästä virkoihin. Rohkea viskaali, "muurin alta" irti päästyänsä, käytti vapauttansa heti paikalla uusiin tutkimisiin, joiden nojalla hän toi esiin uusia syytöksiä entisten lisäksi. Jokaisen voudinvirkaan pyrkijän Savonlinnan läänissä, kertoi hän, täytyy antaa maaherralle 100:n luodin painoinen hopeakannu sekä lääninkamreerille 150 talaria. Näyttää siltä kuin Cröell olisi tällä kertaa saanut kanteillensa vahvempia todistuksia, sillä Jordan menetti v. 1650 virkansa.

Sitä ennen oli väsymätön tutkija jo siirtynyt kolmannelle työalalle; hän oli samana kesänä 1648 ruvennut tarkastamaan Käkisalmen oloja. Täällä hän osoitti vielä suurempaa intoa ja ahkeruutta, tyystin noudattaen rahakamarin käskyä ja pitämättä lukua korkeasta suvusta tai arvosta. Hän oli läsnä kaikilla käräjillä, sitä paitsi hän muutenkin tiheään piti kokouksia, joissa hän kuulusteli talonpoikien valituksia ja lupasi apua. Kun Cröell oli voittanut Jordanin, oli rahvaan luottamus, samoin kuin myös hänen oma rohkeutensa suuresti enentynyt. Hän alkoi nyt sekaantua sekä hallintoon että lainkäyttöön, kumosi niin kihlakunnan kuin myös laamannin tuomioita, helpoitti veroja, antoi päätöksiä anomuksista, jotka oikeastaan olivat kirjoitetut Käkisalmen ja Inkerinmaan silloiselle yhteiselle kenraalikuvernöörille, vapaaherra Mörnerille. Sanalla sanoen, hän menetteli — käyttäkäsemme Mörnerin lausetta "niinkuin hän olisi itse ollut maan hallitsija". Läänin kaikkia virkamiehiä hän haukkui konniksi ja varkaiksi ja uhkasi heille hirsipuuta sekä niininuoraa, joten hän vihdoinkin yllytti talonpojat semmoiseen vimmaan, että kruununvoudit surman pelosta eivät tohtineet lähteä ulos virkaansa toimittamaan. Maaherra Metstakeakin Cröell kohteli röyhkeällä mahtipontisuudella, varoitellen häntä yhä kirjeillään pitämään virastaan innokkaammin ja huolellisemmin vaaria.

Luonnollisesti tulivat läänin virkamiehet tämän kautta Cröellin verivihollisiksi. Eräs heistä, vouti Klaus Kristerinpoika, pieksi häntä syyskuussa 1648 hänen omassa majatalossaan Käkisalmissa. Cröell juoksi maaherran luo valittamaan ja uhkasi mennä hovioikeuteenkin kannetta viemään; mutta maaherra Metstake käski panna linnan portit lukkoon. Muutamia päiviä myöhemmin, Metstaken lähdettyä matkalle, pääsi kuitenkin Cröell karkuun linnan komentajan avulla. Kurkijoelta, minne hän oli paennut, hän lähetti nyt ankaran kirjeen Metstakelle. "Olenpa", sanoi hän, "käynyt monessa maaherranlänissä tarkastamassa, vaan en missään ole tavannut niin sopimatonta menoa kuin täällä. Veronkokoajien

vääryys ja väkivalta. on tässä läänissä niin suuri, etteivät turkkilaiset eivätkä tataritkaan olisi julmemmin kohdelleet talonpoikia ja kruunun alamaisia." Siitä hän uhkasi rangaistusta itse maaherrallekin, noiden sortajien suojelijalle. — Metstake vastaukseksi panetti kirjeentuojan rautoihin ja sidotti seinään, niin että tuskin varpaat maahan ylettyivät. Tässä tilassa täytyi miesparan riippua koko vuorokauden ajan.

Cröell kääntyi nyt kenraalikuvernööri Mörnerin puoleen ja pyysi häntä tutkimaan Käkisalmen läänin oloja. Mutta Mörner ei ottanut näitä kanteita korviinsa, sillä hänkin oli ylen rohkeaan viskaaliin kovin vihastunut. Kirjeissään hän aina nimitti Cröelliä liikanimillä "päävalehtelija", "maanvalehtelija" ynnä muilla. "Hän olisi ansainnut kahdenkertaisen hirttämisen", kirjoitti hän kreivi Brahelle, "ja että se kerran kumminkin hänelle tapahtuisi, sen suokoon Kaikkivaltias Jumala!"

Nyt Cröell meni Turkuun ja luki huhtikuussa 1649 hovioikeuden kuullen kertomuksensa Käkisalmen läänin tilasta. "Lainlukija ja lautakunta", sanoi hän, "aina, ennenkuin he rupeavat jotakuta asiaa tutkimaan, ottavat rahaa kantajalta, ja sitten samaten myös vastaajalta; sen jälkeen he venyttelevät juttua ratkaisematta sitä, kunnes kantaja siihen väsyä ja sen jättää". Antti Yrjänänpojalla, siihen aikaan kun hän oli lainlukijana, oli semmoinen tapa: kun hän istui pöydän päässä käräjätuvassa ja asianomaiset astuivat hänen eteensä, katsoa tuijotti hän heihin; silloin nämät ojensivat ylös muutamia sormiansa, joka merkitsi, että yhtä monta talaria luvattiin kuin sormia oli pystyssä; tällä tavalla hän haali itselleen kokoon suuren rikkauden. Jokainen taarosta (nimismies) käräjille mennessään antaa maaherralle 80-90 ruplaa, jonka maksun hän sitten kolminkerroin ottaa takaisin kansalta. Kaikki rikosasiat peitellään. Jos joku uskaltaa tuoda esiin kanteen, niin hän ajetaan lyöden ja piesten pois tai pannaan rautoihin, niin että jokainen ennemmin kärsii ja on vaiti. Käkisalmen läänissä on 8,000 loismiestä, joiden täytyy jokaisen maksaa maaherralle talari vuosittain. Sakkorahat maaherra, lainlukija ja vouti jakavat keskenään, pistäen punaisiin venäläisiin rahakukkaroihinsa, eikä kruunulle tule niistä mitään. Kenraalikuvernööri Mörnerin ruokaa varten yhden yön ajaksi otettiin 1293 talaria 24 äyriä. Talonpojilta vaaditaan erinäistä veroa kukkaro- eli hevusruplien nimellä, joista kenraalikuvernööri, maaherra sekä voudit saavat kukin osansa. "He tahtovat", lopetti viskaali, "Käkisalmen läänissä tehdä aivan kuin Venäjällä on tapa, missä myöskin muut saavat enemmän kuin suuriruhtinas. Tuossa maanääressä ei ole enää mitään tietoa Jumalasta eikä kunnia, ja rehellisyys on ikäänkuin kuollut ja sahalautojen väliin arkuun pantu."

Kreivi Brahe myönsi, että tässä kertomuksessa saattoi olla hyvin paljon perää, mutta ei uskonut Mörneriä vastaan tehtyjä syytöksiä. Tämä selittikin, että tuo muka hänen ravinnokseen otettu vero oli tullut käytetyksi Venäjälle matkustavan ruotsalaisen lähettiläskunnan tarpeisiin. Samaa mieltä kuin Brahe näkyy myös hovioikeus olleen, sillä se määräsi Mörnerin muutamien miesten kanssa, jotka hän itse saisi valita, tutkimaan asiaa. Kokouksia pidettiin nyt talonpoikien kanssa joka pitäjässä, ja loppupäätöksensä oli se, että Mörner ilmoitti hovioikeudelle Cröellin juttujen olleen enimmäksi osaksi "loruja ja valheita". Kuitenkin täytyi hänenkin myöntää, että hän vasta tämän tutkinnon kautta oli saanut tiedon useista laittomista veroista, joilla kansaa oli rasitettu.

Samassa tutkinnossa suututti Cröell Mörneriä vielä pahemmin sillä, että hän rohkeni tuoda esiin pitkän luettelon lahjoista, joita talonpojat olivat tuon tuostakin vieneet kenraalikuvernöörilleen. Mörner vastauksessaan ihmetteli suuresti, että viskaali nuuski ja pani kirjaan kaikki ne antimet, mitä sillä maanäärellä on saatu; epäilemättä hän arveli täydeksi oikeudekseen ottaa vastaan lahjoja, joita ei annettu jonkun erinäisen asian aikaansaamiseksi, vaan ylimalkaan toivotun suosion tähden. Kenraalikuvernöörin mielestä oli viskaali tässä asiassa "kauheasti väärinkäyttänyt valtakirjaansa", jonka tähden hän otti sen häneltä pois. Mutta Cröell, niinkuin ennenkin tämmöisistä vastuksista, kiihtyi vain yhä kiivaammaksi; hän rupesi etsimään esille ja antamaan ilmi kaikellaisia kenraalikuvernöörin virkavirheitä ja laiminlyöntejä, niin että tämä viimein joutui tulisimpaan tuskaan. "Minun laitani", kirjoitti hän Brahelle, "on nyt aivan sama kuin sen, joka makaa meressä ja jonka pään yli vesi nousee." Hän rukoili Brahea estämään "tuon hylkiön uhkarohkeutta, joka ei tule Jumalasta, vaan perkeleestä". Viimein hän saikin rauhan, kun hänet v. 1651, luultavasti Cröellin esiintuomien syytösten tähden, muutettiin pois kenraalikuvernöörinpaikastaan Tarton hovioikeuden presidentiksi. Seuraavana vuonna Käkisalmen maaherra Metstakekin pyynnöstään erotettiin virastaan, sen jälkeen kun syytöksiä häntä vastaan oli pari vuotta tutkittu. Kenraalikuvernööriksi tuli nyt kreivi Eerikki Stenbock ja Käkisalmen maaherraksi Törnšköld. Cröellin syytökset eivät kuitenkaan sen kautta lakanneet eivätkä vähenneet. Kenraalikuvernööri, niin kirjoitti hän pian, suopi anteeksi varkaudesta tai muusta pahuudesta tavatuille ja tuomituille miehille ja antaa semmoisille, jotka kolmella, neljällä rikoksella olisivat kuoleman ansainneet, todistuksen, että he kuninkaallisen majesteetin ja kruunun palveluksessa ovat aina rehellisten palvelijoiden tavalla käyttäytyneet. Maaherra Törnšköld puolestaan on etumainen noista "Käkisalmen nurkkakuninkaista" ja "hirttämättömistä kruununvarkaista". Jos Cröell hänen luokseen tuli jotain ilmoittamaan, oli siitä "yhtä paljon apua, kuin jos olisi ilmoittanut hänen kokkipojalleen tai koiralleen. Yhtä vähän vastausta voi saada heiltä kaikilta". Virkamiehet, korkeimmasta hamaan alimpaan asti, ovat kaikki yhtenä petturiliittona, pitäen yhtä "niinkuin herneenvarret". Ei ole maassa

mitään lakia, mitään oikeutta; ne ovat "täältä maanpakolaisuuteen ajetus maitten ja merien taakse, eivätkä ole pysähtyneet, ennenkuin Kaspien meren rantaan".

Tähänastinen onni kääntyi nyt kuitenkin äkkiä Cröelliltä. Alussa vuotta 1653 sulki hänet maaherra Törnsköld Käkisalmen linnaan, jossa hän sitten sai useampia vuosia istua ilman mitään laillista tutkintoa. — Tässä vankeudessa häntä kohdeltiin — niin ainakin hän itse valittaa — "melkein pahemmin kuin paha henki kärsivällistä Jobia". Miten lieneekin ollut laita, mutta yhdessä suhteessa hänen vankeutensa ei sittenkään ollut kovin kova; hänen sallittiin estämättä lähetellä katkerimmalla sapella kirjoitettuja epistoloitansa kaikille haaroille. Niistä ei hänelle vain ollut pienintäkään apua; itse rahakamarikin, jonka erikoisessa palveluksessa hän oli ollut, näytti kyllästyneen hänen tuottamiinsa alinomaisiin selkkauksiin ja jättäneen hänet oman onnensa nojaan. Vasta joulukuussa 1654 sai uusi kenraalikuvernööri Kustaa Eevertinpoika Horn rahakamarilta käskyn tutkia Cröellin asiaa ja, jos mahdollista, päästää hänet vapaaksi. Mutta Horn ei tahtonut olla missään tekemisissä sen miehen kanssa, vaikka hän arvelikin tarkan viskaalin olevan hyvin tarpeen Käkisalmen läänissä. "Sillä Cröell", sanoi hän, "ei tee muuta kuin häpäisee ja soimaa, säästämättä korkeita tai alhaisia, eläviä tai maan mullassa jo lepääviä, niin ettei tiedä, miten rehellinen mies tuon kunniantahraajan vuoksi voisi toimittaa virkaansa." Vapaudenpäivä ei koittanut Cröellille ennen kuin helmikuussa 1656. Sen jälkeen Cröell näyttää eläneen yksityisenä miehenä tiloillaan Viipurin läänissä.

Kuinka paljon näissä ristiriitaisissa väitteissä ja syytöksissä on totta? Oliko Cröell, niinkuin hänen vihamielensä sanoivat, kunnoton koira, joka vain häntä korkeammille kiusaksi keksi perättömiä valheita? Vai oliko hän jalo isänmaan ystävä, totuuden marttyyri? Hänen luotettavuutensa tietysti suuresti vähentää hänen petollinen sotamiesottonsa, jonka vuoksi hän menetti ensimmäisen virkansa. Hänen syytöstensä todellisuutta, ainakin Viipurin läänin kohdalta, saattaa epäilyksen alaiseksi se seikka, että Brahe ensimmäisenä hallitusaikanaan juuri kehui sen läänin vouteja ainoiksi kelvollisiksi koko maassa. Häntä vastaan puhuu vihdoinkin vielä kahden niin jalon, oikeutta harrastavan miehen, kuin Brahen ja Hornin, vihamielisyys. Mutta toiset seikat taas painavat vaa'an alas hänen puolelleen. Aikakauden yleinen turmelus oli semmoinen, että sama mies, jolle isänmaallinen henki ja ylimalkainen totuuden harrastus oli ominaista, saattoi joskus heikkoudesta tehdä itsensä syypääksi epärehellisyyteen — samoinhan oli myös ollut lainsuomentajan Speitzin laita. Toiseksi oli Brahen kehumisen ja Cröellin moitteen välillä kulunut kymmenen vuotta, jolla ajalla toiset maaherrat olivat olleet haltijoina. Brahen vihamielisyyteen mahtoi myös osaksi ainakin olla syynä se, että kreivi, joka oli aatelisetujen ja aatelistarvon suhteen niin ylen arka, ei voinut olla inhoamatta sitä, että mokoma halpasukuinen mies uskalsi hyökätä aatelistukuisten, korkeavirkaisten herrojen kimppuun. Sitä paitsi käy Cröellin vapautuksesta Savonlinnasta ja maaherra Jordanin virkaerosta ilmi, että Brahe sittenkin oli mieltään muuttanut. Mitä viimein Käkisalmen lääniin tulee, oli jo ennen Cröelliä myös Henrik Fleming viskaalina, kenraalikuvernööri Mörnerin suureksi harmiksi, "haukkunut kaikkia virkamiehiä varkaiksi ja konniksi ja yllyttänyt kansaa syyttä valituksiin". Samoin Horn sitten, kenraalikuvernööriksi tultuaan, todisti: "Laki ja oikeus ovat täällä ihan unohduksiin joutuneet, johon suurimpana syynä on se, että maaherra on pitänyt enemmän silmällä suurten herrojen suosiota, joille koko tämä lääni on lahjoitettu, kuin kohtuullista kruunun etua". Maaherrat Jordan ja Metstake olivat kolmekymmenvuotisessa sodassa olleet urhoollisia sotureita; mutta tämä sota oli huono koulu lainkuuliaisuuteen ja talonpojan omaisuuden pyhänäpitämiseen. Kenraalikuvernööri Mörner puolestaan, niinkuin hänen omista kirjeistään näkyy, ei voinut ollenkaan kärsiä viskaaleja ja katsoi siis Cröelliäkin alusta alkaen karsain silmin. Viimeinkin se seikka, että Cröelliä itseään sekä hänen kirjeenviejäänsä kohdeltiin laittoman väkivaltaisesti, kun häneltä ryöstettiin valtakirjat ja hänet viskattiin vankeuteen, on selvänä todistuksena lainvoimattomuudesta niillä seuduilla. Enimmäksi osaksi mahtoi siis onnettoman viskaalin kertomus olla täyttä totta, hänen toimensa oikeutetut, vaikka tosin toiselta puolen sivistyksen puute teki sen, että hän suoritti tehtävänsä loukkaavan röyhkeästi ja kostonhimon kiihdyttämällä ylen suurella kiivaudella.

Cröell oli syntynyt Viipurissa 1600 vuoden paikoilla. Hänen isänsä oli siellä pormestarina; hänen äitinsä oli piispa Juustenin tytär. Suku näyttää kuuluneen Viipurissa suomalaiseen puolueeseen, joka, niinkuin vasta saamme nähdä, kiisteli vallasta kaupungin ruotsalaisten ja saksalaisten porvarien kanssa.

11. Kajaanin vapaaherrakunta.

V. 1645 oli Kristiina kuningatar lisännyt Brahen omistaman Visingsborgin kreivikunnan Ruotsissa 143:lla talolla neljästä läheisestä pitäjämästä. Sittenkin hän arveli, koska hänen suosionsa v. 1650 jälleen oli kääntynyt Suomen kenraalikuvernöörin puoleen, että Brahe-suvulle ennemmuinoin oli muka vääryyttä tapahtunut. Se oli näet suorastaan tullut koroitetuksi kreivinarvoon; sillä olivat siis vapaaherran-arvo sekä lääni jääneet saamatta. Tämän vahingon korvaamiseksi lahjoitti hän nyt v. 1650

Pietari Brahelle *Kajaanin vapaaherrakunnan*, nimittäin Kajaanin linnan lääneineen (nyk. Paltamon, Sotkamon, Kuhmoniemen, Hyrynsalmen ja Suomussalmen pitäjät kappeleineen) sekä Kuopion ja Iisalmen pitäjät Savossa (nyk. Iisalmen, Nilsiä, Pielaveden, Keitele, Karttulan, Kuopion ja Tuusniemen pitäjät kappeleineen), yhteensä 805 taloa. Kuopion pitäjässä oli tosin noin 30 taloa toiselle herralle läänitettyinä; mutta niiden lunastamiseksi suotiin uudelle vapaaherralle saman verran taloja Pieksämäellä. Seuraavana vuonna Brahe lisäksi osti kruunulta koko Salosten pitäjän Pohjanmaalla, ja v. 1653 sotakomisarius Cronstjernalta Pielisen pitäjän (nyk. Pielisen, Nurmeksen sekä Juu'an), Sitä paitsi oli hänellä vielä *Brahe linnanlääni* Etelä-Savossa (nyk. Ristiinan pitäjä), 500 manttaalia, sekä pienempiä maatiluksia Paraisten ja Marttilan pitäjissä Turun seudulla, 142 manttaalia.

Vuotuista tuloa kaikista alusmaistaan Suomessa oli Brahella v. 1656 tehdyn arvion mukaan melkein 25,000 hopeariikiä, s.o. noin 98,000 nykyistä markkaa.[27] Ne olisivat epäilemättä voineet nousta vielä monta vertaa suuremmiksi, jos Brahe useitten muitten sen ajan herrojen tapaan olisi ruvennut armottomasti rasittamaan talonpoikiensa. Mutta siksi oli hänen sydämensä liian oikeuttarakastava, liian lempeä, liian jalo. Hän kysyi tosin sekä Kajaanin läänin että Pielisen pitäjän asukkailta, eikö heidän kannattaisi maksaa hänelle vähän suurempaa veroa kuin kruunulle; sillä he olivat, uudistalolaisina muka, yhä vielä päässeet paljoa huokeammalla kuin muu Suomi. Mutta kun he osoittivat vastahakoisuutta, ei asiasta tullut sen enempää puhetta. Päinvastoin kulutti Brahe sitten tuloistansa melkoisia summia näille alustalaisille hyödyllisiin yhteisiin laitoksiin. Myös varoitti hän ankarasti voutejansa, etteivät he saisi tehdä mitään vääräyttä, ja käräjillä tiedusteltiin aina tarkasti, eikö ollut kansalla kanteita heitä vastaan. Ihme kyllä uskalsivat nuo ahneet lurjukset kuitenkin välistä ruveta sortamaan, niinkuin muutamat meille säilyneet valituskirjat todistavat. Erittäinkin oli heille isännän vaihto hyvänä tilaisuutena riistää kansalta kahdetkin verot samalta vuodelta. Luultavasti oli jotain semmoista tapahtunut Pielisessä, silloin kun Brahe oli sen ostanut. Talonpojat siellä osoittivat ensin uudelle herralleen vastahakoisuutta, jota eräs sinne tullut paltamolainen vielä ensi sillä juorupuheella, että Brahella ei ollut siellä enää mitään käskemistä, koska muka koko vapaaherrakunta oli häneltä jälleen poisotettu. Se osoittaa, että kajaanilaiset katselivat myöskin karsain silmin ja epäluulolla uutta tilaansa.

Tämä heidän pelkonsa oli kuitenkin, niinkuin jo olemme nähneet, aivan perätön. Päinvastoin tuli nyt täällä Brahen toimesta parempi järjestys aikaan ja alkoi edistys niin hyvin varallisuuden kuin hengenkin suhteen. Kajaanin vapaaherra ei koskaan koettanut riistää lääniinsä kuuluvilta talonpojilta omistusoikeutta heidän tiloihinsa, niinkuin monikin muu herra teki. Päinvastoin hän piti huolta siitä, että he saivat laillisia kiinnekirjoja maihinsa. Kalavesiä ja metsää, jotka siihen asti olivat olleet yhteisiä ja siis hankalia käyttää, ruvettiin nyt jakamaan. Kovinkin tiheitten katovuosien varalle laitettiin Kajaanin linnaan viljamakasiini. Kauppaliikkeen helpoitukseksi perustettiin kaksi uutta kaupunkia, nimittäin *Kajaani* samannimisen linnan viereen, ja *Brahea* Lieksanjoen suuhun Pieliseen. Kolmas oli ennestään Salosten pitäjässä; sen oli Brahe jo kenraalikuvernöörinä perustanut ja muutti nyt vain sen nimen *Brahestadiksi* (Raaheksi). Olipa neljäskin kaupunki vielä aiottu Kuopionniemelle, vapaaherrakunnan savonpuolisen osan keskustaksi; mutta se tuuma jäi sitten kuitenkin paljoa myöhemmän ajan toimeenpantavaksi.

Uusille kaupungeilleen soi Brahe anteliaalla kädellä etuoikeuksia. Kajaanissa olivat porvarit vapaat kaikista veroista vapaaherralleen. Tämä päinvastoin omalla kustannuksellaan rakensi heille komean kirkon ja ylläpiti heille koulun. Myöskin hän lahjoitti kaupungille läheisen maatilaa palkanavuksi pormestarille sekä raatimiehille. Brahean suhteen oli hän hiukan vähemmän antelias. Senkin asukkaat kyllä saivat veronvapauden ja koulu heille perustettiin; mutta kirkkoja käskettiin heidän itsensä rakentaa, toisen luterilaisia, toisen kreikanuskaisia varten, joita viimeksimainittujakin silloin oli paljon Pielisessä.

Viimein on vielä mainittava Brahen huolenpito maan suojeluksesta. Kajaanin asukkaat olivat ennen ajoittain olleet vapaat sotamiehenotosta sillä välipuheella, että sota-aikoina joka mies nousisi rajan puolustukseen; ajoittain taas oli heiltä yritetty ottaa rekryyttejä, jolloin he kuitenkin aina miehissä karkasivat Venäjän puolelle. Nyt teki Brahe sellaisen sovinnon hallituksen kanssa, että hän pitäisi 30 rakuunaa valtakunnan armeijassa, jolla ehdolla vapaaherrakunnan asukkaat rauhanaikana olisivat vapaat sotapalveluksesta. Mutta vihollisen rynnäessä maahan oli jokainen terve mies 15:stä 60:een ikävuoteensa velvollinen "kruunun joutsena" aseihin tarttumaan. Sitä varten piti jokaisella olla teräsjousi, pienempi käsijousi, keihäs sekä sukset varalta. Tätä nostoväkeä, jota Kajaanin läänissä oli noin 600 miestä, harjoitettiin käräjien aikana, ja sen lisäksi kolme päivää juhannuksen seuduissa. Päällikkönä oli yksi yhteinen rajakapteeni ja hänen allansa pitäjänluutnantteja. Näin oli yleinen asevelvollisuus, tuo nykyajan sotalaitoksen periaate, jo siihen aikaan pantu toimeen Suomen syrjäisimmillä rajaseuduilla.[28]

Kajaanin linna oli tullut perustetuksi jo Kaarle IX:n aikana, v. 1605, turvaksi Vienan karjalaisten ja venäläisten ryöstöretkiä vastaan. Mutta vasta nyt v. 1666 valmistui se viimein täyteen kuntoon Brahen kustannuksella. Komentajana asui siinä "hoppmanni" eli päällikkö, jolla oli käskynalaisenaan useampia

alhaisempia virkamiehiä ja palvelijoita, sekä 20 sotamiestä, kaikki vapaaherran palkoissa.

Pian sen jälkeen kun se oli järjestetty, sai tämä Brahen suojeluslaitos näyttää kuntoansa. Kaarle X:nnen Kustaan aikana, niinkuin vasta tulee kerrottavaksi, kävivät taas venäläiset Suomen kimppuun ja Kajaaninkin seudulle ilmestyi melkoinen vihollisjoukko. Mutta linna oli Brahen kustannuksella tullut vahvasti varustetuksi, kreivin soturit karkoittivat nostoväen avulla vihollisen pahasti teloitettuna ja saivat saaliikseen muun muassa kaksi lippua, jotka he urhoutensa merkiksi lähettivät Ruotsin kuninkaalle. Vapaaherrakunnan eteläosissa ei näytä silloin käyneen muita kuin talonpoikaisia sissijoukkoja Venäjän-Karjalasta, jotka kuitenkin sen johdosta tulivat vaarallisemmiksi, kun heidän uskolaisensa Suomen-Karjalassa liittyivät heihin. Mutta sielläkin teki nostoväki heidän yrityksensä tyhjäksi. Brahean luona oli suurempi kahakka, jolloin koko kaupunki paloi poroksi.[29] Kuopion talonpoikien johtajana mainitaan Paavo Lyytikäistä, joka korpraalina oli sotinut Saksanmaalla ja oli siis sota-asioihin enemmän harjaantunut.

Paljon olivat muuten nuo Pohjan perät muusta Suomesta jäljellä, niin hyvin maanviljelyksen kuin myös kansan sivistyksen suhteen. Kajaanin kulmasta tiedetään, että se tähän aikaan vielä oli enimmäksi osaksi erämaana. Maata viljeltiin vielä tuiki vähän, enimmältään vain vähän ohraa kaskimaissa. Paraana elatuskeinona oli metsästys ja kalastus. Suksilla hiihtäen, pitkä keihäs sauvana, saavuttivat ja tappoivat kajaanilaiset vuosittain paljon karhuja, susia, kettuja sekä peuroja. — Taikausko oli vieläkin yleisempi kuin Etelä- ja Länsi-Suomessa: paikoittain oli jonkunlaisia epäjumalanpalveluksenkin jäännöksiä jäljellä. Kuopion pitäjässä seisoj vielä monen talon vieressä pyhä puu, jonka juurelle uhreja vietiin vanhoina pyhäpäivinä. Ankanan kirkkoherra Fabritiuksen (1649-66) kerrotaan tehneen parastansa niiden hävittämiseksi; mutta ei kukaan turmion pelosta tohtinut totella hänen käskyjäänsä eikä iskeä kirveltänsä tämmöiseen puuhun. Viimein kuitenkin sai hän lukkarikseen yllä jo mainitun urhean Paavo Lyytikäisen, ja hän rupesi nyt täälläkin "hakkaamaan päälle", niinkuin ennen Lützenin kentällä. Samoja seikkoja valaisevat myös pöytäkirjat Paltamon rovastin Cajanusen, koko vapaaherrakunnan ylimäisen kirkonpaimenen, tutkinnosta v. 1670 ja seuraavina vuosina. Kansa oli silloin aivan taitamaton kristinopissa, johon kirkkojen harvuus taisi olla suurena syynä. Lapsia ei tuotu ristittäviksi, ennenkuin ne olivat jo suuret. Aikaihmisetkin kävivät vallan harvoin kirkossa, ja silloinkin usein humalapäissään melusivat. Kuopion pitäjässä oli kolme talonisäntää, jotka eivät vielä eläissään olleet kirkonkynnyksen yli astuneet eivätkä Herran ehtoollisella käyneet. Vanhat, pakananuskon sekaiset juhlamenot olivat vielä täydessä voimassa niin Kuopiossa kuin myös Iisalmessa ja Pielisessä — Olovin ja Köyryn lampaansyönit, Katriinan lahjat, Tapanin maljat ja Ukon vakat. Kun Cajanus kielsi semmoiset menot, ihmetteli kansa suuresti, arvelen: eihän papeilla ennen ole ollut mitään niitä vastaan, vaan ovat itsekin tulleet juhlanjoukkoon!

Ylhäisemmissäkin säädyissä nähtiin ja kuultiin vielä kaikellaista taikauskoa ja raakuutta. Eräs luutnantinrouva Kajaanissa haastettiin noituudesta oikeuteen. Hän oli linnanpäällikönrouvalle, tämän sairastaessa, antanut lääkkeen asemesta paperilipun, johon oli kirjoitettu: "S:t Maaria, S:t Lauri ja useita muita". Samalla linnanpäällikönrouvalla oli sitten käräjäjuttu pormestarinrouvan kanssa, kun he molemmat olivat törkeästi herjanneet toisiansa. Eräs porvari haastatti oman vaimonsa oikeuteen sen johdosta, että tämä oli häntä haukkunut "verkavarkaaksi". Tämmöisiä juttuja olivat Kajaanin raastuvanoikeuden pöytäkirjat siihen aikaan täynnä.

12. Turun yliopiston perustaminen.

Kustaa Aadolfilla jo oli aikomus perustaa Suomeen yliopisto; toimeenpanon esti kuitenkin Saksan sota ja kuninkaan aikainen kuolema. Aksel Oxenstjerna, ensi häiriön selvittyä, otti heti jälleen tämän tuuman puheeksi valtaneuvostossa; hän tahtoi, että Tartossa oleva yliopisto muutettaisiin Turkuun. Mutta tämäkin oli Kustaa Aadolfin perustama, ja holhoushallitus piti aina kaikkia sankarivainajan laitoksia erinomaisen pyhinä; sentähden ei tästä ehdoituksesta tullut mitään.

Pietari Brahe, kenraalikuvernööriksi tultuaan, rupesi sitten tätä asiaa yli kaiken muun harrastamaan. Heti ensimmäisessä kirjeessään täältä hän huomautti hallitukselle, miten välttämättömän tarpeellinen oma yliopisto olisi Suomelle; ensimmäisessä virkakertomuksessaan hän puhui siitä kolmessa kohdin; samoin hän teki perästäkinpäin melkein joka kerta, kun hän kirjoitti Suomen oloista valtionholhoojille. Ja välilläkin hän lähetti kirjeitä milloin yhdelle, milloin toiselle mahtavalle herralle Tukholmaan, pyytäen, että he muistuttaisivat tätä asiaa hallituksen jäsenille. Suomen yliopiston perustus oli hänelle samallinen "ceterum censeo", kuin muinoin Catolle Karthagon hävitys. Turun piispalle ja konsistorille hän kerta innoissansa lupasi: "Ennenkuin sallin sen jäädä syntymättä, panen sen vaikka itse toimeen!"

Valtionholhoojat myös, niinkuin yllä näimme, olivat jo asiaa ajatelleet. Kun Brahen virkakertomus v. 1638 oli luettu, lausui valtaneuvostossa Aksel Oxenstjerna, että Turkuun pitäisi perustaa yliopisto,

"koska suomalaiset ovat yksinkertaista kansaa ja hyvinkin opin tarpeessa in exercitiis theologicis et politicis (kirkollisissa ja valtiollisissakin tieteissä". Yksimielisesti yhtyivät muutkin samaan mielipiteeseen — todella ihmeteltävän jalo ja rohkea päätös niin ahtaina aikoina, jolloin suuri sota näytti vaativan kaikki valtakunnan varat.

Tuumasta toimeen kului kuitenkin vielä joku aika. Maaliskuun 26 p. 1640 vasta saattoi nuori kuningatar Kristiina allekirjoittaa perustuskirjan, joka Turun akatemialle soi samat edut ja vapaudet kuin Upsalassa olevalle. Samassa sai Suomen kenraalikuvernööri käskyn pitää huolta sen juhlallisesta vihkimisestä.

Heinäkuun 14:nä päivänä 1640, kello 1 jälkeen puolenpäivän, ilmestyi tämän johdosta kuninkaallinen virkamies torvensoittajien ja rummunlyöjien kanssa Turun torille. Torvet torahtivat, rummut pärähtivät, ja sitten julistettiin lukuisasti kokoontuneelle kansalle: että kuningatar erinomaisesta suosiosta ja armosta tätä suuriruhtinaskuntaa kohtaan oli päättänyt perustaa tänne Turkuun yliopiston, siksi että Suomi aikaa myöten saisi runsaammin kotimaisia, kaikkiin virkoihin taitavia miehiä.

Seuraavana päivänä, *heinäkuun 15:ntenä* 1640, kello 7 aamulla, olivat jo lukuisat kutsuvieraat kaikki koolla kreivi Brahen luona linnassa. Täältä lähti sitten juhlasaatto liikkeelle. Ensiksi astui kolme torvensoittajaa ja rumpalia, jotka "virkaansa utterasti ja iloisesti toimittivat". Sitten ratsasti eräs aatelisherra poissaolevan aatelismarskin sijaisena; häntä seurasi vielä 30 aatelismiestä parittain, nuoremmat ja halvemmat ensimmäisinä. Sitten astui akatemian depositor (uusien ylioppilaiden vastaanottaja), kantaen yliopiston avaimia; ylioppilas, joka kantoi rehtorin punasamettista, valkoisella silkillä vuorattua kaapua; yliopiston professorin apulainen kantaen sinettiä; notaari, kädessään yliopiston nimikirja; rahanvartija, joka kantoi kahta hopeista valtikkaa. Hänen jäljessään kulki kenraalikuvernööri itse, ympärillään 12 pertuskoilla varustettua henkivartijaa; sitten piispa Rothovius ja hänen rinnallaan tuomiorovasti Petraeus, joka oli akatemian rehtoriksi määrätty; sihteeri, jolla oli perustuskirja kädessä; 10 professoria parittain; hovioikeuden assessorit; linnan virkamiehet; pappeja ja koulunopettajia; pormestarit ja raati, kaikki parittain; parhaat porvareista; ylioppilaat; viimeksi muuta herrasväkeä.

Kun oli tultu ulos linnanpihalle, paukahtivat tykit kaikilta valleilta. Portista alkaen joen rantaan asti muodosti 1,000 ratsumiestä kunniakujan, jonka läpi kuljettiin. Nyt astuivat juhlavieraat lipuilla sekä köynnöksillä koristettuun laivaan, joka vei heidät ylöspäin Aurajokea presidentti Kurckin komean kartanon edustalle. Ratsuväki sillä välin kiersi rantaa pitkin. Matkalla kuului rannoilta yhtämittaista riemullista rummutusta ja torvensoittoa, ja kun maalle laskettiin, alkoi taas kaksi siellä seisovaa tykkiä paukahdella. Juhlasaatto kulki nyt akatemiahuoneelle samassa järjestyksessä; ainoa eroitus oli se, että ratsumiehetkin seurasivat muitten perässä ja kunniakujan muodostivat vuorostaan nyt neljä komppaniaa porvariväkeä, palavat syyttimet kädessä.

Yliopistossa tervehdittiin tulijoita laululla sekä soitolla. Brahe astui sitten esiin ja piti avauspuheen. Hän kehui Suomen monia luonnollisia etuja, mutta valitti samalla sitä suurta vahinkoa, joka tähän saakka oli koitunut maalle sen johdosta, ettei nuorisolla, yhtä vähän aatelisella kuin aatelittomalla, ollut tilaisuutta antautua kirjallisiin opintoihin; siitä syystä oli moni kunniallinen suku joutunut turmioon, moni jalo luonnonlahja jäänyt viljelemättä, joista Jumalan siunauksen ja opin harjoituksen avulla olisi voinut tulla isänmaalle hyötyä. Siksi oli nyt Kuninkaallinen Majesteetti suostunut tämän uuden akatemian perustamiseen. — Kun sitten perustuskirja oli luettu, julisti Brahe piispa Rothoviuksen sijaiskansleriksi, antoi latinaisella puheella kaikki yliopiston arvomerkit hänen haltuunsa, toivotti onnea sekä opettajille että oppilaille ja käski viimein kaikki vieraat linnaan juhlapäivällisille. — Nyt kajahti taas musiikki ja laulu, jonka jälkeen Rothovius piti latinaisen puheen, julisti Petraeuksen rehtoriksi, puki punaisen kaavun hänen ylleen ja antoi hänelle yliopiston arvomerkit. Rehtori puheessaan kehoitti ylioppilaita ahkeruuteen sekä hyviin tapoihin, ja hänen jälkeensä piti vielä dekaanus opettajien, ja nuori Juhana Stålhandske oppilaitten puolesta kiitospuheita, kaikki latinaksi. — Sitten mentiin kirkkoon. Sillä aikaa kun sisällä veisattiin virttä, paukkuivat kanuunat lakkaamatta sekä torilla että myös laivassa joella; samoin myös ratsuväki ja porvarikomppaniat ehtimiseen laukaisivat muskettejaan. Kello 4 alkoivat pidot linnassa. — Heinäk. 17 p. esittivät ylioppilaat professori Wexioniuksen johdolla ruotsinkielellä näytelmän, jonka eräs heidän Ruotsista tullut, semmoisia töitä harrastava kumppaninsa, Chronander nimeltään, oli sepittänyt.

Tätä juhlapäivää vietettiin myös muuallakin yli koko Suomen jumalanpalveluksella. Jokainen ajattelevainen tuns selvään, että tämä oli tärkeä hetki Suomen kansan historiassa, täynnä kirkasta tulevaisuuden toivoa. "Tämän suuriruhtinaanmaan asukkaille", lausui Rothovius juhlan johdosta annetussa kiertokirjeessään papistolle, "on täten tullut niin suuri Jumalan armolahja osaksi, ettei kristinuskon tuonnin jälkeen ole senvertaista ollut suotuna." Ja Tammelinus ajantiedossaan riemuitsi:

Ah mun armast' isänmaatan', sangen suloist' Suomensaarta! Ei nyt mennä Saksan vesill',
oppi korkia koton' käsill'.

Ensi alussa oli sittenkin niiden luku, jotka tätä armolahjaa riensivät nauttimaan, sangen vähäinen; elok. 17 p. oli vasta 44 sisäänkirjoitettua oppilasta, joista vaan 8 suomalaista. Mutta toisia alkoi pian karttua lisää suurin joukoin; 1641 vuoden alussa jo mainitaan olleen 250. Suurin osa näistä oli kuitenkin ruotsalaisia, joita uuden oppilaitoksen opettajien etevyys sekä myös elannon huokeus täällä "Ruotsin vilja-aitassa" oli tänne houkutellut. Jos voimme tehdä päätöksiä ensiaikoina Turun akatemiassa pidetyistä puheista ja väitöksistä, niin oli ruotsalaisten luku 2/3 suomalaisiin verraten. Samaa myös vakuuttavat stipendien saaneitten nimet. Perin vastainen suhde toiselta puolen käy ilmi, jos tutkimme konsistorin pöytäkirjoista rangaistujen kansallisuutta, sillä siinä ovat suomalaiset suuresti voitonpuolella. Meidän maassamme valitettavasti vallitseva yleinen tapojen turmelus ja raakuus näyttäytyi tässäkin selvästi. Jonkun ajan perästä pääsivät kuitenkin oman maan pojat enemmistöön myös tieteellisissä harjoituksissa.

Kolme vuotta perustusjuhlan jälkeen vietti jo nuori yliopistomme toukok. 14 p. 1643 ensimmäiset maisterinvihkiäisensä. Hallitus oli siihen antanut luvan, kuitenkin varoittaen, ettei suotaisi laakeriseppelettä liian monelle, vaan ainoastaan muutamille harvoille hyväoppisille ja hyvätapaisille, joista olisi akatemialle kunniaa. Senvuoksi konsistori ankarasti pohti niitä, jotka pyrkivät maisterinarvoon. Markus Zaderer esim. hylättiin; opin puolesta hän olisi kyllä täyttänyt kohtuulliset vaatimukset; mutta hän oli in vita et moribus (elämässään ja tavoiltaan) vähän sivistymätön. Torpensis hyväksyttiin, vaikka häntä vastaan tosin muistutettiin, että hän useammassa paikassa yht'aikaa oli ollut kosimisvehkeissä; myös varoitettiin häntä, ettei hän vasta enää joka paikassa laulelisi viisujansa ja riimejensä, jotka muka vain olivat häpeäksi hänelle itselleen sekä yliopistolle. Herliciukselle pantiin se ehto, että hän vielä kolme vuotta jatkaisi opinharjoituksiaan, taikka heti menisi takaisin Ruotsiin semmoiseen paikkaan, missä hänen heikkoutensa in studiis (tieteissä) ei tulisi kovin paljon näkyviin. Kaikkiansa vihittiin; vain kymmenen nuorukaista maisteriksi, niistä 2-3 suomalaista. Juhlapäivänä olivat vieraat kello 8 aamulla kutsutut dekaanuksen taloon, josta juhlasaatossa, parittain, yksi professori aina kunkin vihittävän rinnalla, mentiin akatemian juhlasaliin. Vaelluksen aikana soivat kirkonkellot juhallisesti koko ajan. Pidot kestivät kaksi yötä yhtä mittaa. Nuorille maistereille osoitettiin sitten kunniaa monella tavalla; muutamat heistä esim. kutsuttiin lukukauden lopussa rehtorin pitoihin, joihin eivät edes kaikki hovioikeuden assessorit eivätkä kaupungin pormestarit päässeet.

13. Tieteelliset harjoitukset Turun yliopiston ensi aikoina.

Nuoren yliopistomme laitokset ja tulot, vaikka ne epäilemättä silloisille valtionvaroille olivat sangen tuntuvat, olivat kuitenkin alussa varsin vaillinaiset ja vähäiset. Uuden akatemiahuoneen rakentamista varten ei ollut rahoja; vanha kymnaasirakennus siis korjattiin kutakuinkin ja muutettiin yliopiston tarpeitten mukaan. Siinä oli vain kaksi isompaa luentosalia sekä kolmas pienempi matemaattinen, jonka vieressä oli "mallikamari", aiottu vähäisten tieteellisten kokoelmien säilytyspaikaksi. Viides huone oli alussa lakitieteellisenä luentosalina, vaan määrättiin pian konsistorin istuntoja varten. Siinä kaikki! Luentosaleissa ei ollut uuneja, millä lämmittää; oppilaitten täytyi siis talvisaikana istua turkki päällä taikka säestää opettajien selityksiä hampaitten kalinalla ja jalkojen töminällä. Opetuksen ulkonaisista apukeinoista, meidän vaatimustemme mukaan, oli täydellinen puute. Ei ollut mitään anatomiasalia, ei kemiallista laboratoria, ei tähtitornia kiikareineen; kasvitieteellisellä puutarhalla oli tosin paikkansa, mutta siinä ei kasvatettu muuta kuin kaaleja ja nauriita professorien keittiöitä varten. Kirjoja ei ollut alussa muuta kuin ne parikymmentä, jotka yliopisto oli perinyt emältänsä, kymnaasilta; v. 1645 saatiin kuitenkin, niinkuin ennen on kerrottu, Stålhandsken lesken lahjoituksen kautta 960 nidosta, siis sitä nimeä toki hiukan ansaitseva kirjaston alku. Kirjakaupan laita oli myös sangen huono. Kustaa Aadolf oli tosin, suomalla kaikellaisia etuja, houkutellut saksalaisen kirjakauppiiaan muuttamaan Turkuun; mutta tämä palasi pian takaisin maahansa, koska ei ollut kyllin menekkiä hänen tavaroillansa, jotka pitkän matkan tähden mahtoivatkin tulla sangen kalliiksi. Samasta syystä eivät myöskään yliopiston ensi aikoina kirjakaupat moneen aikaan oikein menestyneet. Professorien täytyi siis, kun he tarvitsivat harvinaisempia kirjoja, joskus lähteä niitä ostamaan ulkomaille, kauas Saksaan ja Hollantiin, ja kunkin oman tieteesä alalla toimittaa uusia teoksia oppilaittensa tarpeeksi. Nämät tulivat sitten vähä kerrassaan, väitösten muodossa julkisuuteen, joten oppilaitten oli helpompi niitä ostaa. Kirjanpainaja oli nyt viimein saatu Turkuun v. 1642, niin ettei enää, niinkuin edellisinä aikoina, tarvinnut lähettää Suomessa sepitettyjä teoksia painettaviksi Tukholmaan, Lübeckiin tai Rostockiin asti.

Kaikkia yliopiston tarpeita varten oli kruunun varoista määrätty yhteensä vain noin 6,400 hopeatalaria s.o. 23,000 nykyistä Suomen markkaa. Tämä summa oli tosin siihen aikaan, elintarpeiden huokeihin hintoihin nähden, yhtä suuri kuin meidän aikoinamme 70,000 markkaa; mutta kovin vähäinen se kaikissa tapauksissa oli. Apurahoiksi köyhille, ahkerille ylioppilaille annettiin näistä yhteensä 3,360 markkaa. Professorien palkka, 1,500 mk. (nykyajan hintojen mukaan 4,500), ei olisi kuitenkaan ollut aivan huono, jollei se rahakamarissa vallitsevan epäjärjestyksen sekä kruunun varojen yleisen rappiotilan tähden olisi usein jäänyt tulematta. Sitä suuremman kiitoksen ansaitsee senaikuisten

professorien rakkaus isänmaataan ja tieteitään kohtaan, mikä saattoi heidät monasti uhraamaan melkoisia summia kaikellaisiin yliopistollisiin tarpeihin, milloin ei niihin kruunulta saatu rahaa. Kustantivatpa he v. 1656, yhdessä piispan kanssa, niinkin kalliin työn kuin akatemiarakennuksen korjauksen palon jälkeen, ja lainasivat suuria summia lisäksi, kun heidän omat varansa tietystikään eivät riittäneet. Sillä "niiden sanomattomien vastusten tähden", sanoivat he, "jotka nyt rasittavat kuninkaallista majesteettia vierailta mailla, sodassa valtakunnan vimmaisista vihollisia vastaan", he eivät tahtoneet lisätä huolia pyytämällä apua kruunulta.

Luennot alkoivat siihen aikaan jo kello seitsemältä aamulla, osaksi luentosalien vähyyden vuoksi, osaksi myös sentähden, että ihmiset silloin ylimalkaan olivat enemmän aamuvirkkuja. Ylioppilaat olivat opinharjoituksissansa paljoka tarkemman ja ankaramman tarkastuksen alaisina kuin tätä nykyä. Ankarasti valvottiin, että he säännöllisesti kävivät luennoilla — heidän huolimattomuudestaan kuului kuitenkin paljon valituksia — ja tiheään tutkittiin, miten opetus oli päähän pystynyt. Tarkasti myös pidettiin silloin huolta siitä, että nuorukaiset harjaantuisivat selvästi ja sujuvasti esiintuomaan oppiansa. Sangen usein pidettiin väitöksiä; joissa oppilaitten tuli vastustaa ja puolustaa luennoissa käsiteltyjä opinkappaleita, jotta oppi ei tulisi vain muistiasiaksi, vaan syihin perustuvaksi. Sen lisäksi harjoitettiin puhetaitoa puheitten pitämällä, joka tavallisesti tapahtui pyhäpäivinä iltapuolin; enimmiten nämä puheet olivat suorasanaisia, mutta joskus myös runomittaisia. Ne käsitelivät väliin tieteellisiä asioita, väliin taas kunkin omaa syntymäseutua, jota tavallisesti tulisella innolla ja ylenmäärin suurentelemalla keuhuttiin. Runojen sepittäminen muutenkin kuului jokaisen ylioppilaan välttämättömiin harjoituksiin, joita erityinen professori johti. Tämä runonsepustus tapahtui enimmiten latinaksi, joka muutenkin oli kaiken opetuksen, luentojen, väitösten sekä puheenharjoitusten kielenä. Mutta pian alettiin myös yhä useammin sepittää kreikkalaisia runoja, joskus ihmeeksi heprealaisiakin; samoin kotimaiset kielet, suomi ja ruotsi, ainakin onnentoivotuksina väitösten johdosta saivat sijansa. Myöhemmin vuosisadan loppupuolella ilmeni niinkään enenevä uudempi, ulkomaisten kielten taito saksalaisissa, ranskalaisissa, joskus italialaisissa ja englantilaisissa runoissa. Näin saatua runotaitoa viljeltiin sitten ahkerasti kaikellisissa tilaisuuksissa: paitsi onnentoivotuksia sepiteltiin riemurunoja häihin ja suruvirsiä hautajaisiin. Todellista runollisuutta ei tietysti kuitenkaan näissä kokeissa ollut eikä voinut olla.

Näihin yllämainittuihin harjoituksiin, jotka tarkoittivat kirjoittamis- ja puhumistaidon edistämistä, liittyi myös draamallisia. Sen jälkeen kuin Messenius, jesuittakoulujen esimerkin mukaan, oli Upsalassa pannut näytelmiä alulle, olivat ne tulleet Ruotsinvaltion yliopistoissa hyvin yleiseksi ja suosituksi tavaksi. Turussakin pantiin jo heti uuden yliopiston vihkiäisissä näytelmä toimeen, ja sitten esitettiin niitä tavallisesti kaikissa akatemiallisissa juhlissa, joskus yliopiston piirin ulkopuolellakin. Chronanderin sepittämästä näytelmästä presidentti Kurckin häitten kunniaksi on jo ollut puhetta. Toinen, saman miehen sepittämä, nimeltä "Surge, eller Flijt och Oflijtighets Skodespegel" (Nouse, eli ahkeruuden ja laiskuuden peili) esitettiin 1647:n vuoden maisterivihkiäisissä. V. 1650 saatiin sellaisesta huvituksesta nauttia kolmekin erää; ensin esitettiin ruotsalainen näytelmä maisterivihkiäisissä, sitten suomenkielinen "Tuhlaajapoika", Justanderin kääntämä, vasta valitun uuden rehtorin kunniaksi, ja viimeksi vielä latinalainen. Samalla tavalla harrastettiin näytelmätaidetta Viipurin kymnaasissakin, jonka opettajista Petrus Carstenius oli näytelmänkirjoittaja. Kaikki nämä kokeet olivat kuitenkin yhtä paljon vailla runollista aistia kuin muutkin sen ajan runosepustukset.

Professoreita oli Turussa alussa yksitoista, nimittäin jumaluusopissa kolme, lääketieteessä ja lakitieteessä yksi kummassakin, sekä filosofian tiedekunnassa kuusi. Viimemainituista opetti "kaunopuheisuuden" professori latinaa; toisella oli "pyhät kielet", s.o. heprea ja kreikka; kolmannella historia ja valtiotiede; neljännellä logiikka eli ajatustiede ja runousoppi — todella eriskummallinen kaksoispari! — viidennellä matematiikka; kuudennella fysiikka ja kasvitiede. Vähän ajan perästä eroitettiin runousoppi erinäisen professorin hoidettavaksi, ja ensimmäinen siinä virassa oli ennen jo mainittu Brahen suosikki Eerikki Justander (eli oikeastaan Juusti), joka samalla suomenteli asetuksia. Hän se myös oli tuon komedian Tuhlaajapojasta suomentanut, ja muutenkin hän oli ohjaamallensa nuorisolle esimerkkinä suomenkielisen runouden harjoittamisessa.

Niinkuin jo professorien luettelostakin näkyy, suosittiin ja viljeltiin silloin eri tieteitä ihan toisessa suhteessa kuin tätä nykyä. Meidän aikanamme niin rehoittavaan kukoistukseen ja korkeaan arvoon päässeet luonnontieteet lähimpine sukulaisineen olivat silloin suuresti laiminlyödyt. Lääketieteen professoriksi ei, yliopistoa perustettaessa, saatukaan heti varsinaista tohtoria, vaan täytyi tyytyä vanhaan ylioppilaaseen, joka Upsalassa oli lääketiedettä opiskellut. Hänen taidostansa voi seuraava pieni juttu antaa käsityksen. Eräs rouva oli piispan rouvalle neuvonut pistosta muka ehkäiseviä lääkkeitä, jotka olivat valmistetut vanhasta oluesta, saharasta, muskottineilikoista sekä hevosensonnasta. Piispa, joka pelkäsi myrkyllisiksi näitä lääkkeitä, pyysi lääketieteen professori Achreliuksen lausuntoa, ja tämäpä päätti kun päättikin, että "succus fimi eqvini" (hevoson sonnan mehu) on vallan hyvä pistoksia vastaan. Tämmöisen opettajan johdolla ei tietystikään lääketiede voinut suuriin edistyä meidän maassamme. Kauan aikaa olikin vielä koko avara Suomenmaa oppinutta lääkäriä

vailla. Turussa ja Viipurissa oli kuitenkin sairaitten apuna "partureita", joille kaupunki maksoi palkkaa. Ei ollut myöskään ainoatakaan apteekkaria, paitsi yksityistä, joka yhteen aikaan oli kenraalikuvernööri Flemingin palveluksessa. — Samoin oli luonnontieteidenkin laita; todellista tietoa oli kovin vähän, ja sekin suuresti sekoitettuna kaikellisella taikauksella. Tähtitiede kuului matematiikan professorin opetuspiiriin. Hän kävi öisin oppilaittensa kanssa "stellatim" (sen ajan ylioppilaitten puheenparren mukaan; "tähdystämässä", jos niin sopinee sanoa). Kokonaan kiikarien puutteessa tarkasteltiin taivaankappaleita paljain silmin, neuvottiin niiden nimiä ja annettiin salamielisiä selityksiä niiden aseman vaikutuksesta muka ihmisten kohtaloihin. Tähtiennustusoppi (astrologia) oli näet vielä täydessä voimassaan; ensimmäinen matematiikan professori Kexlerus puolusti vielä 1647 julkisessa väittelyssä sen luotettavuutta. Sitä vastoin sama herra kiven kovaan väitti, että Copernicuksen oppi maailmanrakenteesta, joka on nykyisen tähtitieteen perustana, oli aivan perätöntä lorua. — Fysiikka, johon kuului myös samalla eläin- ja kasvitiede sekä mineralogia, liikkui silloin enimmäkseen kaikellisissa hämärissä haaveksimisissa luontokappaleitten synnystä. Se nojautui yhä Aristoteleen jo melkein 2,000 vuoden vanhoihin arveluihin, varsin vähän välittäen luonnon ja sen lakien tutkimisesta, jonka avulla olisi voitu tehdä uusia keksintöjä. Luontokappaleitten todellisesta olost ja elosta ei ole sen ajan kirjoissa paljon puhetta. Itse eläimistä tehtiin tosin jonkinlaisia luetteloita; mutta ne olivat vallan vaillinaisia, kaikkea järjellistä järjestystä vailla. Eräässä Turussa painetussa oppikirjassa esim. ovat nelijalkaiset eläimet jaetut "kotimaisiin" ja "ulkomaisiin". Kertomukset eläimien muodosta ja tavoista, jos niitä lainkaan oli, lainattiin enimmäkseen kreikkalaisten ja roomalaisten kirjailijain teoksista (jopa runoelmistakin!), eikä luonnosta. Kerrottiinpa vielä täytenä totena kaikellaisia vanhoja juttuja lohikäärmeistä sekä muista olemattomista pedoista. Joskus eivät sen ajan luonnontieteelliset kirjat sisältäneet hituistakaan oikeata luonnontiedettä, vaan ainoastaan kaikellaisia muita joutavia, hullunkurisia loruja. Niin esim. eräässä väitöksessä "Valaskaloista", joka v. 1683 pidettiin Turussa, käsiteltiin vain rikkiviisailloilla syillä ja vastasyillä kysymystä: oliko Jumala tuonut valaskalatkin Aatamin eteen nimitettäväksi? — kuinka Hän saattoi ne sinne kuljettaa? minkälaisen nimen Aatami mahtoi niille antaa? y.m.s. — Vähäiset varsinaiset tiedot luonnon ilmiöistä pidettiin silloin tarkasti salassa, ja ilmoitettiin oppilaille ainoastaan sen jälkeen, kun nämät valalla olivat luvanneet olla niitä levittämättä. Siitä oli, niinkuin pian saamme nähdä, seurauksena se, että fysiikan viljelijöitä luultiin "mustan taidon mestareiksi" eli noidiksi. — Kemia, jota muuten Turun yliopistossa ensi aikoina ei harjoitettukaan paljon ensinkään, oli silloin joka paikassa enimmäkseen vain alkemiaa, s.o. turhaa kullanteon harrastusta.

Poikkeuksena kaikkien noiden hullutusten keskellä loistaa vain yhden ainoan todellisen luonnontutkijan nimi meidän tietehämme alkuhistoriassa. Se oli toinen lääketieteen professori, ruotsalainen *Elias Tillandz* (1670-93). Hän oli Hollannissa, varsinaisen tieteesä ohella, myös ahkerasti harjoittanut kasvitiedettä ja hänen mukanaan siirtyi tämä harrastus tännekin. Hän jätti kreikkalaiset ja roomalaiset kirjailijat tomuisille hyllyillensä, ja läksi oppilaittensa kanssa ulos tuoretta, elävää luonnon kirjaa lukemaan. Ruissalon tammistoista ja nurmikoilta poimittiin kukkia ja ruohoja, tarkasteltiin ja tutkittiin niitä ja puheltiin niiden ominaisuuksista, joten nuorison silmät aukenivat havaintojen tekoon. Kaalit yliopiston puutarhassa saivat nyt siirtyä kaikellaisten lääkkeiksi kelpaavien tai muuten merkillisten ulkomaan kasvien tieltä. Ja kun kesä loppui, jatkettiin elävän luonnon tutkimista opettajan omassa talossa, jossa yksi huone oli muodostettu ansariksi kuumaa ilmaa vaativia ulkomaan kasveja varten. Näistä hoidokkaistansa, niinkuin myös monesta sadasta Turun seudun metsäkasvista, painatti sitten Tillandz selittävän ja kuvillakin varustetun luettelon. Latinaisen nimen vieressä oli siinä hyvin usein suomalainenkin mainittu. Pikemmin on senaikuisen ajan syyksi luettava kuin itse nerollisen tutkijan, että tämäkin luettelo on vailla tieteellisempää järjestystä. — Kotonansa oli Tillandzilla myös pieni kemiallinen keittuhuone eli laboratorio, missä hän valmisteli lääkärin virassa tarpeellisia rohtoja. Vielä toista huonetta hän käytti ruumiinleikkaus- eli anatomiasalina. Vasta v. 1683 suotiin hänelle itse yliopistolla sijaa tätä varten, jolloin myös ensi kertaa Suomessa otettiin ihmisruumis leikattavaksi; siihen asti oli vain koirien sekä sikojen paloittamisella annettu lääkäreiksi aikoville nuorukaisille jonkunlaista tietoa ihmisen sisällisestä rakennuksesta. Lopuksi vielä, esimerkkinä siitä, miten ei nerokkain ja valistuneinkaan ihminen voi kokonaan vapautua aikakautensa yleisestä hengestä, mainittakoon, että Tillandz luuli voivansa ennustaa ihmisten tulevia kohtaloita.

Samoin kuin luonnontieteissä oli filosofiassakin Aristoteles kaiken opin perusteena, kuitenkin siinä kristillisyyteen sovitetussa muodossa, jonka mainio uskonpuhdistaja Melancton oli saattanut voimaan. Silloisten opettajien työnä oli pääasiallisesti vain tämän valmiin opin selittäminen; mutta heidän selittelemisensä muuttuivat suureksi osaksi joutaviksi hiuksenhalkaisemisiksi. Filosofian ajatustieteellisellä eli logiikan alalla tuli tähän aikaan erään suomalaisen miehen *Antti Thuroniuksen* (papin poika Hämeenkyröstä, professorina 1655-65) nimi sangen kuuluisaksi. Hänen kirjansa olivat koko sinä vuosisatana sekä Suomessa että myös Ruotsissa tämän tieteenhaaran yleisenä ohjeena. Hänen aikalaisensa kehuivat häntä "isänmaan tähdeksi" ja "Suomen loistavaksi kruunuksi", väittäen että Aristoteles sekä Plato, jos he silloin olisivat eläneet, olisivat oppilaina hänen jalkojensa juuressa istuneet. Ja nykyajan kirjailijatkin, jotka filosofian vaiheita meidän yliopistossamme ovat tutkineet, sanovat hänen olleen merkellisimpiä miehiä, joita Auran akatemiassa on nähty; tunnustaen hänen oppinsa puutteet, he kuitenkin arvelevat hänen, jos hänelle vain pitempi ikä olisi ollut suotu, luultavasti

päässeensä neronsa lentimillä ajatuksen silloisten ahtaitten rajojen yli. Valitettavasti hän kuoli jo 33-vuotisena, saatuaan professorinviran konsistorin yksimielisellä suostumuksella jo kahdenkymmenenkolmen vuoden ikäisenä. Ihmeellistä muuten, että ranskalainen Descartes, joka alottaa filosofiassa uuden aikakauden ja joka Kristiina kuningattaren kunniavieraana jonkun aikaa asui Tukholmassa, ei vielä paljon ollenkaan vaikuttanut Ruotsinvallan tiedemiehiin. — Käytännöllisessä filosofiassa, valtio- ja siveysopissa, oli taas yliopistomme ensi aikoina ruotsalainen *Mikael Wexionius*, josta pian enemmän, yhtä mainio ja vaikutusvaltainen kuin Thuronius. — Myöskin lakitieteen alalla oli meillä silloin (1640-47) kuuluisa opettaja, ruotsalainen *Juhana Dalekarlus* (sittemmin aateloitu Stjernhökkin nimellä), jota pidetään yhtenä Ruotsin etevimpänä lainoppineena kaikkina aikoina. — Historiaa silloin vielä varsin vähän viljeltiin meidän yliopistossamme. Ei yksikään Suomen mies tänä aikakautena saanut sillä alalla mitään mainiompaa aikaan. Se on sangen ihmeteltävä seikka juuri sinä vuosisatana, jolloin meidän miehet enemmän kuin koskaan muulloin ovat vaikuttavasti ottaneet osaa yleiseen historiaan. Erittäin Suomen historiaa koskevia teoksia ei silloin syntynyt enempää kuin kolme, niistä yksi suomenkielinenkin riimein tehty "Ajan-Tieto", Tammelan kirkkoherran *Lauri Pietarinpojan* kirjoittama (v. 1658). Kaikki silloiset historiat, jos ne vain koskettelivat vanhempia ajanjaksoja, olivat muuten täynnä aivan perättömiä, mielettömiä taruja.

Uudempia kieliä ruvettiin Turun akatemiassa hartaammin viljelemään vasta 17:n vuosisadan loppupuolella. Saksankielen taito oli kuitenkin kolmekymmenvuotisen sodan kautta sangen paljon levinnyt meidän maassamme; englanninkieltä niinkään osattiin merikaupungeissa. Hepreaa ja kreikkaa opiskeltiin ahkerasti raamatun tutkimisen tarpeeksi; mutta jälkimäisen maallista kirjallisuutta pahasti laiminlyötiin. Myöskin Rooman klassillista kirjallisuutta luettiin ensi aikoina verrattain vähän; latinan opetus tarkoitti enimmäkseen vain ulkonaista käytäntöä. Tämä kieli tulikin siihen aikaan, jokapäiväisen viljelyksen kautta kaikissa korkeammassa aineissa, sivistyneitten ikäänkuin toiseksi äidinkieleksi. Useimmat heistä osasivat paljon selvemmin kirjoittaa ja paljon kauniimmin puhua latinaa kuin oman maan kieltä. Tätä viimeksimainittua, jos sitä juhlallisemmissa aineissa käytettiin, sekoitettiin aina latinaisilla mahtisanoilla, jopa höystettiin kokonaisilla lauseillakin.

Seitsemännentoista vuosisadan tieteelliset harjoitukset, niinkuin ylläkerrotusta käy ilmi, olivat ylimalkaan vielä jokseenkin lapsuuden kannalla. Ne eivät uskaltaneet askeleenkaan vertaa erota vanhasta imettäjästään ja kasvattajastaan, muinaisajan kirjallisuudesta. Kaikissa tieteissä pidettiin tärkeämpänä tukea esiintuotavaa oppia itse ainetta koskevasta kirjallisuudesta tai muista vanhoista kirjoista saaduilla lauseella, kuin itse asian omassa luonteessa olevilla todistavilla syillä. Piti muka aina olla tuommoinen vanha, vakava takuumies selkäturvana, ennenkuin tohdittiin astua esille. Jos joku poikkesi uusille, ennen käymättömille poluille, niin nousi siitä kohta kauhea melu ja huuto: "Hän on harhateillä! Hän on harhateillä!" V. 1642 Turussa tehdyn yliopiston konsistorin päätöksen mukaan piti jokaisen professorin varoa: "ettei hän toisi esille mitään uutta, ikäänkuin muka näyttääkseen osaavansa enemmän kuin muut; sillä siitä johtuisi vain pahennusta ja eripuraisuutta". V. 1678 taas keskusteltiin samassa konsistorissa, sallittaisiinko maisteri Achreliuksen jatkaa *Contemplationes Mundi* (Mietteitä maailmasta) nimisen teoksensa painatusta. Siinä kirjassa, niin lausui melkein koko filosofinen tiedekunta, "näyttää yksi osa sotivan saniorum philosophorum dogmatibus (viisaampien oppineitten oppia) vastaan sekä tuovan esiin nova principia (uusien periaatteita) ynnä muuta semmoista, jota olisi parannettava". Tillandz sai kuitenkin jumaluusoppineitten avulla uhkaavan kiellon estetyksi; jälkimäiset eivät katsoneet noita uusia periaatteita kovinkaan vaarallisiksi, "koska ne eivät kuitenkaan sotineet raamatua vastaan".

Tässä onkin nyt samalla tullut mainituksi toinen lapsenhoitaja, joka siihen aikaan piteli tiedettä talutusnuorassa, nimittäin jumaluusoppi. Myöskin semmoisissa asioissa, jotka eivät vähääkään koskeneet autuudenoppiin, pidettiin raamatua epäamättömänä oppikirjana. Siihen totuuteen oli tosin jo täytynyt alistua, että maa liikkuu ja aurinko seisoo suhteellisesti paikoillaan; vaan muuten luonnontieteissäkin piti aina ottaa lukuun, sopiko se ja se todennäköinen arvelu myös raamatun sanojen kanssa yhteen.

Ylin arvossa, enimmäkseen viljelty kaikista tieteistä oli silloin jumaluusoppi — eikä se ollutkaan ihmeellistä tänä aikakautena, jolloin parasta aikaa vuodatettiin niin paljon verta, hävitettiin niin paljon maita erilaisten katkismusten tähden. Mainittu jo on, että neljäs osa professoreista oli välittömästi sen palveluksessa. Näillä professoreilla oli, paitsi kruunulta tulevaa palkkaansa, kullakin vielä lisäksi kirkkoherran saatavat yhdestä pitäjästä. Siitä johtui, että melkein kaikki muutkin professorit (lakitieteen viljelijää lukuunottamatta, jolla oli hovioikeuden assessorina hyvä lisävirka) ahkerasti harjoittivat jumaluusoppia ja heti, jos vain siihen tiedekuntaan ilmaantui avonainen paikka, kilvan koettivat päästä teologeiksi. Moni jumaluusopin professoreista Turussa oli siten ensin opiskellut mikä kieliä tai logiikkaa, mikä matematiikkaa tai fysiikkaa.

Sen ajan jumaluusoppi oli valitettavasti kuitenkin kaikkea elävää henkeä vailla, kuolleinta, kuivinta, ahdasmielisintä sanojen saivartelemista. Samoin kuin Saksassa oli meilläkin protestanttisuus ihan kivetynyt kaavoihinsa. Ken niistä vain sanasenkin poikkesi, sitä ruvettiin heti ahdistamaan

katkerimmalla, leppymättömmällä, epäkristillisimmällä vihalla. Meidänkin yliopistossamme on kyllin esimerkkejä tämmöisistä myrkyllisistä uskonnollisista riidoista. Yksi sen ensimmäisistä ja etevimmistä opettajista, jumaluusopin professori *Johannes Terserus* (Ruotsista kotoisin) oli Turun piispaksi tultuansa painattanut katkismuksen selityksen. Tästä kirjasta professori *Svenonius*, oikeauskoisuuden valppain vartija Turussa, keksi muutamia mitättömiä lauseita, jotka osoittivat hiukan taipumusta Lutherin ja Calvinin oppien yhdistämiseen. Tästäkö nyt heti aika hätä nousi! Riitaveljekset vaativat viimein toinen toisensa julkiseen sanasotaan, jota pidettiin eräässä akatemian luentosalissa koko ylioppilasjoukon sekä lukemattomien muitten ihmisten läsnäollessa. Terserus, joka oli jo vastustajansa edellisistä myrkyllisistä soimauksista kiihtynyt, ei osannut myöskään tässä tilaisuudessa hillitä mieltänsä, vaan soimasi Svenoniusta "nuorison viettelijäksi", "riivatuksi ihmiseksi" y.m. ja lopulla, piispan arvonsa nojalla, käski hänen vaikenemaan. Kostonhimoa palava Svenonius pani nyt koko maailman liikkeelle ja saikin viimein aikaan sen, että Terserus vääräuskoisena menetti hiippansa. Samoin ahdisti Svenonius myöhemmin toistakin ansiollista Turun piispaa, Gezeliusia, muutamien vähemmän onnistuneitten sanojen vuoksi Gezeliuksen toimittamassa katkismuksessa. — Niinikään oli v. 1666 kiivas kahakka uuden jumaluusopinprofessorin Bångin ja latinankielenprofessorin Miltopaeuksen välillä, johon Svenoniuskin otti osaa edellisen apulaisena.[30]

Tällainen oli tieteellisen hengen laita Turun yliopiston ensi aikoina; sen pyrinnot olivat, kuten näemme, monin suhtein puutteelliset, monin suhtein kovin yksipuoliset. Vaan semmoisinaankin ne tuottivat kuitenkin Suomelle sanomattoman suurta hyötyä. Suomalaiset kohosivat kuitenkin niiden johdosta vähitellen siitä törkeästä raakuudesta, siitä perinpohjaisesta henkisten harrastusten puutteesta, siitä ilkeästä omanvoitonpyynnöstä, jossa he siihen asti olivat rypeneet. Loppupuolella 17:tä vuosisataa esiintyy jo ylimalkaan virkamieskunta rehellisempänä, papisto sivistyneempänä, elämässään siivompana — ja sen parannuksen aikaansaamisessa oli Turun yliopistolla, tuomittakoon muuten sen puutteita ja virheitä miten ankarasti tahansa, suurin ansio.

14. Mikael Wexionius.

Niiden yhdentoista professorin parissa, jotka määrättiin Turun yliopiston ensimmäisiksi opettajiksi, ei ollut enempää kuin kaksi suomalaista. Tätä seikkaa ei saa kuitenkaan ymmärtää siten, ettei olisi tahdottu päästää meidän miehiämme näihin virkoihin. Kreivi Brahe varsinkin, niinkuin tiedämme, harrasti aina sitä, että Suomessa käytettäisiin maan omia lapsia taikka ainakin täällä pitemmän aikaa asuneita ja meidän oloihimme tutustuneita miehiä. Saakoot tässä vielä muutamit todisteet tästä hänen mielipiteestään sijansa. Kun uusi runousopinprofessorin virka perustettiin, mainitsi hän sen saajan erikoisena ansiona sen, että Justander oli "suomalainen kansallisuudeltaan, jotka sillä maanäärellä parhaiten tulevat toimeen ihmisten kanssa". Samoin myöskin, kun Tillandzia ehdotettiin professoriksi, tuotiin esiin se seikka, että hän, vaikka olikin ruotsalainen, oli täällä ennen oleskellut ja opintoja harjoitellut, joten maan sekä sen asukasten luonne oli hänelle hyvin tuttu. Syynä suomalaisten opettajien vähyyteen yliopistomme ensi aikoina ei näy olleen mikään muu, kuin että oli mahdoton saada kelpollisia. Suomen siihen-astisissa kouluissa ei ollut edes kunnan alkuopetustakaan ollut saatavana, ja se seikka, että Suomen mahtavammat, rikkaammat aatelissuvut yleisesti muuttivat tähän aikaan Ruotsiin, vaikutti sen, että varsin harvalla suomalaisella nuorukaisella oli tilaisuutta, niinkuin sangen monella ruotsalaisella, päästä kotiopettajaksi johonkin suureen perheeseen ja sitten nuorten herrojen mukana seurata ulkomaan matkoille. Vielä myöhemmin tahtoi piispa Gezelius avonaiseen jumaluusopinprofessorin paikkaan ruotsalaista, joka olisi opiltaan kelpollinen ja myös muualla maailmassa jotain nähnyt, "sillä vaikea on tulla toimeen täkäläisten kanssa, jotka täällä ovat syntyneet ja täällä koulun sekä yliopiston läpikäyneet, eivätkä ikänä nähneet muuta kuin Turun tuomiokirkon sekä linnan".[31]

Tämän suuren ruotsalaisjoukon asettaminen Turun akatemiaan ei siis suinkaan osoittanut mitään ruotsalaistuttamistuumaa eikä suomalaisen kansallisuuden sortamishalua. Päinvastoin oli näiden professorien lähettäminen selvänä todisteena siitä, että hallitus tahtoi hellästi pitää huolta meidänkin maastamme. Ruotsi antoi tänne suurimman osan parhaista opin ja neron edustajistaan ja riisti itsensä melkein paljaaksi virittääkseen Suomelle niin kirkkaan valistuksen valon kuin mahdollista. *Juhana Dalekarlus* (aatel. Stjernhöök), *Juhana Terserus*, *Mikael Wexionius* ja *Eskeli Petraeus* olivat nimiä, joilla ei ollut Ruotsin oppineitten parissa monta vertaistansa ja tuskin ainoatakaan, joka ne olisi voittanut.

Nämät uudet tulokkaat sitä paitsi käsittivätkin silloin velvollisuutensa sitä kansaa kohtaan, jonka keskuuteen he olivat tulleet. He koettivat rehellisesti tutustua Suomen oloihin ja suomalaisten luonteeseen; he oppivat suomeakin ihmeen lyhyessä ajassa, useat niinkin hyvin, että ovat taidostansa jättäneet kirjallisia jälkiä. Petraeus, niinkuin tiedämme, oli osallisena raamatun suomennoksessa ja sepitti suomenkielen oppikirjan; piispana hän lähetti sitten myös suomenkielisen kiertokirjeen hiippakuntalaisilleen. Terserus saarnasi jo v. 1641 suomeksi Naantalissa, josta hänelle tulivat

kirkkoherran saatavat. Tillandz, niinkuin jo mainittu, antoi suomenkin kielelle sijaa kasvitieteellisessä teoksessaan.

Samallinen mieliala oli myös *Mikael Wexioniuksella*, josta nyt tulee laveammin puhetta erään hänen kirjoittamansa, Suomellekin tärkeän teoksen johdosta.

Wexionius oli köyhän kappalaisen poika Wexiön hiippakunnasta Smoolannissa, jonka mukaan hän ottikin nimensä. Tultuansa maisteriksi Upsalassa, hän pääsi matkoille Saksaan sekä Hollantiin; tarpeelliset rahat antoi Aksel Oxenstjerna, jonka tietoon nuorukaisen hyvät luonnonlahjat olivat tulleet. Tämän matkan jälkeen Wexionius sai rehtorin paikan Wexiön koulussa, josta hänet kuitenkin jo parin vuoden perästä muutettiin Turkuun valtiotieteen ja historian professoriksi. Täällä sepittämässään juhlarunossaan yliopiston vihkiäisiin hän laului:

"Terve, oi Suomen urhokas kansa, terve Sulle!

Ota vastaan Göötin rannoilta tullut uusi vieras —
käypä vieras eipä hän lienekään nyt enää, vaan vastainen
kansalaises!

Vaikka syntyisin göötiläinen, tulen nyt suomalaiseksi.[32]

Tämän lupauksensa hän täyttikin sitten aika miehen tavoin; sillä merkillisimmässä teoksessaan: *Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae et subjectarum provinciarum* (Lyhyt kertomus Ruotsin-, Gootin- ja Suomenmaasta sekä vallanalaisista voittomaista), jonka hän v. 1650 painatti kreivi Brahen kehoituksesta, ei ilmene vain tiedemiehen mieltymystä aineeseensa, vaan myös monin paikoin enempää — isänmaanystävän rakkautta Suomenmaahan. Saakoot tässä sijansa muutamat otteet tästä teoksesta, osaksi näytteinä sen ajan tieteestä, osaksi myös valaistuksena maamme silloisille oloille.

Aikansa tavan mukaan Wexionius ensiksi kokee selittää Suomenmaan nimeä. Se voi, sanoo hän, johtua joko *_suo_*sta, koska täällä on niin paljon soita, taikkapa *_suomu_*sta, koska täällä on niin paljon kaloja. Mahdollista myös on, että se johtuu *_Sem_*istä, Noan pojasta, jota muutamat oppineet arvelevat suomalaisten kantaisäksi. — Sitten hän kertoo miten Suomi on täynnä ihania ja viljavia seutuja. "Niin hedelmällinen on täällä maa, niin voimakas päivänpaiste, ettei sitä kokematon tahtoisi uskoakaan — yhdestä kylvetystä tynnyristä saadaan viisitoista." Erittäin runsaan saaliin tuottaa myös metsästys sekä kalanpyynti; joka vuosi viedään Ruotsiin kaupaksi summattomia määriä suolakalaa. Samoin on Suomi vallan rikas äärettömistä metsistä. — Edempänä hän luettelee kaikki Suomen maakunnat vesineen, kaupunkeineen, aateliskartanoineen ja antaa kuvauksen kunkin maakunnan omituisesta luonteesta. Pohjanmaalla, sanoo hän, ei maaperä ole hedelmätön; se tuottaa asukkailleen tarpeeksi viljaa, jollei vain satu kolkompia ilmoja. Sen metsät antavat äärettömästi tervaa, sen karjalaitumet voita ulosvietäväksi. Yhtä runsaasti saadaan siellä kalojakin, varsinkin haukia ja lohia. Venäjän puolella idässä on rajaharju, joka ei kuitenkaan voi venekulkua estää, sillä alukset karvastetaan sen yli ja jatkavat sitten vesimatkaansa Pohjanlahden ja Valkeanmeren välillä. Suomen (Varsinais-Suomen) jakaa Aurajoki kahteen osaan: Pohjois-Suomeen, johon myös Satakunta luetaan, sekä Etelä-Suomeen. Edellisessä on kuuluisa Kokemäenjoki, mainio lohen sekä muun kalan pyynnistä. Etelä-Suomessa on niinkään kaikellaista kalaa ja runsaasti viljaa, humalia y.m. Kemiön pitäjässä hakataan marmorina, josta on saatu pylväät useampiin Tukholman ynnä muiden kaupunkien kirkkoihin. Ahvenanmaalla, jonka läpi meri polvittelee ikäänkuin joki, ovat asukkaat ruotsalaisia, vaikka se on likempänä Suomen rantaa, He elättävät itseään kalastuksella, vesilintujen pyynnillä sekä laivankululla; myös saavat he rahaa puutöistään ja kalkinpoltolla. Siellä on paljon hirviä ja jäniksiä, joita yksistään kuningas saa pyytää. Susia ja täpläkauriita (*cervus dama*) on vähän.[33] Hämeenmaa (jonka nimen hän muka heimosanasta johtaa) on viljava, missä ei halla tee turmiota. Summattomasti saadaan erittäinkin ohraa, pellavaa sekä nauriita semmoisista maista, joista "nurmikamara on päälleviskatuilla palavilla puilla pois poltettu" (huhdilta). Tässä maakunnassa on myös paljon ja suuria kalavesiä; Rautalammin järvistä sitä paitsi saadaan rautamutaa. Savo, vaikka kaukana merestä, oli kuitenkin täynnä vedenselkiä, jotka ovat suolattomia, ja polvittelevat lukemattomia lahdelmia ja salmia myöten, sekä viimein Vuoksen kautta virtaavat Laatokkaan. Sielläkin poltetaan metsiä ja nurmikoita, niin että koko maa on savua täynnä (siitä hän arvelee maakunnalle nimenkin tulleen). Näistä tämmöisistä viljelysmaista saadaan summattoman paljon hyvää viljaa, eikä ole Savossa hallakaan kovin vaarallinen. Uusimaa on saanut nimensä siitä, kun siellä ennen asui suomalaisia, nyt ruotsalaisia. Maa on viljava, rikas myös metsänotuksista, linnuista sekä kaloista. Rautaa murretaan kallioista Anskuussa ja Mustiossa. Karjalassakin on maa viljelykseen hyvin sovelias; on siellä myös kelpo karjalaitumia. Linnun- ja kalansaalis on runsas, erittäinkin lohenpyynti Käkisalmen kohdalla. Tämän linnan läänistä, Kitelästä, saadaan rubiineja.

Suomen vesistä on sitten vielä eri luvussa puhe. Muun muassa hän kertoo, että Hämeessä sekä Savossa on äärettömiä järviä, suuria selkiä ja leveitä lahtia, niin ettei silmä kannata rannasta rantaan. Varsinkin suuri on se järvi, ettei mereksi sanoisi, joka Lapveden nimellä[34] alkaa Lapista asti. Savossa kulkee kuitenkin sen poikki peltoja, niittyjä ja metsiä, jotka ovat sangen ihanat katsella. Tämän jälkeen

hän lavealta ja suurella innolla kertoo jalosta Imatran koskesta. Viimein vielä hän mainitsee "Skandinavian äärimäisen järven", Laatokan, jossa sanoo olevan paljon kaloja ja myös hylkeitä, samoin Lapvedessä. Meressä, pitkin Suomenmaan rannikoita, on niinkään runsaasti kaikkellaisia kaloja. Pohjanlahdessa lohet ovat paremmat kuin Suomenlahdessa. Jälkimäisellä puolestaan on silakkansa eli hailinsa, joita saadaan summattomin määrin joka vuosi, paikoittain niin hyviä, että ne vetävät vertoja Skotlannin ja Skoonen silleille.

Suomen kansaan poiketen, johon hän virolaisetkin lukee, kuvaa hän sen luonnetta. Suomalaiset, sanoo hän, eivät ylimalkaan ole niin paljon kehuttavat tapojensa hienouden vuoksi kuin uskollisuudesta kuningasta kohtaan. He ovat itsepäiset päätöksissään, käräjänkäyntiin kärkkäät sekä sangen terävä-älyiset. Pohjalaiset — joiden Wexionius erehdyksestä sanoo enimmäksi osaksi puhuvan ruotsia — ovat kaikista vapaamielisimmät sekä luonnonlahjoiltaan etevimmät. Hämmäläiset ovat jörömäisiä, näöltään tylyjä. Savolaiset, aivan kuin taalalaiset, käyvät mielellään toisissa maakunnissa oja kaivamassa ja metsää raivaamassa. Uusmaalaiset ovat ruotsalaisten kaltaisia, vieraanvaraisia. Karjalaiset ovat itsepäisiä — josta syystä itsepintaista ihmistä on tapana karjalaispääksi nimittää. — Yhtä ja toista hän vielä sen lisäksi eri kohdissa juttelee kansamme tavoista ja menoista. Suomalaiset, sanoo hän, hyvin mielellään käyvät saunassa. Kylvettyänsä he hyppäävät ulos, vaikka kuinka kovalla pakkasella, ammentavat jäistä vettä kaivosta, joesta tai merestä, ja valelevat sitä, iloisesti nauraen, alastomalle ihollensa; siitä heidän ruumiinsa vahvistuu. Saunaan viedään myös lapsensaajat, ja vastasyntyneitä lapsia vihdotaan heti, kunnes niiden iho on ruskea niinkuin Venäjän saapasnahka. Pienokaisille, vielä paljoa ennen kuin hampaat ovat puhjenneet, pistetään sianliha imettäväksi suuhun, josta heidän arvellaan tulevan väkeviksi. Muuten Suomessa syödään paljon nauriita, niin myös silakoita, sekä paistettuina että keitettyinä; näyttävätpä nämät kalat raakoinakin kelpaavan talonpojille, sen jälkeen kuin pikkuisen vaan ovat olleet suolavedessä. Vasikanlihaa sitä vastoin, jota ei muuten Ruotsissakaan paljon syödä, ei suomalainen koskaan ota suuhunsa. Karjalaiset eivät valmista juustoa, vaan kun heiltä maitoa liikenee, pistävät sen uuniin paistumaan.

Suomenkielen alan arvelee Wexionius ennen muinoin olleen sangen avaran, Weikseljoelta Valkeallemerelle ja Pohjois-Jäämereltä Donjoelle saakka. Nykyään se esiintyy puhtaimpana Hämeessä, rantamailla ruotsinsekaisena, Karjalassa se muutamissa puheenparsissa on eroava; vielä erilaisempi on murre Virossa. Tämän johdosta hän selittää muutamia kohtia suomenkielen luonteesta, viitaten erittäin siihen, että suomalaisen on vaikea saada kielensä muiden kielten kaikkiin ääniin taipumaan, jollei lapsuudesta ole niihin harjaantunut. Pari sanaa hän myös puhuu vanhasta Suomen runomitasta, joista näkyy, että tämä, jos kohta vaillinaisesti, oli oppineille tuttu.

Kansamme muinaisuudesta hän puhuu useammassa paikoissa. Hän kertoo, kuinka muutamat arvelevat suomalaisten polveutuvan Semistä, toiset taas luulevat heitä Magogin, Jafetin pojan, jälkeläisiksi. Nimensä *Fenni* olivat he muka saaneet siitä, kun niin kauan asuivat *Venäjällä*. Wexioniuksen oma johtopäätös on kuitenkin se, että meidän kansamme on Aasiasta tullut, missä vielä samojedit (muka = Suomi jätti) ovat jääneet entisille asuinsijoille. Suomalaisten pakanuuden ja itsenäisyyden ajalta tietää hän mainita useampia kuninkaita (Islannin tarujen mukaan). Vakinaisen valtiolaitoksen olemassaoloa jo siihenkin aikaan todistavat muka semmoiset sanat kuin *opas* = ritari, *ratsasmies* = tavallinen soturi. Nyt ei Suomi enää ole kuningaskuntana, vaan suuriruhtinaanmaana. Ruotsin vallan yhteyteen jouduttuaan ovat suomalaiset aina olleet hyvin uskollisia, josta syystä heitä kohdellaankin niinkuin veljiä ja liittolaisia, ja tämä Ruotsin ja Suomen keskinäinen luja liitto onkin Ruotsin vallan paras turva.

Historiallisessa osassa, niinkuin näemme, haparoitsi Wexionius, aikansa oppineitten tapaan, kaikkellaisia perättömiä loruja ja mielikuvitelmia. Joskus sattuu hänelle omistakin ajoista puhuessaan sangen pahoja hairahduksia. Niinpä esim. hän väittää Riian kaupungin ohitse virtaavan Väinäjoen tulevan Aasian puolisesta Venäjänmaasta, nähtävästi sekoittaen sen Viananjokeen, jolla venäjäksi on sama nimi. Epätarkkuus oli ominainen koko aikakauden luonteelle. Sittenkin on tämä Wexioniuksen teos sangen tärkeä, koska siinä on ensimmäinen laveampi kertomus meidän maastamme sekä kansastamme.[35] Se pysyi kauan aikaa kaikkien käyttämänä lähteenä näistä asioista ja herätti Suomen omissa miehissä kotimaantuntemisen halun ensi kipinän. Kuinka syvälle ja pitkälle se vaikutti, näkyy siitä, että esim. semmoisiakin Wexioniuksen lauseita Suomesta kuin että Ruissalo likellä Turku on Thessalian Tempeäkin ihanampi, lainataan teoksesta teokseen koko sen vuosisadan ajalla ja seuraavankin alussa.

Monipuolisuus oli silloisille tiedemiehille ominainen avu; se oli mahdollinen aikakautena, jolloin ei vielä vaadittu perinpohjaista, omaperäistä tutkimista, vaan enimmäkseen tyydyttiin vanhojen oppien märehtimiseen. Wexionius oli myös siihen määrään monipuolinen ja moneen tieteeseen perehtynyt, että häntä mainittiin "tavattomasti oppineen tohtorin" liikanimellä. Valtiotieteen alalta, joka samoin kuin historiakin kuului hänen opetuspiiriinsä, on hän toimittanut kauan aikaa arvossa pidettyjä teoksia Hugo Grotiuksen tapaan. Hän piti niissä innokkaasti aatellisvallan puolta, muun muassa tuoden esiin sen mielipiteen, että muka ainoastaan aatelliset ovat kruunun välittömiä alamaisia, muut säädyt välillisiä,

siis ikäänkuin aatelin alamaisia. Tämän paikan luettuaan kuuluu kuningas Kaarle X niin kovasti suuttuneen, että vihapäissään nakkasi koko kirjan lattiaan. Luonnollista oli toiselta puolen, että juuri samat mielipiteet saattoivat sen tekijän Kristiinan aikuisten aatelisten hallitsijain suureen suosioon. — Ulkomailla ollessaan oli Wexionius myös niin ahkerasti harjoittanut lakitiedettä, että hän Dalekarluksen poismuuton jälkeen v. 1647 saattoi ottaa hoitoonsa häneltä tyhjäksi jääneen viran, kirjoittaa useampia sangen kiitettuja lakitieteellisiä teoksia ja viimein v. 1657 tulla Turun hovioikeuden assessoriksi. Siinä virassa hän kuoli v. 1670. Palkkioksi ansioistaan hän oli jo Kristiinan kruunausjuhlassa saanut aatelisarvon, nimen *Gyldenstolpe* sekä muutamia taloja Suomessa.

15. Turun ylioppilaitten menot ja tavat.

Pääsötutkinnon jälkeen oli silloisella yliopistoon pyrkijällä vielä toinenkin paha kiirastuli läpikäytävänä, ennenkuin hänen sallittiin astua tieteen salin kynnyksen yli; hänen tuli kestää depositionsin kaikki temput.

Konsistorin määräämä depositor[36] kutsui näet tutkinnossa hyväksytyt koululaiset eteensä, puetti ne erivärisistä tilkuista tehtyihin eriskummallisiin nuttuihin, nokesi heidän kasvonsa mustiksi, kiinnitti heille pitkät sarvet ja korvat hattuun ja pisti suuren sian-torahampaan kumpaankin suupieleen. Sitten otti hän sauvan, jonka pää oli pienen kirveen muotoinen, ja ajoi heitä hosumalla, ikäänkuin aasi- tai härkäläumaa, depositionsialiiin. Siellä heidät asetettiin piiriin ja depositor itse, keskellä seisoen, rupesi mittailemaan ja kohentelemaan joukkoansa, jotta he seisoisivat oikeassa järjestyksessä pituutensa mukaan. Sen tehtyensä hän alkoi kauheasti mulkoilla silmiänsä, irvistellä ja piloillaan kumarrella heille syvästi, samalla kuitenkin sanoillaan tehden heistä pahinta pilkkaa. Sitten hän piti pitkän latinalaisen puheen, nuorison yleisistä pahoista tavoista, osoittaen kuinka tarpeellista oli ojentaa ja sivistyttää heitä tieteellisillä harjoituksilla. Lopuksi hän kysyi muutamia kysymyksiä, ja raukat kun eivät voineet suussa olevien sianhampaitten tähden selvästi vastata, vaan kangertelivat ja mongertelivat kuin röhkivät siat, hosui hän heitä selkään aika lailla, haukkuen järjettömiksi luontokappaleiksi ja sioiksi, jotka vasta ihmisiksi olivat tehtävät. Näin sanoen hän pihdeillä tempasi heiltä torahampaat pois, usein niin kovasti nyhkäisten, että verta purskahti suusta. "Samalla tavalla", lausui hän, "temmattakoon sinusta pois ylensyömisen ja ylenjuomisen himo!" Sitten hän nyhti hatusta pois pitkät korvat ja virkkoi: "Tule ahkeraksi, niin että aasista muutut ihmiseksi!" Samalla tavalla hän kiskaisi nyt pitkät sarvet: "Täten hävitän sinusta hävyttömyyden ja raakuuden!" Sitten käskettiin deponerattavat kukin vuorostaan penkille pitkälleen, ja depositor otti höylän, jolla höylätä huilautteli pitkin selkää, että luut naksahelivat: "Näin silittäkööt tieteet ja taiteet sinut siveäksi ja höylätkööt 'höyliksi!" Viimein vielä hän valeli heitä vedellä kiireestä kantapäähän ja pyyhki kuiviksi, kovasti hieroen karkealla rievulla: "Näin lähteköön sinusta kaikki riettaus ja saastaisuus!" Nyt julisti hän tulokkaat "vapaiksi ylioppilaisiksi!" — Kuuden ensimmäisen kuukauden aikana ei ollut kuitenkaan tämä vapaus vielä ylen kehuttava. Nuorten ylioppilaitten — *beanien eli pennalien* — täytyi näet passilla vanhempia osakuntalaisiansa ja totella kaikkia heidän käskyjäänsä, jossa toimituksessa ei puuttunut tylyjä sanoja eikä selkäsaunoja. Beaniajan kuluttua pitivät nuoret ylioppilaat vanhemmille kumppaneilleen suuret kestit, joissa aika lailla juotiin — ja tapeltiin. Nyt olivat tulokkaat jonkun aikaa vielä junioreina, ennenkuin he senioreina viimein saivat ihan täydet ylioppilasoikeudet ja vuorostaan vallan myöhemmin tulleitten beanien yli.

Tieteellisistä harjoituksista yliopistomme ensi aikoina on jo ollut puhe edellisessä luvussa. Niihin saattoi kuitenkin harva ylioppilas yksinomaan antautua; useimpien täytyi köyhyytensä tähden käyttää osa ajastaan elatuksen hankkimiseen. Tavallisin elatuskeino oli lasten opettaminen. Monelle sattui se hyvä onni, että hän semmoisella ehdolla sai vapaan asunnon ja ruuan jonkun turkulaisen luona; useimpien täytyi kuitenkin tätä varten oleskella pitemmän tai lyhyemmän aikaa maaseudulla, kaukana yliopistosta. Opetusviran ohessa sai siellä nuori ylioppilas toimitella kaikellaisia muitakin asioita; hänet esim. lähetettiin kiertämään ympäri pitäjää papin saatavien ajoon, tai saatelemaan isännän viljoja myllyyn, tai lähimpään kaupunkiin noutamaan emännälle taloustarpeita. Turussa oli joskus kelpo rahansaalis saatavana niillä näytelmillä, joita ylioppilaat panivat toimeen. Sisäänpääsyrahaa ei niistä tosin maksettu; mutta kaupungin arvohenkilöt, kun ylioppilaat kävivät heitä kutsumassa, antoivat aina varojensa ja arvonsa mukaan rahalahjan. Tällä lailla karttui yhdestä tilaisuudesta jokaiselle 3-4 hopeataria, siis yhtä paljon kuin tavallinen palkka teki kolmenkuukautisesta lastenopetuksesta tai koko ruistynnyrin hinta. Vielä paremmin kannatti — jos sitä työtä osasi — juhlarunojen sepittäminen korkeitten herrojen kunniaksi; eräs senaikuinen ylioppilas sai semmoisesta sepustuksestaan kerta kultakolikon. Moni ylioppilas koetti myös jos jollakin käytännöllisellä toimella elättää itseänsä; pyysipä v. 1642 eräs, jonka naineena perheellisenä miehenä oli erittäin vaikea tulla toimeen, konsistorilta lupaa saada pitää olutkrouvia. Paras raha-apu tietysti oli se, joka itse yliopistosta saatiin stipendin nimellä; sillä niiden ehtona oli määrättyjen tutkintojen ja väitösten suoritus, joten samassa tieteellinen tarkoitus tuli edistetyksi. Paha vain, että näitä yliopiston apurahoja oli niin tuiki vähän.

Paljon enemmän aikaa vielä kuin välttämättömän leivän hankkiminen kuluttivat muuten kaikellaiset, enemmän tai vähemmän viattomat huvitukset. Ahkeruutta noina yliopiston ensi aikoina ei liioin kehuta. V. 1643 esim. professori Kexlerus valitti konsistorissa, että hänen kuulijansa kovin tiheään jäivät pois, ja seuraavana vuonna on konsistorin pöytäkirjassa yleinen valitus siitä, että ylioppilaat pahasti laiminlyövät velvollisuutensa ja vain harvoin käyvät luennoilla. Turhaan koetettiin parantaa tätä epäkohtaa varoituksilla sekä rangaistuksilla. Kerta esim. v. 1643 käskettiin konsistorin eteen neljä pahinta laiskuria, jotka tuskin kertaakaan olivat pistäneet jalkaansa opinsaleihin — niiden joukossa kolme suomalaista ja yksi ruotsalainen. Viimemainitulta kysyttiin silloin: "Lupaatko vasta parantaa tapasi?" Mutta hän vastata hotaisi siihen: "Minime" (En suinkaan). — Kysyttiin taas: "Lupaatko täst'edes tulla julkisiin luentoihin?" — "En", vakuutti taas hävytön. Päätös oli sitten se, että hän, niinpian kuin meri sulaisi, lähetettäisiin Ruotsiin takaisin.

Suurin osa ylioppilaista piti oluttupia paljoo hauskeempina olopaikkoina kuin akatemian lämmittämättömiä oppisaleja. Krouvissa he istuivat myöhään yöhön saakka oluthaarikan tai paloviinalasin ääressä. Tämmöisiin kokouspaikkoihin ei akatemiaan kuulumattoman silloin ollut hyvä pistää nenäänsä. Sillä ylioppilaitten nyrkit ja miekat — heidän arvonsa ulkonaisena merkinä oli silloin leveä viitta ja miekka — olivat sangen kerkät todistamaan opin ja sivistyksen etevämyyttä oppimattomien soturien ja sällien suhteen. Semmoisten luonnollisten vihollisten puutteessa "Muusain (runottarien) pojat" — siksi he mielellään nimittivät itseään — usein myös tappelivat keskenään. Vähinkin pistosana, kiivaampi teologinen tai filosofinen väittely, siinä oli jo kyllin syytä kauheaan meteliin, joskus miestappoon. Yöllä, kun humalaisina lähdettiin krouveista, vietettiin usein vielä joku aika "grassatim"-käymisellä, s.o. vallattomuuden tekemisellä, ikkunoiden ja porttien särkemisellä sekä tappeluilla poliisin kanssa. Eikä ollut häitä tai muita pitoja kaupungissa, joihin ei ylioppilaita olisi saapunut kuokkavieraiksi, ja jollei ennen vielä ollut melua tarpeeksi, niin kylläpä sitä silloin nousi. Konsistorin senaikuisista pöytäkirjoista otamme nyt tämän elämän tarkemmaksi kuvaamiseksi muutamia kertomuksia ylioppilaitten yöllisistä sankaritöistä.

V. 1640 valitti eräs porvarivaimo konsistorille, että kaksi suomalaista ylioppilasta oli yöllä tullut hänen huoneeseensa, paljas miekka kädessä. Heidän siellä ollessansa tuli taas eräs ylioppilas pihaan ja rupesi kivellä koputtelemaan ikkunaan. Ensimmäiset olivat silloin hyökänneet ulos ja lyöneet ulkona telmivän verille. Toinen näistä nuorukaisista, Esko Vihtilaeus (Vihtiläinen), sai sitten surmansa samallaisessa kahakassa. Hän ja eräs toinen ylioppilas, nimeltä Salko, olivat kello 10 illalla tulleet sen talon eteen, missä edellisen morsian asui, nostaneet portin pois saranoiltaan ja ruvenneet talossa juomaan olutta sekä paloviinaa. Ei aikaakaan, niin alkoivat he jo täydessä humalassa hyppiä ja tanssia lattialla. Tästä nousi riita samassa talossa asuvan tullikirjurin sekä kahden ruotsalaisen ylioppilaan kanssa, ja tappelussa saaduista haavoistaan Vihtilaeus kuoli sitten parin päivän jälkeen. — V. 1654 valitti eräs ylioppilas konsistorille, että hänen kumppaninsa Simo Aboensis (Turkulainen) oli häntä purrut peukaloon, niin että koko kynsi läksi. Tutkittaessa tuli selville, että mainitut nuoret herrat olivat riitaannuttuaan ruvenneet tukkanuottasille, jolloin Simo oli toista purrut ja antanut hänelle muutamia korvapuusteja. Päätökseksi tuli: että haavasta sekä korvapuusteista oli sakko maksettava; tukistukset molemmin puolin sitä vastoin pidettiin kuitattuina. Samainen Simo Aboensis kutsuttiin taas seuraavana vuonna konsistorin eteen rikotun ikkunalasin sekä tehdyn väkivallan tähden. Kiistan alkuna oli ollut väittely De creatione (Luomisesta), mutta riita oli pian kiihtynyt niin, että kanteenalainen kynttiläjalalla löi vastustajalleen verihaavan otsaan. — V. 1655 ilmoitti rehtori, että Johannes Mathesius yhdessä muutamien muitten pohjalaisten kanssa oli iskenyt suuren reijän hänen renkipoikansa päähän. Riita oli saanut alkunsa siitä, ettei renkipoika, herrojen ylioppilaitten ohitsekäydessä, ollut nostanut lakkiansa. Pahantekijät saivat maksaa sakkoo, ja yhdeltä heistä otettiin pois miekanpitämisen oikeus. — V. 1656 Sipri Pärttylinpoika, suomalaisen seurakunnan kappalainen, kertoi, että Johannes Lempälensis (Lempääläinen) yöllä oli tullut hänen ikkunansa edustalle, huutaen: "Pirun pappi, harmaa pappi, teini-pappi, tule ulos!" [37] Syytöksenalainen selitti istuneensa Remaisen krouvissa juomassa, jolloin eräs huovi (sotamies) oli soimannut ylioppilaita mustasta taidosta (noituudesta), mainiten todisteeksi, että Sipri-pappikin oli sitä samaa saarnassaan sanonut. Lempälensis oli nyt tahtonut kysyä papilta, oliko huovin sanoissa todellakin perää. — V. 1657 toi Johannes Nerpensis (Närpiöläinen) esiin sen kanteen, että eräs toinen ylioppilas, Henricus a Börgeren, oli häntä pahasti haukkunut. Toinen vastasi: että Nerpensis, vaikka oli nuori poika ja vasta deponeerattu, oli tahtonut häneltä anastaa ylemmän sijan pöytäkunnassa. Silloin hän oli ärjäissyt: "Huuti, sinä Närpiönpoika, sinä olet jokseenkin nokkela koiranraato!" — Tappelut ja raa'at haukkumiset eivät muuten olleet ainoat rikokset, joihin ylioppilaat tekivät itsensä syytäiksi, vaan puhutaan konsistorin pöytäkirjoissa sangen usein myös velkojen maksamisen laiminlyömisestä, kortinpeluusta, hävyttömistä puheista ja kirjeistä naisille, irstaisesta elämästä y.m. Rangaistukseksi määrättiin tavallisesti nuhteita, istumista "prubbassa", s.o. akatemian vankihuoneessa, pahimmissa tapauksissa karkoitusta yliopistosta joksikuksi ajaksi tai iäksi. — Huomattava seikka on, että valitettavasti enin osa kanteenalaisista ja tuomituista oli suomalaisia, mikä on sitä ikävämpi todistus maan omien lasten tavoista, koska alussa ruotsalaisten luku, niinkuin pidetyistä puheista ja väitöksistä, stipendiaattien nimistä ynnä muista seikoista voimme päättää, oli suurempi. Lisättävää on kuitenkin, että useimmat noista raa'oista, vallattomista pojista muuttuivat

sittemmin vakaviksi, hyödyllisiksi papeiksi ja virkamiehiksi, jopa muutamat ahkeriksi työmieheksi juuri nyt alkavan suomalaisen kirjallisuuden alalla.

Valtiollisiin rikoksiin, kapinallisiin sanoihin tai tekoihin eivät sen ajan ylioppilaat ajatelleetkaan tehdä itseänsä syytäksi. Joskus syntyi kuitenkin, ylläkerrottujen yksityisten kahakkojen ohessa, joku yleisempikin mellakka yliopistossa.

Joskus olivat tieteelliset riidat opettajien kesken syynä semmoisiin. Jo ennen on esim. ollut puhetta siitä, miten kiivas kiista nousi Bångin ja Miltopaeuksen välillä. Kun edellinen v. 1665 piti alkuväitöksensä, oli jälkimäinen kovasti tarttunut kiinni muutamiin hänen lauseisiinsa, sanoen varsinkin eräästä sellaisesta, että sitä oli mahdoton harmitta kuulla ja lukea. Bång sen johdosta naulasi yliopiston ilmoitustauluun varoituksen ylioppilaille, että he pitäisivät mielessään Paavalin sanoja kirjeessä Kolossilaisille: "Katsokaa, ettei joku teitä viettele filosofialla ja turhilla jaarituksilla", sekä kavahtaisivat erästä opettajaansa, joka tahtoo nuorisoa pettää. Miltopaeuskin kääntyi nyt ylioppilaitten puoleen, ja sai 43:n nimen allekirjoittaman todistuksen, ettei hän suinkaan ollut koettanut depraedari studiosam juventutem (pettää oppia harjoittelevia nuorukaisia), vaan aina oli solidis rationibus philosophice (tukevilla syillä filosofisesti) kaikki selittänyt ja todistanut. Muutamien päivien jälkeen ilmestyi sen lisäksi akatemian ovelle kirjoitus, jossa muutamat ylioppilaat kehoittivat kumppaneitansa yhteiseen kokoukseen, jossa keskusteltaisiin, miten he voisivat puolustaa kuuluisaa filosoofiansa ja opettajaansa uuden tulokkaan ryntäyksiä vastaan. Tähän loppuvat saatavilla olevat tiedot ylioppilaitten osanotosta tähän asiaan. Itse riidan jatko ja loppu ei kuulu tähän.

Tavallisemmin kuitenkin antoivat vähäpätöisemmät syyt kuin tieteelliset aiheita ylioppilasmeteleihin, joissa nuorison yli rajojensa uhkuva itsetunto puhkesi tyhmänrohkealla tavalla ilmi. Maalisk. 18 p. 1658 esim. istuivat yliopiston patres (professorit) sangen vakavina konsistorin huoneessa, jonne rehtori Martti Stodius oli kutsunut heidät ylimääräiseen kokoukseen. Hänelle oli näet ilmoitettu, että kaksi ylioppilasta, Tuderus ja Sundelius, jotka edellisenä päivänä olivat viedyt "prubbaan", olivat yöllä karanneet. Asia oli monin puolin arveluttava. Vankihuoneen vahvaa, vankoilla telkeillä varustettua ovea eivät vangit suinkaan olisi omin voimin saaneet auki; nähtävästi oli siis suurempi ylioppilasjoukko ulkoa käynyt auttamassa. Eikä siinä vielä kaikki, vaan veitikat olivat päällepäätteeksi vieneet koko ovenkin mennessään, joka vasta myöhemmin löytyi avannon suusta Aurajoen jäältä. Molemmat karkurit olivat vanhastaan konsistorille tutut röyhkeydestään ja väkivaltaisuudestaan. Gabriel Tuderus, Kemin kirkkoherran poika, oli jo kaksi vuotta sitten, heti ylioppilaaksi päästyään, tehnyt itsensä kuuluisaksi kahakassa poliisin kanssa, joka tahtoi viedä muutamia hänen pohjalaisia kumppaneitaan vankeuteen. Siitä oli hän joksikuksi aikaa menettänyt oikeutensa käyttää miekkaa vyöllä. Nyt äsken oli hän taas Kangasalan rovastin pojan ynnä muiden suomalaisten ylioppilaitten seurassa kello 1 yöllä koputtanut krouvin ovelle, huutaen olutta sekä viinaa, ja kun emäntä ei niin myöhään ruvennut mitään antamaan, olivat he lyöneet rikki kaikki ikkunat sekä ovet talossa. Konsistori oli tuominnut hänet maksamaan 7 talaria vaskirahaa (n. 9 markkaa). Mutta ne rahat eivät hellinneet Tuderuksen kukkarosta enempää kuin toinenkaan sakko, johon hänet oli tuomittu sen johdosta, että hän oli lyönyt verille erään kumppaninsa. Hän hangoitteli kaikkia konsistorin muistutuksia vastaan, väittäen ettei hän ollutkaan *niin monta* verihaavaa lyönyt kuin mitä syyttäjä oli ilmoittanut. Sundelius niinkään oli jättänyt hänelle tappelusta määrätyn sakon maksamatta. Ja kun viimein molemmat olivat uppiniskaisuutensa tähden vietävät "prubbaan", ei Tuderus totellut, vaan sanoi vankihuoneen olevan häväistyn, koska siellä juuri vähää ennen oli istunut eräs varas ja "pennalis" (nuori ylioppilas). Vihdoin oli pakko kuljettaa hänet väkivoimalla.

Asiain näin ollen ei sopinut konsistorin jättää tuota karkausasiaa sillensä; pakenijat otettiin jälleen kiinni ja lähetettiin nyt linnan torniin. Mutta siitäkös vasta nousi oikea meteli! Ylioppilaat kaikki miehissä väittivät kumppaniensa linnaan vientiä etuoikeuksiensa rikkomiseksi; heitä ei muka ollut lupa pitää siellä vankeina yhtä vähän kuin vetää yleisten tuomarien eteen. He pitivät tiheään kokouksia, joissa ankaria puheita julkilausuttiin; he ripustivat kaikkiin kadunkulmiin herjauskirjoituksia konsistoria vastaan; he panivat kaikellaisia katumeteleitä toimeen. Hädissään kääntyi konsistori silloisen kenraalikuvernöörin, kreivi Kustaa Hornin puoleen, pyytäen häneltä apua. Hän kirjoittikin varoituskirjeen nuorisolle, jota kuulemaan konsistori käski kaikki ylioppilaat kokoon marrask. 22:ksi päiväksi. Mutta nämä vain yltyivät sitä pahempaan vimmaan. Pohjalais-osakunnassa ensin nostettiin puheeksi, pitikö ollenkaan mennä nuhteita saamaan. Yleisessä ylioppilaskokouksessa, joka sitten pidettiin Hämeentullin ulkopuolella, väiteltiin myöskin pitkältä samasta asiasta. Viimein päätettiin mennä akatemiaan, vaan ainoastaan siksi, että saataisiin tilaisuus julkisesti lausua ilmi ylioppilaitten suuri mielipaha kenraalikuvernöörin muka sopimattoman sekaantumisen johdosta. Akatemian suuressa salissa istuivat heidän tullessaan jo patres kaikki juhlallisina, yksivakaisina; istuipa siellä myös Turun läänin maaherrakin, von der Linde, ikäänkuin konsistorin tukena ja turvana. Mutta hänen läsnäolonsa ei millään tavalla säikähdyttänyt uppiniskaista nuorisoa, päinvastoin vain kiihdytti heidän vimmaansa. Kun yliopiston sihteeri oli lukenut kenraalikuvernöörin kirjeen ja kun maaherra nousi lisätöksensä itsekin vielä muutamia varoitussanoja, syntyi kauhea melu. Ylioppilaat keskeyttivät hänen puheensa

raappimalla jalkojaan ja huutamalla. "Maaherralla ei ole mitään tekemistä meidän kanssamme!" tokaisi yksi heistä, joka seisoj siellä röhkeänä, lakki päässä. Maaherra ja professorit pitivät nyt viisaampana lähteä tiehensä kuin kauemmin olla pilkattavina. Mutta mennessään he saivat vielä hyvän matkan kuulla vihellyksiä ja huutoja jäljessään.

Kreivi Horn aikoi ensin käyttää ankaruutta ja rangaista kapinoitsijoita lain kovimpien pykälien mukaan. Mutta hovioikeuden presidentti, iloinen, hyvänsävyinen Sparre, sai hänet siitä luopumaan, muun muassa muistuttaen, että akatemialla todella oli hallituksen suoma, oma, ihan itsenäinen tuomiovaltansa. Asia lykättiin siis konsistorin tuomittavaksi, ja patres, nähtävästi säikähdyksissä poikien uhkarohkeudesta, päättivät tyyntyyttää mieliä lempeydellä. Ensi työkseen he tuottivat Tuderuksen sekä Sundeliuksen pois linnasta, ja päästivät heidät vapaiksi. Sitten vasta he uskalsivat ryhtyä itse kapinan tutkimiseen. Hämeentullin kokouksen johdosta sakoitettiin 26 vanhempaa ylioppilasta, 1 riksillä mieheen. Niistä läsnäolleista, jotka olivat 15 vuotta nuoremmat, päätettiin, että heidän piti saada kuritusta yksityisopettajiltaan. Itse kapinan johtajakin — samainen, joka maaherralle oli niin röhkeästi vastannut, Vikman niminen, ruotsalainen ylioppilas, olisi päässyt yllämainitulla mitättömällä sakolla, jos hän vain olisi taipunut pyytämään maaherralta anteeksi. Mutta sen sijaan hän vielä uudestaan suututti von der Lindeä puheella, jonka hän pian sen jälkeen piti jossain akatemiallisessa juhlassa ja jossa hän haukkui kansalaisiansa (Lindekin oli ruotsalainen), jotka häntä vastaan vehkeilivät. Nyt vuosi ennestään jo reunojaan myöten täysi mitta viimein yli ja Vikman erotettiin yliopistosta iäkseen.

16. Koulut.

Uskonpuhdistuksen jälkeen olivat oppilaitokset Ruotsin valtakunnassa joutuneet aivan rappiolle; kirkon varat, joilla niitä katolisena aikakautena kannatettiin, oli nyt kruunu anastanut omakseen ja enimmäksi osaksi määrännyt muihin tarpeisiin. Ainoa yliopisto oli hajallansa, harva koulu enää elää nyhlytteli kurjimmassa tilassa. Tätä puutetta ryhtyi vasta Kustaa Aadolf perin pohjin auttamaan; valtiopäivillä v. 1620 hän ehdoitti uutta kouluasetusta. Upsalan akademia, sanoi hän, sekä kaikki koulut ovat niin huonossa kunnossa, ettei niistä monta kunnollista pappia lähde; vielä vähemmän voi niistä saada kelvollisia hallintovirkamiehiä, koska kaikki opetus melkein yksinomaan tarkoittaa papillisia toimia. Siitä on seurauksena, että monasti esim. kaupunkien maistraattien jäsenet eivät osaa edes omaa nimeänsäkään kirjoittaa. Kuulusteltuansa papiston mieltä, joka ei kuitenkaan sanonut Suomen hiippakuntien oloista ja tarpeista "tietävänsä mitään", päätti kuningas perustaa kaksi kymnaasia, joista toisen Turkuun; puolikymnaaseja eli trivialikouluja piti olla useampia, yksi Viipurissa. Tämän päätöksen mukaan laajennettiin Turun vanha tuomiokirkkokoulu kymnaasiksi, johon tarpeeseen määrättiin Helsingin, Rauman sekä Porin pikkukoulujen tähänastiset tulot; näiden siis arvattavasti täytyi lakata. — Täydellisemmän koululaitoksen sai sitten Suomi Kristiinan aikana, kreivi Brahen toimesta. Hänen virkakertomuksensa johdosta perusti holhoojahallitus v. 1641 trivialikouluja Turkuun (yliopistoksi muutetun kymnaasin sijaan), Poriin, Helsinkiin sekä Uuteen-Kaarlepyyhyn. Viipuri sai kokonaisen kymnaasin, ja kaikki muut kaupungit "lapsikouluja" eli ala-alkeiskouluja. "Me olemme jo kauan ajatelleet", kirjoittivat valtionholhoojat, "miten kirjallinen taito sekä hyvät tavat ja avut saataisiin kukoistamaan meidän suuriruhtinaanmaassamme Suomessa, ja kaikki barbarinen epäjärjestys sieltä poistetuksi." Sittenkään ei tullut nytkään Suomen osaksi kouluja yhtä runsaassa määrässä kuin itse Ruotsille. Meillä oli yksi kymnaasi, Ruotsissa kahdeksan, johon oli syynä se, ettei näitä suurempia oppilaitoksia katsottu voivan olla muualla kuin piispain valvonnan alla, eikä meidän maamme hiippakuntia ollut niin moniksi eikä pieniksi jaettu.

Kristiinan aikana ei ainoastaan koulujen luku karttunut, vaan niiden sisällinen rakennuskin vakaantui 1649 vuoden kouluasetuksen johdosta, jota asiantuntijat tätä nykyäkin vielä kiittävät erinomaiseksi.

Yksiluokkaiset lapsikoulut (paedagogiat) olivat oikeastaan kansakouluja. Niissä opetettiin yhden opettajan johdolla lukemista, kirjoittamista, luvunlaskua ja katkismusta. Myös saivat ne, jotka aikoivat edemmäksi opinteille, oppia hiukan latinaa. Tällöinen koulu työskenteli jokaisessa kaupungissa, olipa niitä myös muutamia maapitäjissäkin, nimittäin Saltvikissä Ahvenanmaalla (perustettu v. 1639), Kemiössä (v. 1649 vapaaherra Aksel Oxenstjernan toimesta) ja Lohjalla (v. 1661).

Trivialikouluissa oli neljä luokkaa ja tavallisesti neljä opettajaa; alin luokka oli jokseenkin lapsikoulujen kaltainen. Näissä, niinkuin Kristiinan kouluasetus määräsi, oli kieliopetus pääaineena, "koska se oppi on sille iälle soveliaian". Maankielen (nimittäin ruotsin) harjoittamista ei laiminlyöty niin peräti kuin tavallisesti luullaan. Huolta pidettiin siitä, että oppilaat, latinasta kääntäessään, valitsivat kauniita, sivistyneitä lausetapoja; myös harjoitettiin sitä ainekirjoituksen sekä näytelmien välityksellä. Mutta paljon tärkeämpänä vielä pidettiin latinaa, "koska siitä on niin suuri hyöty tieteellisissä opinnoissa sekä muutenkin elämässä". Silloin ei, niinkuin nyt, tyydytty senkielisten kirjojen

ymmärtämiseen ja kohtalaiseen kirjoittamisentaitoon, vaan oppilaitten piti myös oppia "sujuvasti, puhtaasti ja kauniisti puhumaan" tuota senaikuista tieteen ja myös kansainvälisen valtiollisen keskustelun yleistä kieltä. Siksi kehoitettiin lapsia alimmallakin luokalla sekoittamaan äidinkieliseen puheeseensa latinaisia sanoja ja puheenparsia, sitä myöten kuin he niitä oppivat. Toisella luokalla jo kiellettiin, ettei saatu koskaan puhutella opettajaa eikä hänen läsnäollessaan kumppaneitakaan muuten kuin latinaksi. Ken sitä sääntöä rikkoi, siitä tehtiin asinus, s.o. hän asetettiin luokan eteen seisomaan, pitkäkorpainen paperimyssy päässä. Korkeammilla luokilla piti oppilaitten sakon uhalla yksinkin, keskenänsä ollessaan, aina vain käyttää latinaa. Vielä parempaa puheenharjoitusta varten alettiin näillä luokilla pitää jo väitöksiäkin. Nyt tuli myös kolmas kieli, kreikka, lisäksi. Uudempia kieliä ei opetettu ollenkaan, eikä ollut muistakaan oppiaineista suurta lukua. Uskonopissa luettiin ensin katkismus, sitten vähän teologiaa; siihen tuli trivialikoulun ylimmällä luokalla lisään hiukan luvunlaskua ja logiikkaa — siinä kaikki. Luonnosta sekä ihmiselämästä piti vain opettajan hiukan suullisesti selittää, milloin joku kohta luettavassa latinaisessa kirjassa antoi siihen aiheita. Yli luokalla oli kuitenkin rinnakkaisosasto, "kirjurien luokka", missä kirjjureiksi, kauppiaksi y.m.s. aikovat saivat enemmän harjoittaa luvunlaskua, kaunokirjoitusta sekä kirjeittenkirjoittamista ruotsinkielellä.

Kymnaaseissa, joissa opetustapa jo läheni yliopistoissa vallalla olevaa siinä suhteessa, että luentojakin pidettiin, oli myös neljä luokkaa, mutta seitsemän opettajaa lehtorien tai professorien arvonimellä. Näissäkin oli latina aina pääaineena, sen ohessa kreikka; lisäksi tuli myös heprea, ainakin papeiksi aikovia varten. Muuten harjoitettiin ahkerasti jumaluusoppia. Luonnontieteitäkin varten oli nyt eri opettaja, joka selitteli varsinkin kasvitiedettä, ihmisen ruumiinrakennusta sekä terveydenhoitoa. Mathematicus opetti myös suullisesti hiukan maantietoa kartan avulla. Historicus et poëta (historian ja runouden opettaja) luetti latinaista runoutta, opetti runoelmia sepustamaan ja oli johtajana oppilaitten näytelmänharjoituksissa. Historiallinen opetus koski enimmäkseen vain muinaista Kreikan ja Rooman historiaa; yleisestä historiasta annettiin vain lyhyitä tietoja aikataulujen avulla. Myöskin saivat oppilaat vähän tutustua Ruotsin lain perusteisiin sekä valtiotieteeseen.

Tuntijärjestys oli suuresti eriävä nykyisestä. Kesällä kello neljä, talvella kello viisi aamulla piti jo koululaisten olla koossa; kymnaasilaisten aina kello viisi. Tunnin verran kestävän rukouksen ja raamatunluvun jälkeen alkoi opetus. Kahdeksasta yhdeksään oli välitunti; kello 10 mentiin neljänneksentunniksi kirkkoon rukoilemaan, sitten päästiin kotiin syömään. Kello 12 "päivällisen jälkeen" alkoi sitten lauluharjoitus. Kahdesta kolmeen oli jälleen välitunti, ja kello viisi, vielä kaksi tuntia luettuansa, olivat pojat siksi päiväksi suorittaneet päivätyönsä. Keskiviikko- ja lauantai-iltapuolet olivat vapaat. Lauvantaina aamupuolella kerrattiin aina koko viikon oppimäärä ja pidettiin väitöksiä, sunnuntai-ehtoonä iltakirkon perästä puheharjoituksia. Varsinaista loma-aikaa oli yksi kuukausi jouluna, toinen kesällä (kesäk. 29 p. — heinäk. 29 p.), jolloin kuitenkin piti edellisenä lukukautena luettua kotona kerrata. Niinkuin tästä näkyy pidettiin silloin poikia koulussa paljon enemmän kuin meidän aikanamme; loma-ajat olivat lyhyemmät ja koulutunteja useampia joka päivä. Mutta sen sijaan ei näytä myöskään olleen juuri mitään kotiläksyjä.

Säännöt kurinpidosta Kristiinan kouluasetuksessa olivat lempeät. Opettajia varoitettiin, etteivät heti löisi oppilaita, vaan ensin koettaisivat varoitusten, sitten uhkausten vaikutusta. Ei ollut myöskään lupa lyödä poikaa siitä syystä, ettei hän voinut läksyä käsittää. Mitä rikoksia viikon varrella tapahtui, ne piti kaikki panna muistiin, ja lauantaina sitten huuhdottiin kaikki synnit yht'aikaa pois suurella selkäsaunalla. Luultavasti pysyivät kuitenkin asetuksen lempeät määräykset enimmäkseen paperilla; koko aikakauden henki oli siksi väkivaltainen ja raaka, etteivät ne olisi voineet päästä täyteen voimaan. Kumminkin tiedetään Suomesta eräs tapaus, jolloin eräs alaopettajakin sai vitsakuritusta koulun rehtorilta. Vielä pahemmat lyömään kuin opettajat olivat luokanjärjestäjiksi asetetut vanhemmat oppilaat; he repivät pienempiä poikia aivan armottomasti, useinpa sivaltelivat silmiäkin vasten. Koulunuorison tavat Suomessa eivät muuten olleet parasta laatua, niinkuin sivistyksen yleisestä kannasta kyllin sopii arvata. Rothovius valitti, että kymnaasilaiset tiheään laiminlöivät luennoilla käymistä ja yöllä kulkivat pitkin katuja, hoilaellen sekä ikkunoita särkien.

Enin osa koulupojista oli köyhiä. Kouluun tullessa oli heillä tavallisesti suuri osa lukukausi-elatuksestaan kuivana, suolattuna mukanaansa, kun ei ollut rahaa, millä ruokaa kaupungissa ostaa. Monasti kuitenkin sattui, että kotieväät eivät riittäneet lukukauden loppuun asti, ja silloin oltiin pahassa pulassa. Niin mainitaan esim. erään rovasti Sackliniuksen elämäkerrassa — hän kävi Oulun koulua lopulla yllämainittua vuosisataa — että hän joskus kokosi ja paistoi nahkapalasia jo syödyistä kapahauista ja kaapiskeli eväsvakkansa laitoja, juoden vettä päälle. Puutteen auttamiseksi oli köyhillä koulupojilla eli "teineillä" välistä lupa käydä kerjäämässä, ja oli kullakin koululla oikein esivallan määräämät pitäjänsä, joihin sen oppilaat saivat mennä. Tavallisin kerjuuaika oli joulukuukausi, jolloin oli loma-aika ja talonpojan aitta täysimpänä. Vähäistä rahanapua oli myös siitä, kun teinit kävivät rikkaampien ruumiita "koululla" saattamassa. Huolimatta tästä köyhyydestä oli kuitenkin kouluissa runsaasti oppilaita. Brahen perustamaan Käkisalmen lapsikouluun tuli esim. heti 80 poikaa; Turun koulussa oli vuosisadan lopulla noin 300 oppilasta. Viipurin kymnaasissa ja koulussa oli niitä myös niin paljon, että

niistä, venäläisten tultua kaupunkia piirittämään v. 1656, saatiin kaksi komppaniaa.

Viimein on vielä senaikuisten koulujen suhteen eräs seikka huomattava, joka Suomen kansan vastaiseen kohtaloon on suuresti vaikuttanut. Opetuksessa oli näet latinan apuna siihen asti aina käytetty useitten oppilaitten äidinkieltä, suomea. Turun koulun suomennosharjoitukset raamatusta Agricolan aikana esim. ovat meille vielä säilyneet painettuina. Mutta Kristiinan kouluasetuksessa oli nimenomaan sääty, että alkukielenä oli ruotsi käytettävä. Tämä sääntö pantiin myöskin Suomenmaassa toimeen korkeammissa kouluissa; sen todistavat Hämeenlinnan sekä Käkisalmen uusien lapsikoulujen vielä säilyneet perustuskirjat. Niissä näet on sääty, että piti "erittäin harjoittaa katkismusta, *ruotsinkieltä*, luvunlaskua, kirjoittamista sekä laulua, niin että oppilaat vähän edistyttyänsä voisivat päästä trivialikouluihin". Oppilaitten taitamattomuus ruotsinkieleessä oli kuitenkin syynä, ettei vielä tultu toimeen aivan ilman suomea. Senvuoksi nähdään senaikuisissa latinaisissa sanakirjoissa myöskin suomalaisia selityksiä ruotsin rinnalla; samoin myös koulussa paljon käytetty Erasmus Rotterodamuksen kirja *Libellus aureus* (kultainen kirja) painettiin Turussa siten, että alkuperäisen tekstin rinnalla käy ruotsalainen, saksalainen ja suomalainen käännös. Mutta kaikissa tapauksissa oli Kristiinan koulusäännön kielimääräys kenties voimallisina niistä syistä, jotka, niinkuin vasta saamme nähdä, vähitellen ruotsalaistuttivat Suomen herrassäädyn ja vuosisadoiksi hidastuttivat kansallisen sivistyksen kohoamista.

17. Noitien vainoaminen.

Keskiajalla oli ollut vallan tavallista, että noidiksi luultuja ihmisiä vedettiin oikeuteen ja kaikellaisten perättömien, mahdottomien syitten nojalla tuomittiin koviin rangaistuksiin, monasti kuolemaan polttoroviolla. Etenkin joutuivat vanhat, rumat akat usein tämmöisen vainon alaisiksi; he harjoittelivat tavallisesti vähän lääketiedettä, moni kenties koetti vielä parantaa lääkkeitänsä ja voiteitansa joillakuilla loitsuloruilla; siinä muka oli kyllin todistusta liitosta paholaisen kanssa. Tätä julmaa epäluuloa ei edes uuden ajan mukana alkanut kirkkaampi opin valo heti hävittänyt; päinvastoin kiihtyi noitien vainoaminen 17:nnellä vuosisadalla taas uuteen vauhtiin. Tietysti saattoi Suomi, vanhastaan noituuden kuuluisa pesäpaikka, vielä vähemmän kuin muut maat pysyä vapaana tästä hurmauksesta.

Noitien vetäminen oikeuteen oli täällä jo 1620 vuoden seuduilla alkanut tulla yleisemmäksi; mutta aivan yleinen vimma tässä suhteessa nousi kaksikymmentä vuotta myöhemmin — ihme kyllä, juuri samaan aikaan, kun yliopistomme perustettiin. Näytti siltä kuin olisivat taikauskon sumut, valistuksen päivän koittaessa, vielä kerran ponnistaneet viimeiset voimansa ja saenneet entistäkin sakeammiksi.

V. 1641 tutki Turun hovioikeus kuuluisaa noitaa Eero Juhananpoikaa, liikanimeltään *Puujumala*. Hän oli syntynyt Oulusta, pormestarin sisarenpoika. Nuorempana hän oli 25 vuotta ollut sotapalveluksessa, ensiksi kuormastopoikana "veljes-sodassa" Eerikki kuninkaan ja Juhana herttuan välillä. Sittemmin otettuaan eron, oli hän ruvennut elättämään itseään noituudella. Hänellä ei ollut missään pysyväistä asuntoa. Kaksikymmentä vuotta hän oli vain kuljeskellut pitäjistä pitäjään, hankkien olut- ja voionnea, parantaen tauteja ja toimittaen varastettua tavaraa takaisin. Häneltä tiedusteltiin, millä taioilla hän sai oluen ja voin hyväksi? Hän vastasi: edellisen sillä, että astia pestiin vedellä, mihin katajan, pihlajan ja kanervan oksanpalasia oli murenneltu, ja kirnut vedellä, jota kuumalla, harmaalla kivellä oli lämmitetty. Sairaita hän sanoi parantaneensa voiteilla sekä Jumalan sanan voimalla, lukemalla pääsiäisevankeliumia vaimoista, jotka menivät voitelemaan Jesuksen ruumista. Keinon, miten hän oli pakoittanut erään rengin tuomaan varastettuja jauhoja takaisin, selitti hän seuraavalla tavalla. Hän pani vanhan aurtuarahan siihen paikkaan, missä varas jauhoja ottaessaan luultavasti oli seisonut, ja sanoi: "Ava korvas, Jumala, anna varkaan palkkansa saada!" Silloin oli syyllinen renki sairastunut ja tunnonvaivoissaan rikoksensa tunnustanut. Nämät luonnolliset selitykset eivät kuitenkaan ukko-paralle olleet miksikään avuksi. Hän olikin, viisaasti kyllä, jättänyt kertomatta, että hän yllämainittujen keinojen vaikutuksen enentämiseksi oli lukenut loitsurunoja sekä tehnyt taikatemppeja. Useammista alaoikeuksista, missä häntä ensiksi oli tutkittu, oli tullut valalla vahvistettuja todistuksia, että ukko usein — varmaankin pakoittaaksensa lahjojen antamiseen — oli uhkaillut ihmisille tauteja, josta muka olikin ollut se seuraus, että uhatut sairastuivat ja kuolivat. Olipa hän kerta uhannut muuttaa koko hääjoukon susiksi — ihme kyllä eivät vieraatmiehet kuitenkaan vannoneet nähneensä heitä susiksi muuttuneina. Mutta hovioikeuden mielestä oli jo ilmeisen kyllin syytä; se tuomitsi ukko-paran noitana poltettavaksi.

Samana vuonna poltatti hovioikeus myös Elinan, vanhan akan Lapin pitäjistä, likellä Rauman kaupunkia, joka "tyranteolla" — siksi noituutta silloin usein sanottiin — muka oli tappanut vanhan ratsumiehen Euran pitäjässä. Hovioikeus kirjoitti tämän asian johdosta Turun konsistorille, kehoittaen papistoa paremmin valvomaan noituutta, joka Vehmaan kihlakunnassa sekä Ali-Satakunnassa oli kovin yleinen.

V. 1643 taas syytettiin Kurkijoen pogostan (seurakunnan) kreikanuskoista pappia noituudesta. Seudun kansa oli sen rikoksen tähden häntä pahoin piessyt ja pannut kiinni samaan kahleeseen kahden ilkeän pahantekijän kanssa. Hän väitti, ettei hän ollut tehnyt muuta, kuin rukouksilla ajanut ulos pahoja henkiä talosta, jossa kummitteli. Oikeaksi syyksi kansan vihaan hän sanoi sen, että hän, esivallan käskyn mukaan, oli ruvennut opettamaan uudesta, Tukholmassa venäläisillä kirjaimilla painetusta, suomenkielisestä katkismuksesta. Hän pääsi toki vapaaksi ja asetettiin virkaansakin jälleen, sillä varoituksella vain, "ettei enää sekaantuisi kummitusjuttuihin eikä muihin joutaviin, jotka eivät papille sovi".

V. 1646 oli Turun konsistorin eteen käsketty kirjuri Eerikki, joka omalla verellään oli kirjoittanut kirjeen perkeleelle, pyytäen 400 riksiä sielunsa hinnaksi. Häneltä kysyttiin, oliko paholainen sen jälkeen häntä kiusannut? "Perkele", vastasi hän, "on sitten kolme päivää peräkkäin ilmestynyt minulle, tarjoten rahapussia. Vaan minä en kuitenkaan ottanut." Kirjuri pääsi vain sakoilla.

Pahemmin sitä vastoin kävi *Valpuri Kynin*, mainion noita-akan Tyrväältä, joka v. 1649 käskettiin hovioikeuden eteen. Hänen sanottiin käärmeenkedellä hosuneen lehmiä, niin että ne rupesivat verta lypsämään, ja saattaneen noitumisellaan viljan turmiolle sekä ihmisiä hukkumaan. Hän puolusti itseänsä rohkeasti. Kun kysyttiin, oliko totta, että hän oli loitsinut kolme sutta erään vihamiehensä päälle, hän vastasi siihen: "En minä osaa luoda susia enkä perkeleitä!" Puolustus oli kuitenkin turha. Hänen käskettiin lukea uskontunnustus sekä Herran rukous, jolloin häneltä unehtui kappale Pyhästä Hengestä, sekä kuudes ja seitsemäs rukous. Se muka suuresti vahvisti epäluuloja. Hän vietiin nyt, ajan tavan mukaan, Aurajoen rannalle ja viskattiin veteen, kädet ja jalat sidottuina. Jos hän olisi uponnut, olisi se muka ollut syyttömyyden merkki. Mutta hän pysyikin veden pinnalla; siitä päätettiin, että hän oli yliluonnollisia keinoja käyttänyt. Ei auttanut, että hän selitti: "En uponnut senvuoksi, kun pidin kiinni suun." Tässä ja yllämainituissa seikoissa oli hovioikeuden mielestä jo kyllin todistusta häntä vastaan, varsinkin kun tutkinnossa sen lisäksi oli tullut ilmi, että myös hänen äitinsä ja äidin-äitinsä olivat olleet noitia ja siitä rikoksesta saaneet surmansa polttoroviolla. Akka parka siis tuomittiin poltettavaksi; mutta ei tuo edessä oleva tuskallinen kuolemakaan voinut hänen rohkeuttansa masentaa. Tuomion kuultuansa hän vaan vastata tokaisi: "Onpa jo sen seitsemänkin minua parempaa ennen mennyt samaa tietä!"

Kävipä tuo julma taikausko itse meidän äskenperustetun yliopistomme kimppeun. Professori *Martti Stodius*, samainen mies, joka oli ollut raamatun suomennoksessa osallisena ja myös Petraeuksen apuna suomalaisen kieliopin sepittämässä, harrasti luonnontieteellisiä tutkimuksia. Ajan tavan mukaan piti hän niitä kuitenkin salassa ja vaati oppilaaltaan vaitiolovalaa, ennenkuin hän rupesi heille tietojansa jakelemaan. Tästä joutui hän noituuden huutoon; hänen hoettiin harjoittavan "mustaa konstia" ja pitävän spiritus familiaris'ta, s.o. kotihaltijaa palveluksessaan. Viimeinpä nostettiin kannekin häntä vastaan. Piispa Rothovius oli v. 1644, piispankäräjillä käydessään, tavannut hullun ylioppilaan, nimeltä Eerikki Kyrkslättensis. Tämän vanhemmat olivat syyksi poikansa surkeaan tilaan selittäneet sen, että hän Stodiukselta oli oppinut salaisia, luvattomia konsteja. Omantunnonvaiva oli hänen päänsä sekoittanut. Nuorukainen itsekin soimasi Stodiusta "sielunsa murhaajaksi". Piispa nosti nyt asian puheeksi konsistorissa. Stodius myönsi ottaneensa oppilailtaan vaitiolon valan; sen hän oli tehnyt senvuoksi, etteivät hänen opettamansa asiat joutuisi pahanilkisten ihmisten tietoon, jotka niitä voisivat väärinkäyttää. Mutta opetuksen aineena ei ollut mitään noituutta ollut, ainoastaan aivan luonnollisia asioita, semmoisia kuin esim. tulen virittäminen poltinlasilla, salamusteen valmistaminen, joka ei tullut näkyviin muuten kuin paperia vähän lämmitettyä y.m.s. Muut professorit todistivat, että Stodius, vaikka hän muuten olikin löyhäkielinen mies, joka juttelee paljon sellaista, mistä on enemmän huvia kuin hyötyä, ei ollut kuitenkaan koskaan heidän kuullen, ei selväpäisenä eikä humalassakaan, puhunut yhtään noituuteen vivahtavaa sanaa. Näiden todistusten nojalla pääsi Stodius vapaaksi. Epäluulosta ei hän sittenkään voinut vapautua. Huhuttiin, että hän öisin sekä torstai-iltoina piti salaisia luennoita kodissansa, jolloin hän opetti oppilailleen taikoja. Yksi näistä oli sitten muka viskautunut kirkon katolta alas ja noitakonstiensa avulla päässyt eheänä maahan. Toinen oli, raamattua lukiessaan, heti osannut jokaisen lukemansa värssyn ulkoa. Kolmas, kotoisin Pohjanmaalta, oli lyönyt vetoa juovansa koko kannullisen olutta yhdellä suun avauksella, ja kun hän kannun suulleen kohotti, olikin se samassa tyhjä. Neljättä syytettiin siitä, että hän osasi loitsia käärmeitä liikkumattomiksi; "niin kyllä", selitti hän asian, "mutta en pidellytkään niitä loitsuluvuilla, vaan päästään halkaistulla kepillä". V. 1656 joutui viimein Stodius uudestaan syytteeseen. Viipurissa oli lehtori Forstadiuksella tavattu Palezin *Kabbala* (noituuden oppikirja). Tästä hovioikeuden eteen vedettynä tunnusti Forstadius saaneensa kirjan lainaksi Stodiukselta. Nyt otti Turun konsistori tämän tutkintonsa alle. Stodius myönsi, että kirja oli hänen omansa, isältä peritty; samoin myöskin, että hän oli lainannut sen Forstadiukselle, joka silloin luki maisteriksi. Mutta hän vakuutti taas, ettei hän koskaan ollut mitään luvattomia opettanut. Siitä huolimatta tuomitsi hänet konsistori eroon professorinvirasta. Mutta kun tuomio tuli kreivi Brahen eteen, jonka vahvistettava se oli, ennenkuin se saattoi saada laillisen voiman, kumosi tämä jalo mies heti koko tuomion. Todistettu ei ole millään muotoa, kirjoitti hän konsistorille, että Stodius on harjoittanut luvatonta noituutta, vaikka hän onkin salaa opettanut luonnontieteitä. Eikä ole noitakirjojen omistaminen, jollei niitä väärinkäytetä, vielä mikään rikos. Konsistori puhuu siitä, että

Stodius on häväistykseksi yliopistolle; mutta suurempi häpeä akatemialle olisi vielä se, jos yleisesti saataisiin tietää, että eräs sen jumaluusopin professoreista on noituuden tähden tullut eroitetuksi virastaan.

Yhtä ylevää vapautumista aikakautensa epäuskosta osoitti Brahe parissa muussakin samallaisessa tilaisuudessa. Ylioppilas Eolenius esim. oli v. 1661 tullut tuomituksi kuolemaan sen johdosta, että hän muka oli tehnyt liiton paholaisen kanssa. Todisteeksi oli tuotu esiin: että hän, vaikka oli laiska luennoita kuulemaan, oli ihmeen lyhyessä ajassa harjaantunut erinomaiseksi latinankielen mestariksi, voittaen kaikki kumppaninsa, vieläpä monen professorinkin. Samoin kävi myös kreikan sekä hepreankielen; ja Syyrian kirjoitusta hän, jo heti ensi kerran siihen ryhtyesssä, kirjoitti ihan selvästi, aivan kuin se olisi ollut painettua. Toisenkin ylioppilaan, joka ei ollut juuri mitään osannut, oli hän yks kaks saanut kirjoittamaan pari aivan virheetöntä latinaista kirjettä. Näitä seikkoja piti koko yliopiston konsistori yksimielisesti täysinä todisteina, ja enemmistö, piispa Terserus etupäässä, vaativat hänelle sen johdosta kuolemanrangaistusta; muutamat hellempiluontoiset arvelivat ikuisen relegationin jo riittävän. Mutta kansleri Brahe lähetti asiapaperit takaisin merkillisen vastauksen seuraamana. Hänen mielestään vankeus, jossa ylioppilasta tutkintoajalla oli pidetty, oli aivan riittävä rangaistus, koska hänen noitakonstinsa kuitenkin eivät voineet olla muuta kuin tyhjää kerskausta. "Paljon on esimerkkejä Suomessa nähty", lopetti hän, "että tuommoisista seikoista on suurta melua nostettu ja monelle viattomalle on sellaisten epäluulojen tähden pahoin käynyt, vaikka koko asia, päivän valossa katsoen, ei ole ollut muuta kuin turhuutta."

Noin vuosikymmenen kuluttua levisi Suomeenkin uusi noitajuttujen laji, joka Ruotsissa oli saanut alkunsa, nimittäin retket Hiidenvuorelle (Blåkulla-färderna). Vanhojen noita-akkojen sanottiin näet öisin ratsastavan luudalla halki ilman paholaisen asunnoille, vieden kanssansa hänen ilkeihin pitoihinsa viattomia lapsiakin. Meilläkin muutamia ämmiä tuomittiin tällöisten retkien tähden, joilla he muka olivat käyneet; mutta ei se hullutuksen laji meidän maassamme kuitenkaan tullut yleiseksi.

Noitien vainoaminen, vaikka vähitellen laimeten, kesti siten vielä 18:nneen vuosisadan keskipoikkeukselle saakka.

18. Aateli.

Seitsemännentoista vuosisadan keskivaihe muodostui aatelin kulta-ajaksi Ruotsinvallassa; sen rikkaus ja mahtavuus ei ollut koskaan ennen eikä koskaan myöhemmin ollut niin suuri muiden säätyjen varoihin sekä arvoon verraten. Eerikin ja Juhanan suomat suuret etuoikeudet oli Kustaa Aadolfin täytynyt kuninkaaksi tullessaan vielä enentää; hän tarvitsi aatelin suosiota hiukan epävakaisen perintöoikeutensa tueksi. Tosin saivat Suomen herrat kieltävän vastauksen, kun he jälleen, niinkuin jo Kaarle IX:nneen aikana, vaativat alustalaistensa suhteen samaa valtaa kuin Virossakin oli. Mutta heille yhteisesti valtakunnan muiden aatelisten kanssa suodut oikeudet olivat ilmankin kyllin laajat. Nuori kuningas lupasi, että kaikkiin korkeampiin virkoihin asetettaisiin ainoastaan Ruotsinvallan aatelisiä miehiä eikä "kohotettaisi halpasukuista heidän yläpuolelleen, kruunulle sekä valtakunnalle häpeäksi". Aatelin, joka hengellekäyvästä rikoksesta tuli syytetyksi, sai vaatia, että ainoastaan hänen omat säätyläisensä tuomitsisivat häntä. Jos joku aatelin alustalainen tai lääniläinen teki rikoksen, oli se osa sakkoa, joka muuten lakikirjan mukaan olisi tullut kuninkaalle, suoritettava herralle. Aatelisilla oli oikeus tullitta viedä tilustensa tuotteita ulkomaille ja samoin taas ulkomailta tuottaa taloutensa tarpeita. Aatelin alustalaiset, jotka asuivat peninkulman laajuudessa piirissä herraskartanon ympärillä, olivat vapaat sotamiehen otosta sekä kaikista veroista kruunulle paitsi varsinaisesta maaverosta (säterivapaus); edempänä asuvat lampuodit suorittivat kruunulle tulevista veroista, päivätoista, kyydeistä sekä rekryyteistä puolta vähemmän kuin kruunun- ja verotalot. Täten tietysti oli herrojen mahdollista saada heiltä sitä suurempia maksuja. Kreiveillä ja vapaaherroilla oli paitsi näitä etuoikeuksia vielä erinäisiä lisäksi. Niinpä esim. heillä oli oikeus itse tuomita alustalaisiansa, jota varten heidän kartanoissaan oli omat vankihuoneet.

Aateliston alkuaikuisena perusteena ollut ratsupalvelus oli sitä vastoin tullut yhä helpoitetuksi. Olipa aatelisarvo oikeuksineen viime aikoina kokonaan vapautunut siitä velvollisuudesta; aatelisherra, joka joutui kartanottomaksi eikä siis enää voinut suorittaa ratsupalvelusta, ei nyt enää senvuoksi tullut hylätyksi säädystensä. Tälle uudelle aatelin käsitykselle antoi Kustaa Aadolf laillisen vahvistuksen *ritarihuoneen* perustuksella, jonka kirjaan kaikki aateliset luvut kirjoitettiin. Aatelisarvo, niin oli sen säännöissä määrätty, piti olla jokaisella, jonka isä ja äiti, tahi ainakin edellinen, oli Ruotsin tai Suomen aatelia. Sitä vastoin ei ulkomaalaisen aatelismiehen perillisillä, vaikka hän olisikin täällä nainut, ollut aateloikeutta Ruotsinvallassa.

Nämätkään etuoikeudet, vaikka ne olivatkin näin laajat, eivät kuitenkaan tyydyttäneet aatelin

ahneutta; he koettelivat vielä laajennella niitä laittomilla keinoilla. He ostivat kruunun- ja verotaloja lisäksi, vaatien niillekin rälssioikeutta; samoin niille autiomaille, jotka he omin luvin ottivat viljelläkseen. He tahtoivat myös vapauspeninkulman ulkopuolella asuvat alustalaisensa vapauttaa tuosta raskaasta kyydistä sekä veronkuljetuksesta. He veivät ostotavaraakin tullitta ulkomaille, samoin he tuottivat sieltä tavaraa kaupiteltavaksi. Kaupungeissa he vaativat omistamillensa taloille täyttä vapautta kaikista kunnallismaksuista, eivätkä totelleet maistraatin järjestyssääntöjä. Maaseudulla tahtoi jokainen aatelisherra, samoin kuin Saksanmaalla, saada yksin määrätä, kuka pääsisi kirkkoherraksi siihen pitäjään, missä hänellä oli kartanonsa.

Niinkuin olemme nähneet, rupesi Kustaa Aadolf häättämään näitä väärinkäytöksiä ja samoin myös talonpoikien sortamista, niinpian kuin kruunu hänen päässänsä oli vakautunut. Aksel Oxenstjernakin sitten ankarasti ja hyvällä menestyksellä vastusti kaikkia laittomia vaatimuksia, vieläpä monasti koki laillisiakin etuoikeuksia rajoittaa, jos valtakunnan etu sitä vaati. Esim. hän sai aatelin luopumaan tuosta väärinkäytetystä, kruunulle sekä kaupungille haitallisesta tullivapaudesta, jonka sijaan heidät vapautettiin henkiverosta. Ja suostuipa aateli joskus siihen, että he hänen kehoituksestaan sallivat sotamiehen- sekä veronottoa alustalaisiltaan saman määrän mukaan kuin muilta talonpojilta. Mutta sekä Kustaa Aadolf että Aksel Oxenstjerna kumpikin tekivät taas toiselta puolen aatelin vallan vielä paljoa rasittavammaksi.

Senaikuisiin suuriin sotiin näet eivät kruununtulot tahtoneet millään lailla riittää, vaikka uusia veroja oli milloin milläkin nimellä otettu lisäksi. Riittämättömät olivat myös liittolaisilta saadut apurahat sekä vihollismailta kiskotut polttoverot. Valtiolainoja ei silloin vielä osattu ottaa nykyisellä vakinaisella tavalla, niin että niitä olisi lyhennelty vähitellen pitkän ajan kuluessa. Hädissänsä ei siis Kustaa Aadolf keksinyt muuta keinoa kuin ruveta myömään kruununtuloja sekä kruununsaatavia verotaloista. Nämät joutuivat kaikki tyyni aatelin käsiin, sillä aatelittomille ei ollut niiden ostaminen sallittu. Sen lisäksi täytyi hänen myös antaa koko kyläkuntia lahjoitusmaiksi ansiollisille sotasankareilleen, koska ei ollut varaa palkita heitä muulla lailla. Samaa apukeinoa käyttivät sitten myös valtionholhoojat. Sen vaarallisia seurauksia ei silloin vielä osattu arvata; päinvastoin arveltiin siitä olevan maalle hyötyä, koska kruununtaloja, niin pian kuin ne joutuivat yksityisten aatelisherrojen omiksi, huolellisemmin viljeltiin. Senvuoksi suotiin tämmöisiä lahjoitus- ja ostomaita erittäin Suomessa, jossa viljelys oli huonommassa kunnossa. Näkyypä Oxenstjernan mielipide olleen semmoinen, että olisi parasta muuttaa kaikki talonpojat aatelin lampuodeiksi, josta puhuessaan hän viittasi Englannin esimerkkien.

Mutta tämä kaikki oli kuitenkin ainoastaan alkua. Kristiinan hallitessa vasta paisui aatelisvalta tulvaksi, joka kuohahti kaikkien rajojen yli ja uhkasi kokonaan hukuttaa muiden säätyjen itsenäisyyden. Kristiina laajensi vielä Kustaa Aadolfin suomia aatelis-etuoikeuksia, vaikka Oxenstjerna varoitti, sanoen niiden pikemmin sietävän vähennystä. Muun muassa vapautettiin nyt vapauspeninkulman ulkopuolellakin olevat alustalaiset kaikesta rasituksesta. Erittäin lisättiin kuningattaren kruunauksessa suuresti etuoikeuksia. Kreiville annettiin nyt yksinomainen valta panna toimeen hovioikeuden tuomiot sellaisissa asioissa, jotka hänen kreivikuntansa tuomarin alta olivat tulleet vedotuiksi; täten tietysti nämät tuomiot, jos ne olivat kreiville vastenmieliset, jäivät toimeenpanematta. Myös suotiin kreivin perustamille kaupungeille kymmenvuotinen veronvapaus, jonka ajan kuluttua kreivin piti saada puolet porttitullista. Tullimiehiksi, samoin kuin muutenkin voudeiksi, tuomareiksi y.m. piti kreivin saada asettaa ketä tahtoi.

Vielä turmiollisempaa oli, että Kristiina aivan hillittömästi ja järjettömästi jatkoi kruunun- sekä verotalojen myömistä ja lahjoittamista. Kustaa Aadolf oli myönyt noin 1,000 manttaalia (joiden vuotuinen vero oli 26,000 hopeatalaria), valtionholhoojat n. 2,000 manttaalia (vero 60,000 tal.) — Kristiina möi enemmän kuin 4,000 manttaalia (vero 120,000 tal.). Vielä hurjemmin jakeli hän lahjoitusmaita kelle hyvänsä, ansioita paljon kysymättä. Kustaa Aadolfin lahjoittamien talojen veron summa oli ollut 190,000 tal., holhoushallituksen aikuisten lahjojen 69,000 — Kristiina tuhlassi 560,000 talarin arvosta veroa. Täten karttui nyt rälssimaitten ala lyhyessä ajassa entiseen verraten kolmenkertaiseksi.

Suuri osa Kristiinan lahjoituksista tuli osaksi niille monille, jotka hän itse koroitti aatelis-, vapaaherran- ja kreivinarvoon. Ennen häntä oli Ruotsissa ja Suomessa ollut 321 alhaisempaa aatelissukua — hän loi lisää 363 uutta. Suomessa oli ollut vain yksi kreivikunta, kolme vapaaherrakuntaa — hän lisäsi kahdeksan kreivin, *kaksikymmentäyksi* vapaaherran aluetta. Hänen hallituksensa lopulla oli koko Käkisalmen lääni poislahjoitettu; samoin myös melkein koko Pohjanmaa, huolimatta tuosta vanhasta sananparresta: ettei siellä aateli viihdy enempää kuin ravutkaan. Turun läänistä oli vain 1/3, muista lääneistä tuskin puoli enää välittömästi kruunun omana. Suomen maaverosta oli 1/3, siis kolmas osa kaikista meidän maasta tulevista kruunun saatavista aatelin käsissä.

Suurin kreivikunta oli *Vasaborg*-niminen, joka sisälsi 878 taloa Uudenkaupungin ympäristöllä. Paitsi tätä oli Turun läänissä myös *Porin* kreivikunta (362 t.); Uudellamaalla *Raaseporin* (722 t.); Pohjanmaalla *Korsholman* (413 t. Vaasan seudulla) ja *Karleborgin* (285 t. Uudesta-Kaarlepyystä alkain

itäänpäin); Käkisalmen läänissä *Salmin* (Laatokan rantamaan koko koilliskulma), *Sortavalan*, *Nyborgin* (Parikkala sekä Uukuniemi) ja *Kronoborgin* (Kurkijoki). Avarin vapaaherrakunnista, niinkuin kaikista lahjoitusmaista Suomessa, oli Brahen *Kajaani*. Muuten oli niitä Turun läänissä kuusi, joista suurimmat *Kemiön* (298 mantt.), *Korpon*, *Loimaan ja Lempäälän*; Uudellamaalla *Elimäen* (301 tal.); Viipurin läänissä *Koiviston*; Pohjanmaalla kymmenen, joista mainittavat *Närpiön*, *Laihian*, *Kokkolan*, *Ikalaborgin* (Kalajoella), *Limingan ja Iin*; Käkisalmen läänissä *Liperin*, *Tohmajärven*, *Kiteen*, *Pyhäjärven ja Örneholmin* (Raudulla).[38] Lisäksi tuli vielä ääretön joukko tavallisille aatelismiehille annettuja lahjoitusmaita, joista sangen moni avaruutensa sekä verojensa suhteen veti vertoja kreivi- ja vapaaherrakunnille.

Useitten herrojen tulot näistä tiluksistaan olivat oikein ruhtinaalliset. Kuinka suuret kreivi Brahen vuositulot hänen suomenpuolisista tiluksistaan olivat, on jo kerrottu. Kustaa Aadolfin avioton poika sai Vasaborgin kreivikunnasta melkein 60,000 nykyistä Suomen markkaa vuosittain, Aksel Oxenstjerna Kemiön vapaaherrakunnasta n. 25,700, Leijonhufvudit Raaseporista n. 19,000, erään Rosenstjerneran perilliset lahjoitusmaistaan Muolassa, Uudellakirkolla sekä Kivennavalla melkein 38,000 m. Useimmista muista kreivikunnista oli vähintänsä 21,000 markkaa tuloa, vapaaherrakunnista viisi-, seitsemän-, yhdeksäntuhatta. Muistettava on, että hyvin monella noista herroista samalla oli koko joukko alusmaita Ruotsissa, Virossa sekä Liivinmaalla. Paitsi sitä olivat todelliset tulot tavallisesti vähintänsä kahta vertaa suuremmat kuin mitä kruunun verokirja osoitti, josta yllä luetellut summat ovat otetut. Kajaanin läänin vero esim. on kruunun kirjoissa arvattu ainoastaan n. 5,000:ksi markaksi, tulot Brahen tiluksista Paraisten pitäjässä 3,200:ksi, mutta kreivin omissa tilikirjoissa 12,250:ksi ja 5,100:ksi. Laskekaamme nyt vielä lisäksi ne suuret kruununpalkat, joita useat heistä saivat mikä missäkin korkeassa virassa. Valtionholhojilla esim. oli 63,000 markkaa vuodessa, muilla valtaneuvoksilla 21,000 sekä vielä sama verta ruokarahaa pitoja varten. Suomen kenraalikuvernöörinä oli Brahella, paitsi valtaneuvospalkkaansa, vielä 10,500 Suomen markkaa. Eversteillä Suomen rykmenteissä oli enemmän kuin 5,000 mk. Monella oli varsinaisen virkansa ohella myös saatavat jostain laamanni- tai kihlakunnasta, vaikkei hänellä itsellään ollut tuomarinvirasta mitään vaivaa. Niin esim. oli Turun hovioikeuden presidentillä Kurckilla Länsigötinmaan laamannina 3,000 tynnyriä viljaa. V. 1638 tuotti Pohjois-Suomen laamannikunta valtaneuvos Skyttelle 2,471 mk, etelä-suomalainen amiraali Klaus Flemingille n. 4,500 mk, karjalainen K. Bondelle melkein 8,000 mk. Suuria rikkauksia olivat myös kaikki senaikuisissa voitollisissa sodissa käyneet päälliköt koonneet itselleen ryöstösaaliilla sekä polttolunnailla. Kertokaamme nyt lopulta kaikki tässä luetellut summat kolmella, koska silloiset elintarpeitten hinnat olivat noin kolme vertaa huokeammat kuin tätä nykyä — silloin vasta voimme saada täyden käsityksen sen ajan korkeitten herrojen summattomista tuloista.

Nämät äkisti saadut rikkaudet muuttivat keskipaikoilla vuosisataa Ruotsin vallan aatelin elämän ja tavat perinjuurin. Entisen yksinkertaisuuden, koristelemattomuuden sijaan tuli nyt mitä ylellisin prameus. Korkeat herrat rakensivat itselleen uhkeita kivikartanoita kaariportteineen, torneineen niin hyvin asuintiluksilleen kuin myös suurempiin kaupunkeihin, varsinkin Tukholmaan. Sisältä ne koristettiin kalleilla huonekaluilla sekä ulkomaan mestarien maalauksilla. Maakartanoiden ympäristö laitettiin komeiksi puutarhoiksi ja kukkasmaiksi ansareineen, suihkukaivoineen, marmoripatsaineen. Näissä palatseissa vietettiin loistavaa elämää, tuhlattiin äärettömiä summia kaikellaisiin juhlapitoihin. Samassa kuitenkin myös moni herra, se tulee heidän kunniaukseen tunnustaa, edisti yliopistoja ja kouluja, koristeli kirkkoja sekä auttoi muita yleishyödyllisiä laitoksia ruhtinaallisen anteliaasti. Alhaisemman aatelin varat tietysti eivät tällaiseen ylenmääräiseen komeuteen riittäneet. He asuivat enimmiten puisissa turvekattoisissa kartanoissa, pieni puutarha ympärillään; mutta puvussa, ruuassa sekä pöytäastiain kalleudessa koettelivat hekin, niin paljon kuin mahdollista, noudattaen ylhäisempien esimerkkiä. Yhdessä suhteessa kumminkaan ei sopinut heitä suinkaan arvostella heitä halvemmiksi ja se oli — kopeudessa.

Yhteistä koko aatelille oli silloin rajaton ylpeys; nekin, jotka juuri ikään olivat koroitettut aatelissäätyn, pöyhkeilivät kaikin voimin, jotta heidän äskeinen alhaisempi säätynsä muka sitä pikemmin unhottuisi. Samasta tunteesta johtui, etteivät he nyt tyytyneet vanhan aatelin tapaisiin koruttomiin, yksinkertaisiin nimiin, vaan keksivät itselleen mitä koreimmat, komeimmat, niinkuin Gyllengranat, Silfversparre ja Rosenstjerna y.m. täynnä kultaa, hopeaa, tähtiä sekä muita loistoaineita. Aatelittomia kohdellessaan olivat aateliset röyhkeät siinä määrin, että meidän on vaikea sitä todeksi uskoa. Aatelin etuoikeuskirjassa oli nimenomaan sääty, että aatelisneidon, joka meni aatelittomalle miehelle vaimoksi, piti menettää perintöoikeutensa sukunsa tiluksiin. Ei hän myöskään koskaan päässyt aatelisten sukulaistensa häihin taikka ristiäisiin, ja jos hänen joskus armosta sallittiinkin tulla tavallisiin pitoihin, istutettiin hän ainakin alimmaiselle sijalle. Samoin myös, jos aatelisherra oli nainut aatelittoman neidon, ei tullut lapsille aatelisarvoa eikä perintöoikeutta muuten kuin erinäisen kuninkaallisen armokirjan kautta. Tällaisia avioliittoja ei katsottu juuri paljon paremmiksi luvatonta yhtymistä. Turussa esim. vuosisadan toisella puoliskolla mieltä hovi oikeuden presidentin, vapaaherra Creutzin poika piispa Gezeliuksen tyttären, ja huhu levisi ympäri kaupunkia, että hän aikoi naida tytön. Tästäkö vasta nuoren junkkarin korkeassa kodissa hätä nousi! Sisaret, tavatessaan kadulla

piispan neitosia, käänivät pois päänsä eivätkä olleet heitä näkevinään; isä palkkasi erään papin piispan perhettä häpäisemään. Ja eräänä pyhänä mainittiin kirkossa, kuudetta käskyä selitettäessä, miten muutamat tässä kaupungissa hävyttömästi rikkovat tätä käskyä vastaan, koreillen vastoin säätynsä tapaa silkissä ja sametissa, ja pyydellen korkeasukuisia nuorukaisia pauloihinsa. — Samallaista röyhkeyttä ilmeni kaikessa muussakin. Moni korkea aatelisherra esim. piti itseänsä varten kotipappia; sillä olisihan hänen yhteisessä jumalanpalveluksessa täytynyt istua saman katoksen alla maamoukkien sekä poroporvarien kanssa. Osaksi aatelittomat säädyt imartelevalle käytöksellään tekivät myös itsensä tähän syytäiksi. Mainittu jo on, kuinka Turun yliopiston konsistori useamman kerran pyysi jotakuta presidentti Kurckin nuorta poikaa kunniarehторikseen. yliopiston juhlissa annettiin ylioppilaina oleville kreivien ja vapaaherrojen pojille etusija ennen professoreitakin. Ja pitipä kerta eräs meidän ensimmäisistä professoreistamme, Alanus nimeltään, julkisen väitöksen, jossa hän vakuutti aatelisarvon olevan Jumalan säättämän, ja aatellapset luodut jalommasta, paremmasta aineesta kuin muut ihmiset.

Muutamissa ylemmissä aatelissuvuissa Suomessa olivat jo tämän vuosisadan alkupuolella oppi ja sivistys nousseet sangen korkealle sen johdosta, että nuorukaiset, saatuansa hyvän perustuksen taitavien kotiopettajien johdolla, matkustelivat ja oleskelivat useita vuosia ulkomailla. Eevert Horn esim. osasi useampia vieraita kieliä ja kirjoitti kirjeitänsä sekä neuvojansa hyvin usein latinaksi, ranskaksi tai saksaksi. Saksaa Kustaa Hornkin kirjeissään paljon viljeli. Edellinen näistä veljeksistä harrasti myös historiaa ja tallensi Kankaisten kartanoon suuren, keräämänsä historiallisten asiapaperien kokoelman. Juhana Kurckin tieteellisistä harrastuksista, erittäin historiallisista, on jo ennen ollut puhe. Klaus Hermaninpoika Fleming, mainion kaimansa, marskin, aikalainen, kirjoitti latinaksi historian tapauksista Suomessa 16:nneen vuosisadan lopulla. Hänen poikansa Klaus, josta pian tulee enemmän puhetta, oli hyvin perehtynyt Rooman klassilliseen kirjallisuuteen; sen todistaa eräs Horatiuksen värssy, jonka hän lohdutukseksaan kirjoitti asiapaperin reunaan, kun perätön kanne oli tullut häntä vastaan nostetuksi. Kristiinan loppuaikoina alettiin kuitenkin valittaa, että ylellinen elämä oli veltostuttanut korkeammat suvut, niin että nuoret herrat eivät enää paljon huolineet tosiopista, tositoimista, vaan pääasiallisesti ainoastaan huvittelivat, harjoittelien tanssia, miekkailua sekä metsästystä. Alhaisempi aateli puolestaan ei ollut opissa ja sivistyksessä aina edes aatelittoman keskisäädyn vertainen. He olivat muka liika hyvät lähettämään poikansa kouluun samoille penkeille kaikellaisten halpasäätysten kanssa; vaan kotiopettajan pitämiseen sekä ulkomaan matkoihin ei ollut varoja. Käytöksessä ja tavoissa ilmeni senvuoksi — ainakin täällä Suomessa — usein ilettävää raakuutta ja siveettömyyttä. V. 1642 esim. Niilo Boijen tytär oli kirkon luukammioista salaa ottanut lapsen ruumiin — aviottomien lasten ruumiit pantiin sinne hautaamatta tallelle. Tämän ruumiin hän vei erään räätälin mökin edustalle; hän oli näet räätälin vaimolle suuttunut ja tahtoi siten saattaa tätä epäluuloon lapsenmurhasta. — V. 1658 eversti Antti Munckin rouva oli ottanut, miehen ollessa poissa linnoissa ja leireissä, rakastajikseen milloin kartanon kalamiehen, milloin räätälin, milloin tallirengin. Tappelut olivat aatelisherrojen kesken hyvin tavallisia, joskus murhiakin tapahtui. Luvussa Rothoviuksesta on jo semmoinen tapaus tullut kerrotuksi, jolloin kaksi aatelismiestä riitaantuessansa rupesivat itse kirkossa miekkasille. V. 1634 sai maaherra Ernesti Creutz surmansa aatelismiehen Pietari Dufvan kädestä. Tämä Dufva oli muutenkin hurja, jumalaton mies, jolla oli kuusi aviotonta lasta. Kuinka hän vältti kuolemanrangaistuksen murhateostansa, siitä ei ole tietoa, mutta kuoltuansa v. 1647 hänet haudattiin "ketunkuoppaan", samaan paikkaan, missä hänen nuorena kuolleet lapsensakin jo olivat saaneet sijansa. — Sten Tavast, samainen, jonka väkivaltaisuudesta jo ennen on ollut puhetta,[39] tappoi sittemmin kornetti Bosinin ja mestattiin senvuoksi v. 1644. Koska tällaisia tekoja herrojenkin kesken tapahtui, voi arvata, miten rasittava ja vaarallinen heidän väkivaltaisuutensa, kun siihen liittyi vielä röyhkeys alhaisempia vastaan, oli aatelittomille säädylle. Niinpä esim. v. 1650 herra Jaakko Spåre Janakkalassa suuttui silmittömästi siitä, että kirkkoherra Mattias Laurinpoika oli seurakuntalaistensa tapoja saarnassaan moittinut. Vimmoissaan hän jumalanpalveluksen jälkeen kävi seisomaan kirkon pääovelle, paljastettu miekka kädessään, odotellen kirkkoherran tuloa. Mutta kun tämä, luultavasti siitä tiedon saatuansa, oli toista tietä mennyt ulos, pisti Spåre kumminkin kirkkoherran seitsemäntoistavuotiaan pojan kuoliaaksi. Asia vedettiin hovioikeuteen, mutta Spåre osasi ystävien kautta hankkia itselleen turvakirjeen kuningattarelta. Nyt ratsasti hän seuraavana pyhänä kirkolle ja tepastelutti siellä kirkonmäellä hevostansa kirkkoherran kiusaksi, ikäänkuin olisi tahtonut sanoa: "Piti, piti! eipä olekaan niin suurta lukua mokoman papinpennun surmasta!"

Vielä pahemmassa ahdistuksessa kuin verraten itsenäiset papit ja muut virkamiehet olivat tietysti talonpojat, erittäinkin uudet alustalaisparat. Mainittakoon tässä vain muutamia esimerkkejä, jotka ovat otetut yhtenä ainoana vuonna 1655 esiintuoduista valituksista. Synnä oli tavallisesti nytkin sama kuin Kustaa Aadolfin hallituksen alussa, että herrat tahtoivat pakoittaa heidän alusmaillansa asuvia talonpoikia luopumaan omistusoikeudestaan verotaloihin. Siinä tarkoituksessa majuri Pistolehjelm Akaalla määräsi talonpojillensa kauhean suuria veroja, ja kun se ei auttanut, oli hän ruvennut tekemään kaikellaista väkivaltaa. Erään uppiniskaisen talonpojan hän ripusti koko vuorokaudeksi käsiraudoista riippumaan. Kornetti Stjernkors Orivedellä oli piessyt erästä talonisäntää, raiskannut emännän ja sitten ajanut molemmat pois heidän kotitalostansa. — Herra Simo Skraggenskjöld Äyräpäässä oli väkivallalla ryöstänyt talonpoikiensa tavarat ja sitten ajanut ne pois tyhjästä tuvistansa. — Korkea aateli ei nyt enää

itse tehnyt tämmöisiä ilkitöitä; mutta heidän voutinsa, herran poissaollessa, eivät olleet suinkaan paremmat kuin ylläkuvatut pienet herrat. Jopa alkoi kuulua ääniä, jotka suoraan vaativat talonpoikien orjuuttamista; niinhän muka oli muissa Euroopan mannermaan valtakunnissa — miksikä siis Ruotsin vallan piti olla poikkeuksena? Muutamain paikoin tehtiinkin jo alku sillä, että herrat tahtoivat estää alustalaisiansa muualle muuttamasta; mutta tätä laittomuutta hallitus vastusti kumminkin aina ankarasti. Sortoa sitä vastoin oli vaikeampi estää, sillä hovioikeuden oli mahdoton valvoa tilaa kreivikunnissa, ja lain voima muuallakin oli taas suuresti heikontunut.

Niinkuin tästä näkyy, oli aatelisvallalla tosin muutamia hyviä puolia, mutta pahat puolet voittivat suuresti. Ja mitä Suomeen tulee, on huomattava, että meidän maamme edellisistä sai sangen vähän nauttia, mutta jälkimäisiä sitä vastoin runsaassa määrin osaksensa. Useimmat lahjoitusmaitten isännistä näet olivat maallemme kokonaan vieraita, Ruotsissa asuvia. Suomen omia miehiä oli kreiveistä vain kolme: Porin (Horn), Nyborgin (Wittenberg) sekä Karleborgin (Tott), tai neljä, jos nimittäin Raaseporin Leijonhufvudit, jotka eivät juuri Suomen asioihin olleet osaa ottaneet, tahtoo lukea mukaan. Vielä vähemmän oli suomalaisia vapaaherrojen parissa, nimittäin ainoastaan: Joensuun (Hornien toinen haara), Loimaan (Wittenberg), Kokemäen (Forbus), Lempäälän (Kurck), Elimäen (Wrede) ja Liperin (Fleming). Mutta näistä Suomenkin korkeammista suvuista useimmat tähän aikaan muuttivat Ruotsiin, ja jos monessa vielä parin miespolven ajalla säilyikin hiukan rakkautta alkuperäiseen kotimaahansa, tuli kuitenkin heidän vaikutuksensa ja rikkautensa melkein yksistään Ruotsin osaksi. Suomen rahvas sai kärsiä aatelisvoutien kiskomisista ja ryöstämisistä; se sai otsansa hiessä haalia kokoon veroja herroillensa. Mutta ne verot, samoin kuin myös enin osa Suomen tuomarinvirkojen tuloista, menivät pois Pohjanlahden taakse. Niillä rakennettiin siellä komeita palatseja ja elettiin ruhtinaiksi; Suomen osaksi sirotettiin ani harvoin vain joku murunen rikkaan pöydästä. Hyvin vähän tiedämme mainita anteliaisuudesta, jota lahjoitusmaitten isännät olisivat osoittaneet meidän yliopistollemme ja kouluillemme. Stålhandsken leski lahjoitti Turun akatemiaan sen kirjaston, jonka hänen miehensä oli Tanskan sodassa saanut. Niin myös Kustaa Hornin leski jätti vaatimatta yliopistolta sitä velkaa, joka häneltä oli otettu yliopiston palaneen kartanon uudestirakentamiseksi. Mutta sama leski taas, samoin kuin muuten vainaja itsekin, antoi kreivikunnassaan olevan Porin trivialisikoulun rappeutua, koska ei sanonut enää jaksavansa sitä kustantaa sen jälkeen kuin kuningas Kaarle X oli ottanut osan lahjoitusmaista takaisin. Ei tiedetä ainoatakaan esimerkkiä siitä, että joku aatelisherra olisi tänä aikana kustantanut köyhien suomalaisten nuorukaisten opintomatkoja ulkomaille, niinkuin Ruotsissa oli tavallista. Kirkkomme yksin vain saivat runsaammalla kädellä osaa Suomen lahjoitusmaitten rikkauksista. — Eipä edes tullut maallemme osaksi paljon siitä loistosta, jonka korkeamman aatelin elämä tähän aikaan loi ympärillensä, siitä vilkkaammasta kauppa- ja käsiteollisuusliikkeestä, jonka se herätti. Suomessa on kaikkiaan *kaksi* suurempaa aateliskartanoa muistona tältä aatelimme kukoistusajalta. Ne ovat kolmikertaiset kartanot *Louhisaaressa* (Flemingin) Ahlaisten kappelissa ja *Sarvilahdella* (Creutzin) Pernajan pitäjässä. Mutta mitäs ovat nekin, verrattuina niihin komeihin, koreihin linnoihin, jotka samalla ajalla kohosivat Ruotsissa? Ja aatelimme poismuuton vahingollista vaikutusta kauppaliikkeeseen todistaa taas meille epäilemätön vierasmies, Pietari Brahe. Hän valitti jo v. 1638, että tuontikauppa Turussa oli varsin huono siitä syystä, että maan korkeat herrat enimmäkseen eivät olleet kotona, vaan Saksan sodassa tai muualla kruunun palveluksessa. Mikä silloin vielä oli ajallinen haitta, se tuli sitten ainaiseksi.

Aateli tosin ei harjoittanut yhtä julmaa sortoa ja väkivaltaa kuin ennen vuosisadan alussa. Sen verran vaikutti toki Turun hovioikeus. Mutta sen sijaan oli nyt aatelisvallan rasitus tullut monta, monta vertaa yleisemmäksi ja sen kautta tuntuvammaksi. Siihen lisäksi tuli, että koko maan mehu vuosi pois meidän maastamme kaukana asuville herroille. Jollei siis Kristiinan hullujen tuhlausten jälkeen olisi vielä ennen sen vuosisadan loppua alkanut Kaarle XI:n ankaruus ja perinpohjainen lahjoitusmaitten peruutus, niin olisi Suomi iäksi vaipunut Irlannin tapaiseen kurjuuteen.

19. Klaus ja Henrik Fleming.

Näissä kertomuksissa on jo ollut puhe useista etevistä Suomenmaan aatelisherroista Kustaa Aadolfin sekä Kristiinan aikoina. Me olemme likemmin tutustuneet Kustaa Horniin sekä useihin muihin sotureihin, niin myös Juhana Kurckiin. Näiden lisäksi tulee vielä kahden miehen elämäkerrat, joista toinen hyvinkin oli yllämainittujen vertainen, toinen, jos kohta vähemmän ansiokas, kuitenkin antaa sangen valaisevan kuvan sen ajan aateliston elosta ja olosta.

Mainion marski Klaus Flemingin suku, niinkuin me tiedämme, oli loppunut hänen onnettomaan poikaansa, Juhanaan. Mutta toinen, nuorempi haara rehoitti yhä edelleen. Kuuluisin näistä *Flemingeistä* oli nyt taas Klaus nimeltänsä. Hän oli syntynyt 1592 Louhisaaren kartanossa Askaisten kappelissa likellä Turkuu. Hänen isänsä, Lauri Fleming, aikoinaan Savonlinnan maaherra, oli kuollut aikaiseen; mutta äiti, Anna Horn, piti tarkan huolen pojan kasvatuksesta. Useita vuosia oltuaan ulkomaan

opistoissa, tuli Klaus Fleming takaisin v. 1612 ja meni heti Venäjälle, Eevert Hornin johdolla taistelevaan armeijaan. V. 1614 hän tuli siellä Uplannin ratsumieslippukunnan ratsumestariksi. Mutta v. 1619 hänet jo muutettiin toiselle alalle; hän määrättiin näet ala-amiraaliksi, josta paikasta hän 10 vuotta myöhemmin kohosi amiraaliksi. Hän rupesi siis siinä asiassa astumaan kuuluisan kaimansa teitä. Tässä virassaan hän oli johtavana sieluna meriasiaain virastossa, vaikka sen nimellisenä ylipäällikkönä oli valta-amiraali Gyllenhjelm. Ruotsin vallan sotalaivasto oli Kustaa Aadolfin hallituksen alussa ollut aivan rappiolla; se piti luoda melkein uudestaan, ja siihen toimeen ryhtyi Fleming suurella innolla. Suurempia laivoja rakennettiin kruunun kustannuksella koko joukko;[40] vanhat korjattiin tai myötiin. Täten oli Kustaa Aadolfin aikoessa Saksan sotaan neljäntäkymmentä alusta valmiina häntä sekä hänen sotureitansa varten. Muutamia vuosia myöhemmin, v. 1636, tarkastettiin laivaston tilaa hallituksen käskystä, ja siinä toimesta olleet valtaneuvokset ilmaisivat sitten kertomuksessansa ihmetyksensä sen johdosta, miten täsmällensä ja perinpohjin amiraali Fleming oli osannut johtaa laivojen rakennusta. Enemmän vielä kuin suurten sotalaivojen rakentamista harrasti Fleming pienempien saaristohaaksien hankkimista. Hän saatti taas voimaan vanhan säädännön, jonka mukaan merenrantalaisten tulisi, paitsi merimiehiä, hankkia lotjia kruunun palvelukseen. Näitä tämmöisiä oli v. 1643 jo karttunut sataviisikymmentä; jokaisessa oli yksi kanuuna.

Tämä oli kuitenkin vaan yksi puoli Flemingin monihaaraista toimintaa. Kustaa Adolf oli Saksaan lähtiessään uskonut valtion raha-asioiden hoidon langollensa, pfalzkreivi Juhana Kasimirille; mutta kun tämä tunsu sangen vaillinaisesti sekä ruotsinkieltä että sen lakia, annettiin hänelle Klaus Fleming apulaiseksi. Kuninkaan kuoltua erotettiin pfalzkreivi siitä virasta, jota Fleming nyt vähän aikaa sai yksin hoitaa holhoushallituksen jäsenenä. Kun sitten holhoushallitus v. 1634 asetettiin vakinaiselle kannalle, saivat Klaus Fleming sekä Gabriel Oxenstjerna yhtä monta ääntä valtiorahastonhoitajan vaalissa. Se tuli jälkimäiselle osaksi, jolle Aksel Oxenstjerna oli antanut äänensä; mutta useat valtaneuvokset vakuuttivat perästäpäin julkisesti, että hekin olisivat antaneet Flemingille äänensä, jollei hän meriasiaain virastossa olisi niin välttämättömän tarpeellinen. Myöhemminkin kysyttiin kuitenkin aina Flemingin neuvoa tärkeämmissä raha-asioissa.

V. 1637 oli puhe kauppa- ja meriliikkeen asettamisesta erinäisen kauppakollegion hoitoon; silloin aiottiin taas Klaus Flemingiä sen ylijohantajaksi. Koko hankkeesta ei tullut vielä silloin mitään; mutta Fleming ilmankin jo edisti hyvin hartaasti Ruotsinvallan kauppaa, teollisuutta ja merenkulkua, erittäinkin viimeksimainittua, joka olikin hänen varsinaista virkatointansa lähimpänä. Hänellä oli näissä asioissa enimmäkseen samat mielipiteet kuin Aksel Oxenstjernalla; tavallisesti mietiskelivät ja keskustelivat he ensin yhdessä, ennenkuin uusia, siihen kuuluvia asetuksia otettiin puheeksi. Suorastaan omalla toimellaankin otti Fleming osaa teollisuuteen sekä kauppaan. Nähtyänsä, kuinka vaikea aina oli hankkia tarpeellisia aseita maasta lähetettävälle sotureille, perusti hän Ruotsiin asetehtaan. Myöskin hän otti aina suurien summien edestä osakkeita kaikkiin yhtiöihin valtamerentakaista kauppaa varten. Hän oli esim. Länsi-Intian komppanian johtaja, joka perusti ruotsalaisen siirtomaan Amerikkaan, Delaware-joen rannalle. Kenties oli hänen tointansa sekin, että niin suuri joukko noita vainottuja Vermlannin suomalaisia sinne lähetettiin. Hänen kuoltuansa laimeni into mainitun siirtomaan edistämiseen.

Paitsi jo mainituita virkoja oli Flemingillä myös Etelä-Suomen laamannin paikka, josta ei kuitenkaan, aikakauden tavan mukaan, ollut mitään vaivaa. Työlämpi oli jäsenyys valtaneuvoskunnassa, jossa hänellä vuodesta 1625 oli ollut sijansa. Mutta vielä monin verroin vaivalloisempi, vastuksellisempi oli eräs luottamustoimi, joka hänelle v. 1634 uskottiin kaikkien yllämainittujen lisäksi; hän määrättiin näet Tukholman kaupungin kuvernööriksi. Semmoisena hän edisti kaikin tavoin pääkaupungin vaurastumista, järjestystä ja siisteyttä. Hän oli hartaasti apuna, kun koko Pohjanlahden kauppa päätettiin laskea Tukholman alaiseksi. Hän järjesti kadut suoriksi ja leveiksi sekä valvoi ankarasti järjestystä, huolimatta siitä, että hän sen johdosta joutui tuhansiin riitoihin aatelisherrojen kanssa.

Näin ihmeteltävä oli hänen toimeliaisuutensa. "Jos Pietari Brahe neron puolesta oli Aksel Oxenstjerna lähin mies", sanoo hänestä eräs ruotsalainen historioitsija, "niin oli Klaus Fleming työvoimaan, toimellisuuteen sekä ahkeruuteen nähden häntä yhtä lähellä." — Valtiollisiin puolueriitoihin valtaneuvoskunnassa hän ei paljon sekaantunut. Hänen paras harrastuksensa oli saada kokonaan antautua hänelle uskottuihin tärkeihin hallintotoimiin. Joskus vain moitittiin, että hän otti tehtäväkseen liian paljon työtä, jota kaikkea hän ei sitten ajallaan saanut valmiiksi. Neuvoskunnassa hän aina uskollisesti piti Aksel Oxenstjerna puolta, vaikka tämä äänellään oli ollut syynä siihen, ettei Fleming pääsyt holhoushallituksen jäseneksi. — Nuoruudessaan hän oli, niinkuin muutkin Suomen aatelliset, koettanut vääräydellä enentää etuoikeuksiansa ja vähentää velvollisuuksiansa. Hänestä valitettiin v. 1618, että hän laiminlöi ratsupalvelustansa ja että hän erään Lemun pitäjässä läänitykseksi saadun talon lisäksi oli ottanut vielä neljä omin luvin. Mutta valtaneuvoskunnassa hän sitten aina lujasti vastusti aateliston liikoja vaatimuksia. Kuinka harras hän siinä suhteessa oli, sen osoitti hänen ehdoituksensa väliaikaisessa holhoushallituksessa, että kaikki Kustaa Aadolfin lahjoittamat tai myömät talot lunastettaisiin jälleen takaisin kruunulle.

Koko miehuutensa parhaan iän Fleming asui ulkopuolella synnyinmaatansa; mutta ei hän sitä kuitenkaan koskaan unhottanut, vaan piti, missä taisi, kansalaistensa puolta. Niin esim. hän v. 1635 toi valtaneuvoskunnassa esiin suomalaisten talonpoikaisten valtiopäivämiesten valituksen, etteivät he ymmärrä esittelyitä eikä keskusteluita, ja hänen ehdotuksestaan päätettiin nyt hankkia heille tulkki.

Ruotsin laivaston hyväksi oli hän kaikkein enimmin ponnistellut voimiansa; sen palveluksessa hän myös viimein henkensäkin heitti. Tanskan sodan alkaessa tulivat vasta oikein hänen ahkeruutensa hedelmät esille; monen ajan perästä saattoi nyt Ruotsin laivasto ensi kertaa kilpailla tanskalaisen kanssa. Fleming meni v. 1644 vesille 39:n suuremman, 10:n pienemmän sotalaivan sekä 68:n saaristolotjan kanssa. Jollei vain väki olisi suureksi osaksi ollut niin tottumaton, olisi hän sillä voimalla saanut suuria aikaan. Heinäk. 1 p. kohtasi Fleming lähellä Femern-saarta Tanskan laivaston, jota itse kuningas Kristian IV johti. Tässä syttyi nyt tulinen tappelu. Tanskalaisilla oli ensin myötätuuli, mutta Flemingin onnistui rohkealla käännöksellä saada tuuli puolelleen. Kuningas tuli haavoitetuksi, josta säikähtyneinä tanskalaiset joutuivat häiriöön. Sen päätti Fleming heti käyttää edukseen, hyökkäsi suoraan päälle ja käski muittenkin laivojensa seuraamaan esimerkkiä, jotta saataisiin vihollisen sotarinta läpimurretuksi. Mutta ainoastaan neljä laivaa seurasi häntä; muut jäivät jäljelle. Täten joutui Fleming ankaraan ristituleen tanskalaisten väliin, ja pääsi vain töin tuskin runneltuna pois. Voitto ei kallistunut ratkaisevasti puolelle eikä toiselle; yö lopetti taistelun. Aamulla olivat kuitenkin tanskalaiset vetäytyneet pois, jonka johdosta ruotsalaiset väittivät voittaneensa.

Fleming vei nyt isomman osan laivastoansa Kielin lahteen korjattavaksi. Mutta sen suulle tuli Kristian kuningas ja sulki heiltä pois pääsön, niin että heidän täytyi monta viikkoa maata siinä jouten. Pian alettiin Ruotsin laivastoa myös maanpuolelta ahdistaa. Tanskalaiset laittoivat rannalle patterin, josta heinäk. 26 p. rupesivat ampumaan. Ylimalkaan oli matka siksi pitkä, etteivät heidän luotinsa voineet suurta vahinkoa aikaan saada; yksi kuula kuitenkin kilpistyi veden pinnalta ylös ja lensi amiraalilaivan peräkokan ikkunasta sisään. Kello oli 6; Fleming parasta-aikaa pesi käsiänsä. Luoti löi mäsäksi hänen vasemman säärensä ja tappoi siihen paikkaan palvelijan, joka piti pesumaljaa. Kohta huomattiin, ettei amiraalilla itselläänkään ollut enää monta hetkeä elettävänä. Hän määräsi siis sijaisensa ja otti alipäälliköiltään sen lupauksen, että he tottelisivat häntä. Hänen poikansa Herman seisoi vuoteen vieressä. Hänelle kuuluu kuoleva amiraali silloin sanoneen: "Älä itke, poikaseni! Laita vaan, että sinäkin kuolet tanskalaisten vihollisena, niinkuin minä!"

Ruumis vietiin Tukholmaan ja haudattiin Vermdön kirkkoon, missä komea hautakivi osoittaa hänen lepopaikkaansa. Kaikki surivat hänen kovin aikaista poismenoansa; kaikki kaipasivat tuota "uskollista miestä, jota ilman ei voitu tulla toimeen". Kristiina sekä suuri osa valtaneuvoksista olivat läsnä hautajaisissa. Kuningatar sitten, osoittaakseen maan kiitollisuutta Klaus Flemingin ansioiden johdosta, antoi hänen pojilleen Liperin vapaaherrakunnan.

Tähän mainioon, etevään mieheen ei voida hänen orpanaansa *Henrik Flemingiä* suinkaan verrata; sittenkin hänkin ansaitsee saada tässä sijansa siitä syystä, että hän on kirjoittanut elämäkertansa, joka valaisee senaikuisen aatelin oloja. Kirjallisen harrastuksensa, joka siihen aikaan oli kovin harvinainen, oli hän perinyt isältänsä, Klaus Hermaninpoika Flemingiltä. Tämä, niinkuin jo kerrottu, oli sepittänyt latinaisen kertomuksensa tapauksista Suomessa kuudennentoista vuosisadan lopulla. Näiden samojen tapausten tähden oli hänen täytynyt paeta Saksanmaalle, johon myös poikakin sitten lähetettiin jäljessä. Siellä oleskeli nyt Henrik Fleming useampia vuosia, luultavasti harjoitellen opintoja oppineen isänsä johdolla. Ainakin oli hän latinaiseen kirjallisuuteen hyvin perehtynyt. Mutta v. 1604 he palasivat ulkomailta Tukholmaan, jossa kuitenkin isä heti vangittiin ja poikakin oli jonkinlaisessa kotiarestissa. Eräänä päivänä v. 1605 hän pääsi vähän kävelemään, jolloin hän kohtasi kuningas Kaarle IX:n. Hän seurasi silloin hovijunkkarien kanssa ja käskettiin sitten palatsissa pesuvettä pitämään, kun kuningas pesi itseänsä. Kuningas kehoitti silloin häntä rupeamaan sotapalvelukseen. Nuori Fleming esteli, sanoen aikovansa ensin taas mennä ulkomaille. "Kylläpä täälläkin annetaan yhtä kovia läimäyksiä kuin Tanskassa tai Hollannissa!" sanoi kuningas. Viimein hän myöntyi, kun näki kuninkaan muuten pahastuvan. Kaarle lahjoitti silloin hänelle ratsun sekä tarpeelliset aseet ja varustukset. Jonkun ajan perästä onnistui Flemingin myös rukouksillaan saada isänsä vapaaksi. Liivinmaan sodasta palattuaan, jossa hän kuninkaan kanssa oli käynyt, nai hän v. 1608 ruotsalaisen aatelisneidon, Erland Båtin tyttären. "Meillä oli", kertoo hän itse, "sangen vähän omaisuutta: vaimollani vaatteet, minulla hevonen satuloinen sekä pyssy ja muut aseet. Näihin luottaen, lähinnä Jumalaa, toivoin kuitenkin voivani hankkia elatusta itselleni sekä vaimolleni." Sitten hän kuitenkin möi hevosensa ja aseensa, sai lisäksi 100 talaria rahaa sekä liha- ja jauhovaroja apeltansa, ja läksi näin varustettuna Suomeen, missä hänen isänsä antoi hänelle pienen tilan viljeltäväksi. Vuoden ajan siellä köyhyydessä elää nyhjystelyänsä, muutti hän appensa kehoituksesta Ruotsiin ja otti erään appensa tilan arenille. Siellä hän ahkerasti harjoitti maanviljelystä ja purjehti myös joskus, aatelin tullivapautta käyttäen, omalla laivallaan Saksan maalle kauppaa tekemään. Täten alkanut varallisuus karttui sitten rikkaudeksi Tanskan ja Venäjän sodissa, joihin hän otti osaa. "Jumala", kertoo hän, "minulle niissä niin runsaasti ja ihmeellisesti siunasi kultia, hopeita sekä muuta ylellisyyttä, että pääsin kaikista veloistani sekä ostin useampia maatiloja

sekä Ruotsissa että Suomessa." Myös hän peri v. 1616, isänsä kuoltua, Lehtisten kartanon. Sittenkin hän katsoi luvalliseksi, niinkuin samana vuonna hänestä valitettiin, eräältä hänelle läänitetyltä verotalon isännältä anastaa viljaa, karjaa, jopa tuvankin, hän kun tahtoi talonpoikaparkaa pakoittaa luopumaan omistusoikeudestaan.

V. 1617 määrättiin Henrik Fleming Viipurin ja Savonlinnan läänien maaherraksi sekä kaiken Karjalan jalkaväen everstiksi. Tässä virassa ollessaan vuokrasi hän kruunulta vuosiksi 1618-19 Savonlinnan läänistä tulevat verot, josta hänelle, niinkuin hän itse sanoo, jäi voittoa 5,000 talaria. Samalla ajalla hän yhä myös jatkoi laivaliikettensä, vaikkei enää itse kapteenina. V. 1619 tuli hänen laivansa Hollannista, tuoden täyden lastin suoloja sekä viinejä, sitä paitsi rahaa 3,000 talaria sekä 700 Unkarin kultakolikkoa voittona myödyistä tavaroista. V. 1620 pääsi Fleming Narvan ja Länsi-Inkerin maaherraksi, jolloin hän taas yhdessä erään kauppiaan kanssa vuokrasi kruununtulot siitä maakunnasta ja eräänä vuonna voitti 10,000 talaria. Sillä lailla meidän herrat siihen aikaan osasivat koota rikkauksia. Myöhemmin hänkin muutti Tukholmaan asumaan, missä hän v. 1638 sai asessorin viran sotakollegiossa. Tanskan sodassa hän v. 1644 valloitti Jämtlannin maakunnan Norjalta. Hän kuoli v. 1650 ja haudattiin Mynämäen kirkkoon. Hän oli eläissensä antanut suuria lahjoja Turun sekä Viipurin tuomiokirkkoihin sekä kokonaan omalla kustannuksellaan rakennuttanut kirkon Mietoisten kappeliin, samoinkuin hän puolisonsa kanssa kustansi Jaakon kirkon uhkean porttirakennuksen Tukholmassa.

20. Kauppa ja teollisuus.

Kauppa, laivaliike ja teollisuus Ruotsissa sekä Suomessa olivat Kustaa Aadolfin hallituksen alkaessa aivan rappiolla; Kustaa Vaasan toimesta alkanut vaurastus oli seuraavien kuninkaitten aikana jälleen kokonaan rauennut. Itse pääkaupunkikaan ei voinut vetää vertoja edes Viron- ja Liivinmaan kauppakeskuksille. V. 1624 maksoi Tukholma suostuntaveroa 6,000 talaria, mutta Rääveli 10,000, Riika 25,000! Vielä pienemmät, huonommat olivat tietysti meidän maamme kaupungit. Kaikkein parhaimmat niistä, Turku ja Viipuri, maksoivat yllämainittuna vuonna kruunulle edellinen 2,090 talaria, jälkimäinen 1,425. V. 1626 tuotti meritulli Turun, Viipurin sekä Helsingin kaupungeissa, ainoat meidän maassa, joille ulkomaan kauppa oli sallittu, yhteensä ainoastaan 6,000 talaria, mikä oli vain 18:s osa Ruotsin vallan yleisistä tullituloista ja puolet niistä, mitkä tulivat yksin Räävelistä. Omia laivoja ei ollut edes Tukholmallakaan. Maan tavarat tavallisesti vietiin ulos, ulkomaan tavarat tuotiin maahan ulkomaalaisissa aluksissa, enimmäkseen hollantilaisissa. Hyvin monella Ruotsin ja Suomen porvarilla ei ollut edes omia varoja liikkeeseensä panna; he pitivät kauppaa ulkomailta saaduilla lainarahoilla, ja olivat siis oikeastaan vain ulkomaalaisten puotirenkejä.

Syyt tähän kaupunkien huonoon tilaan olivat useampaa laatua. Pääsyyksi väitti Aksel Oxenstjerna sitä, että porvarit tahtoivat heti ruveta elämään komeasti ja prameasti, ennenkuin heidän liikkeensä olisi kannattanut semmoista elämää. Myös valitettiin, etteivät porvarit kasvattaneet poikiaan ammattiinsa, vaan antoivat heidän joutilaisuudessa rentustella taikka myös pyrkiä kruunun virkoihin. Hallitus niinkään monasti veti pois rikkaita, toimellisia kauppiaita sekä tehtailijoita luonnollisesta piiristänsä siten, että se koroitti heidät aatelissäätyn; silloin he näet hylkäsivät liikkeensä ja ostivat itselleen maakartanoita, joilla elivät herroiksi. Työ oli ylimalkaan liian halvassa arvossa. Ruotsin mahtavuus 17:nnellä vuosisadalla ei sen halpaa arvoa suinkaan koroittanut; päinvastoin aleni se, silloisten voitollisten sotien kautta vielä halvemmaksi. Sotamaine tuli ainoaksi halutuksi maineeksi; paitsi sitä oli soturin tie rikkauteen, ryöstön kautta, paljoa joutuisampi ja hupaisempi, kuin rahojen kokoaminen äyrittäin otsan hiessä. Se teki, että moni porvarinpoika vaihtoi isänsä kyynärpuun tahi neulan miekkaan.

Muutenkin olivat nuo alinomaiset sodat monella tavalla haitallisia kaupunkien liikkeelle. Välistä, kun laivat juuri paraikaa olivat valmiina lähtemään satamasta, tuli kruunulta käsky, että niillä piti kuljettaa sotaväkeä sinne tai tänne: ruumaan jo ladottu lasti täytyi silloin jälleen purkaa rannalle, suureksi vahingoksi kauppiaille. Sen ohessa myös sota suuresti enensi verokuormaa. Erittäin rasittavaksi ja liikkeelle haitalliseksi tuli v. 1622 keksitty "*pikkutulli*", joka oli suoritettava maalta kaupunkiin tuoduista tavaroista. Otettiinpa tullia niistäkin viljoista sekä muista tavaroista, jotka rahvas toi kaupungissa asuvalle voudille kruununverojensa maksuksi! Tullittoman tavarantoiminnan estämiseksi rakennettiin joka kaupungin ympäri kahdeksan kyynärää korkea hakuli-aitaus, jonka portit pidettiin lukossa aamulla kello 4:ään kesällä, kello 6:teen talvella. Päivällä oli siellä tullimiehiä vahtimassa. Tämä tulli, ennenkuin siihen totuttiin, nosti suurta tyytymättömyyttä, koska se esti niin pahasti kaikkea liikettä ja hankaluutti ruokatavarain saantia. Ruotsissa liehahti useammassa paikoissa pieniä kapinoita; tullimiehiä haukuttiin ja piestiin; aitaukset revittiin maahan. Suomessa ei ollut kuitenkaan tällaisesta vastarinnasta tietoa.

Kustaa Aadolf koetti ahkerasti ja innokkaasti kohottaa kauppaa ja teollisuutta sen kurjasta tilasta. Valitettavasti olivat useimmat hänen käyttämänsä apukeinot pikemmin haitaksi ja vahingoksi. Hän luuli

näet asetuksilla kaikin puolin määrätyn järjestyksen kaupan perusehdoksi. Kauppaa ei pitänyt saada harjoittaa missään muualla, kuin kaupungeissa. Kaikkia maakauppiaita vainottiin niin paljon kuin mahdollista. Ainoastaan Käkisalmen läänin talonpoikien suhteen tehtiin poikkeus, koska muka maanviljelys siellä oli vähän antava. Eivät porvarit itsekään saaneet käydä maakylissä talonpoikien tavaroita ostamassa; rahvaan piti ne tuoda kaupunkiin määrättynä toripäivänä, lauantaina. Ainoa poikkeus oli se, kun muutamain paikoin kaupungeista kaukaisemmissa seuduissa joku kerta vuodessa pidettiin markkinoita kirkonkylässä. Muutamissa tämmöisissä kaukaisemmissa paikoissa oli sitä paitsi jonkunlaisia pieniä kauppaloita, joissa lähimmän kaupungin porvarit saivat ostaa niinkään lauantaina tuodut maatavarat. Jokaisella kaupungilla muuten oli määrätty pitäjänsä, joiden kanssa se piti kauppaa, eikä ylimalkaan sallittu toisen kaupungin porvarien siihen sekaantua. Rantalaistalonpoikien kauppa oli kuitenkin vähemmän ahtaissa siteissä. Etelärannan asukkaat saivat omilla aluksillaan viedä ruokatavaraa sekä polttopuita Rääveliin ja tuoda sieltä viljaa sekä suoloja. Ahvenanmaalaisilla sekä muilla Varsinais-Suomen rantalaisilla oli lupa samaten viedä ruoka-aineita Tukholmaan.

Kaikilla kaupungeillakaan ei ollut yhtä laajaa kauppaoikeutta. Useimmilta kiellettiin purjehtiminen ulkomaille sekä ylimalkaan kaikki kauppa ulkomaalaisten kanssa. Tämä oikeus, n.s. *tapulioikeus*, suotiin ainoastaan muutamille harvoille, jotka hallituksen mielestä olivat siihen erittäin soveliailla paikoilla ja joita tahdottiin tällä keinoin saada kasvamaan yli muiden. Erittäin suosittiin näin Tukholmaa. Suomessa oli täysi ulkomaankaupan oikeus ainoastaan Turulla, Viipurilla sekä Helsingillä (alusella Porvoolla). Käkisalme sai ainoastaan omilla laivoillaan harjoittaa kauppaa Saksan kanssa.[41] Porilla, Raumalla sekä Uudellakaupungilla niinkään oli lupa omilla laivoillaan purjehtia ulkomaille; mutta ne eivät saaneet viedä ulos muuta kuin puuastioita, joita molempien jälkimäisten ympäristössä kosolta valmistettiin. Kaikkien muitten tavaroiden, erittäin ruoka-aineitten vienti maasta oli niiltä ankarasti kielletty; samoin he eivät paluumatkallaan saaneet tuoda muuta kuin suoloja. Tätä rajoitettua oikeutta käytti erittäin Usikaupunki suurella voitolla hyväkseen. Kun ruuma oli jo täynnä puuastioita, kertoo Wexionius, ladottiin kannellekin vielä pyttyjä, korvoja sekä sankoja aina puoliväliin maston korkeutta myöten ja kiinnitettiin siihen konstikkaasti köysillä. Vastaantulijan silmissä näytti siis kauempaa nähden tuommainen Uudenkaupungin laiva ikäänkuin uivalta vuorelta. Eikä tarvinnut näissä aluksissa uppoamista pelätä, koska lastissa oli niin paljon onteloita. Tullimiehet kuitenkin valittivat, että nuo ontelot pohjanpuolisissa astioissa vallan usein sisälsivät muutakin paitsi ilmaa, nimittäin voita tai muita hyviä ruoka-aineita. Tämän johdosta olikin koko ulkomaalle purjehtimislupa yhteen aikaan peruutettu. Kaikilla Etelä-Suomen porvareilla oli muuten oikeus käydä kauppaa Inkerissä, Virossa sekä Liivinmaalla, vaan ei Ruotsissa muualla kuin yksistään Tukholmassa. Ruotsin kaikkien eteläisten rantakaupunkien porvarit saivat puolestaan estämättä käydä Suomessakin. Vielä enemmän rajoitettu kauppaoikeus oli pohjalaisilla; he eivät saaneet viedä tavaraitansa mihinkään muualle kuin Tukholmaan taikka Turkuun.[42] Nämät monet ahtaat säännöt nostivat yhtä suurta vastahakoisuutta kuin pikkutullikin; valtiopäivillä toivat porvarit kauan aikaa joka kerta esiin valituksiansa. Mutta Kustaa Aadolf heille vain vastasi kauppasäännön kyllä olevan hyvän ja terveellisen; vika vain oli muka porvareissa, jotka eivät sen hyötyä ymmärtäneet. Tukholmalle se olikin epäilemättä eduksi, sillä se imi melkein koko maan mehun itseensä; se kasvoi ja paisui oikein silminnähävästi. Mutta ne kaupungit, joilta ulkomaan kauppa oli kielletty, menettivät senkin vähän liikkeen, mikä heillä ennen oli ollut. V. 1659 esim. Pori, joka ei voinut käyttää sille suotua rajoitettua oikeutta siitä luonnollisesta syystä, ettei sen ympäristöllä tehty mitään puuastioita, valitti nyt peräti köyhtyneensä, vaikka se ennen oli ollut varakas. V. 1662 niinkään mainitsi Uudenmaan maaherra Porvoon joutuneen kiellon kautta semmoiseen köyhyyteen, että harvalla porvarilla edes oli leipää. Muutamien vuosikymmenien perästä kuitenkin valitukset valtiopäivillä lakkasivat; porvariparat olivat nähneet, ettei niistä ollut apua ja tottuivat ahtaaseen tilaansa, niinkuin vankikin viimein kahleisiinsa. — Aivan vapaa ei ollut kauppa edes noissa etuoikeutetuissa merikaupungeissakaan, vaan oli määrätty, että ulkomaan laivat saivat viipyä niissä enintänsä 6-8 viikkoa. Niiden kuluttua täytyi lähteä pois, vaikkei olisikaan vielä saatu koko lastia myödyksi taikka toista sijaan. — Suureksi haitaksi oli myös se, että tullitaksaa pidettiin salassa ja mielivaltaisesti muuteltiin; jopa välistä yhtäkkiä jonkun tavaran, useimmiten viljan, vienti maasta kokonaan kiellettiin. Vaikea olisi sen, joka jonkun maan kaupan olisi tahtonut väkisin kuristaa, ollut keksiä enemmän ahdistavia säädöksiä ja kuitenkin olivat ne kaikki tehdyt sulasta hyväsuunnista, paraimmalla tarkoituksella!

Melkein yhtä vahingollinen oli toinenkin keino, jolla Kustaa Aadolf pyysi "auttaa" valtakuntansa huonoa kauppaliikettä. Tämä keino oli suurten kauppayhtiöiden perustaminen, joille annettiin yksinomainen etuoikeus kaupitella jotain määrättyä tavaraa, esim. tupakkaa, taikka myös välittää kaikkea kauppaa jonkun määrätyn maan kanssa, esim. Intian kauppayhtiö. Nämä yhtiöt, joiden pesäpaikaksi myös Tukholma tehtiin, estivät vielä enemmän muiden kaupunkien liikettä. Paitsi sitä ne, niinkuin kaikki luonnottomat hankkeet, eivät edes tuottaneet suurta etua itse osakkailleensa: Vaikka ne saivatkin suuria raha-avustuksia kruunulta, kituivat ne kitumistaan ja osaksi hävisivät.

Aksel Oxenstjerna oikeastaan oli vapaamielinen kauppa- ja teollisuus-asioissa, niinkuin muissakin suhteissa. Päästyänsä valtaan helpoitti hän hiukan siis sekä kauppasääntöä että myös ammattipakkoa.

Mutta suurta muutosta ei hän kuitenkaan voinut saada aikaan. Olihan kauppasääntökin rakkaan kuningasvainajan tekemä, jonka kaikkia säädöksiä, niin paljon kuin mahdollista, pidettiin pyhinä. Paitsi sitä seisoivat Oxenstjerna vapaamielisyydessään jokseenkin yksin; se oli vasten aikakauden yleistä henkeä. Suomen pienten kaupunkien edusmiehetkin valtiopäivillä esim. hyvin usein, samaan hengenvetoon kuin he rukoilivat itselleen enemmän vapautta, kuitenkin myös pyysivät, että heidän lähimmät naapurikaupunkinsa pantaisiin vielä ahtaammalle taikka kokonaan hävitettäisiin, koska ne muka heille olivat haitaksi! Ylimalkaan pysyi siis kauppa-asetus voimassansa: niin myös annettiin yhä edelleen yksinoikeuksia yksityisille kauppayhtiöille. Syntyipä juuri tällä ajalla v. 1648 se yksinoikeutettu yhtiö, joka meidän maalle teki suurimman vahingon. Kaikki tervakauppa näet tuli nyt Tukholmaan perustetun *tervayhtiön* käsiin. Se sai yksinomaisen oikeuden viedä ulkomaille kaiken tervan sekä pien koko Suomesta sekä ruotsinpuoliseltakin rannikolta Tukholman pohjoispuolelta. Suomen kauppiaat, jotka välittivät yhtiölle tervakaupan, sekä Suomen talonpojat, jotka möivät tervat rantakaupunkeihinsa, olivat siis kokonaan tämän yhtiön armoilla. Etuuskirjassa oli tosin määrätty, miten paljon sen tulisi tynnyriltä maksaa; mutta sitä määräystä tietysti oli mahdoton panna toimeen. Suurta apua ei myös ollut siitä, että muutamien vuosien perästä, Suomen kauppiaitten surkeitten valitusvirsiensä tähden, annettiin Viipurille, Turulle sekä Helsingille lupa määrättyllä summalla ruveta yhtiön osakkaiksi. Suomen porvareilta ei näet niin suuria summia kerrallaan liiennyt panna yhteen asiaan.

Muutammat hyvät säädökset kaupan suhteen tulivat kuitenkin tehdyiksi holhoojahallituksen aikana. Aatelin tullinvapaus, niinkuin jo tiedämme, poistettiin. Väkinäiset laivojen anastukset sotaväen kuljetusta varten lakkasivat; niin myös mielivaltaiset, ennen arvaamattomat ulosviennin kiellot. Julkinen, vakinainen tullitaksa määrättiin vientitavaroiden suhteen. Yleiset vakinaiset mitat ja painot säädettiin koko valtakunnalle entisten eri paikkakunnissa vaihtelevien sijaan. Rahalaitos saatiin myös vakinaisemmalle kannalle. Kaupunkien kruununverot huojennettiin ja niille suotiin kaikenlaisia uusia etuja, niinkuin maatiluksia sekä osa pikkutullista. Omien laivojen rakentamisen edistämiseksi myönnettiin suuri tullihuojennus semmoisissa aluksissa tuoduille tavaroille, niin että, jos tavaratkin olivat oman maan miehen, ainoastaan neljäs osa otettiin siitä, mikä ulkomaalaiselta. Tämän asetuksen nojalla karttui sitten laivojen luku melkoisesti sekä Ruotsissa että Suomessa. Mutta varsin vähän ahtaitten kauppasääntöjen tähden Suomi sittenkään hyötyi valtakunnan vaurastuvasta kauppaliikkeestä. V. 1673 oli tosin meritulli Suomessa noin viidenkymmenen vuoden kuluessa karttunut kolmenkertaiseksi (v. 1626 6,000 talaria, v. 1673 n. 16,400). Mutta mitäs se oli Ruotsin edistymisen rinnalla, kun Ruotsin ja Suomen tulli yhteensä jo v. 1662 oli tehnyt toista miljonaa.

Maamme parhaana vientitavarana eivät olleet vielä silloin, niinkuin tätä nykyä, lankut ja laudat. Ei ollut vielä maassamme vesisahoja, puhumattakaan tietysti höyrysahoista; se vähä, mitä lankkuja ja lautoja valmistettiin, halkaistiin ja tasoitettiin kirveellä. V. 1637 esim. vietiin maasta 258 tolattia, v. 1640 ainoastaan 87 t. (tätä nykyä 2-3 miljoonaa t.). Sitä vastoin olivat terva ja piki hyvin tärkeitä kauppaineita. Vielä tärkeämpi oli vilja, jota kauppiaat suurin määrin saivat aateliskartanoiden isänniltä ja möivät välistä sangen kaukasiin maihin. V. 1631 esim. kulki Juutinrauman kautta koko 38,289 tynn. Suomen viljaa, enimmäksi osaksi rukiita. V. 1637 vietiin kuitenkin vähemmän, nimittäin ei täyttä 28,000 tynn., monta kertaa vielä vähemmän, niin että keskimäärä vv. 1627-32 oli ainoastaan 18,500. Tervaa meni ulkomaille v. 1637 melkein 40,000 tynn., kolme vuotta myöhemmin melkein 46,000, pikeä samoina vuosina n. 5,000 ja 1,000 tynnyriä. — Tärkeitä vientitavaroita olivat silloin nahat ja tali; voitakin meni silloin jonkun verran muille maille, varsinkin Ruotsiin. Metsästä saadut turkikset olivat haluttua tavaraa; v. 1637 vietiin maasta noin 90,000 oravannahkaa sekä muun muassa myös muutamia majavankin nahkoja. Suurin määrin ostivat ulkomaalaiset myös suola- ja kapakaloja, erittäinkin haukia, joita tavaroita sekä voita Suomen kolmella merikaupungilla oli enemmän myödä kuin Tukholmallakaan, vaikka tämä viimeksimainittu imi kaikki Pohjanlahden rannikkojen tuotteet. Merellistäkin on mainittu meidän maamme silloisten tärkeiden vientitavaroiden joukossa. Yllämainitut luvut eivät kuitenkaan vielä osoita Suomen vientikaupan todellista määrää; sillä koska suuren osan meidän maamme tavaroista täytyi mennä Tukholman kautta, ja hyvin paljon myös myötiin Riikaan tai Rääveliin, niin olivat luultavasti todelliset summat toista vertaa suuremmat.

Ulkomaalta tuodut tavarat sekä määräänsä että laatuunsa nähden erosivat niinkään suuresti nykyisistä oloista. Viljaa, joka nyt hyvinäkin vuosina tavallisesti vie enintän rahaa maasta, meni siihen aikaan, niinkuin näimme, päinvastoin Suomesta ulkomaille. Sitä lähinnä ovat nyt meille kalleimmat kahvi ja sokeri; niistä oli siihen aikaan edellinen vielä tuiki tuntematon, jälkimäistä tuotiin silloin sangen vähän, ei likimain tuhannetta osaakaan nykyisestä määrästä. Tärkein tuontitavara oli suola; siihen meni noin 1/3 kaikista ulkomaan tavaroista maksetuista rahoista. Sittenkin oli suolan tuonti vielä sangen vähäinen, noin 15,000 tynnyriä vuodessa suoraan ulkomaalta; ja jos paneekin toisen verran lisäksi Tukholman sekä Riian ja Räävelin kautta tulleiden suolojen osaksi, niin ei se nouse kuitenkaan vielä viidenteentoista osaan nykyisestä. Sitä vastoin tuotiin paljon enemmän ryytejä ruoan höysteeksi, samoin myös kaikellaista hilloa ynnä muita pöydän ylellisyyteen kuuluvia aineita, esim. v. 1637 inkiväärihilloa 297 tynnyriä, pähkinähilloa 24 tynn. — Rommista ja konjakista, joita me nyt niin suurin määrin ostamme ulkoa, ei silloin vielä tiedetty mitään. Mutta viiniä tuotiin melko paljon. Enimmät viinit

tulivat Ranskasta, sitä lähinnä Espanjasta. Saksasta ostettiin niitä varsin vähän, mutta sitä runsaammin olutta, varsinkin Rostockista ja Lybeckistä. Myöskin paloviinaa tuotiin silloin ulkomaalta pieni määrä, luultavasti enin osa siitä, mitä juotiin. Tupakan tuonti oli vasta alulla, mutta karttui vuosi vuodelta erinomaisella nopeudella. V. 1637 oli sitä vasta tullut Suomeen 2,000 naulaa sekä 414 tusinaa piippuja; mutta v. 1640 olivat luvut jo 5,500 ja 1,300! Kankaihin meni silloinkin, niinkuin vielä nytkin, suuria summia ulkomaille. Varsinkin tuotiin verkkaa, mutta myös silkkikankaita, vähemmässä määrässä kultaisia ja hopeisia nappeja, nyörejä ja päärmeitä. Kirjojen tuonnista ennen yliopiston perustamista saattoi tuskin puhuaakaan, eikä se perästäpäinkään ollut kovin suuri. Tuontikaupankin suhteen pitää muuten muistaa, että ainakin toinen verta kaikkia tavaroita, kuin mitä tullisummat näyttävät, mahtoi tulla Tukholman kautta.

Ylimalkaan täytyy meidän, paha kyllä, myöntää, että Suomen vientikauppa verrattuna tuontikauppaan ei ole enää niin edullinen kuin kaksisataa vuotta takaperin. Ulkomaan tavaroiden tarve on äärettömästi enentynyt, mutta sen sijaan, että muutamia uusia vientitavaroita on tullut lisään, muutamien vanhojen määrä karttunut, kuitenkin useimmat vallan tärkeät ovat menneet suuresti alaspäin, jopa kokonaan lakanneet. Sitä vastoin on nyt laivakulku edullisemmalla kannalla. Silloin oli Suomella ainoastaan vähän omia laivoja; kaupanvälittäjinä olivat melkein yksistään ulkomaan laivat. Enimmin kävi täällä hollantilaisia, sitä lähinnä saksalaisia; englantilaisia laivoja nähtiin vielä kovin vähän.

Teollisuutta ja käsityötä koetettiin myös johtaa yhtä ankarilla, monasti pahoin ahdistavilla asetuksilla. Käsityöläiset olivat jaettuina toisistaan jyrkästi erotettuihin *ammattikuntiin* (ruotsiksi "skrån"). Maalla ei saanut kukaan käsityöläinen asua lähempänä kuin useamman peninkulman päässä lähimmästä kaupungista. Etäämpänäkin asuville, jos suinkin mahdollista, määrättiin joku kauppala asunnoksi. Jolleivät he totelleet, kuljetettiin heidät sinne väkisin, tai myös kirjoitettiin sotamiehiksi. Kaupungeissa oli kovasti kielletty, ettei käsityöläinen saisi kauppaa harjoittaa eikä kauppias käsitöitä; ei myöskään kukaan useampia käsitöitä, samoinkuin suuremmissa kaupungeissa eri kauppalajitkin olivat tarkasti eroitettut toisistansa.

Tehdasteollisuus muuten oli silloin vielä aivan alullansa Suomessa. Ojamon vuoresta oli pitkän väliajan jälkeen taas v. 1615 ruvettu rautaa särkemään. Malmi vietiin v. 1616 perustettuun Mustion ruukkiin. Molempia käytti ensialussa kruunu itse; mutta kun se ei kannattanut, annettiin ne vuokralle rikkaalle Turun porvarille Jaakko Wollelle. Lähiseudun talonpojille nämät laitokset olivat vain uutena rasituksena; sillä heitä pakoitettiin maksuttomaan päivätyöhön, malmin sekä sysien kuljettamiseen. Brahen aikana sitten, niinkuin hän sanoi, "rupesi metallivuoria täällä vähän ilmaantumaan". Pinjaisten rautaruukki perustettiin v. 1642, Fiskars v. 1649. Porkkalassa koetettiin kaivaa esille vaskisuonta, mutta hylättiin se heti jälleen. Suomi sai nyt oman vuorimestarinsa, ja vuorityötä koskevia asetuksia suomennettiin. Ruotsin runsaaseen vuorityöhön verraten oli kuitenkin tämä kaikki vallan mitätöntä. Rautalammin rautamudasta oli jo hiukan tietoa; mutta ylimalkaan ei Suomen itäisen puoliskon järvivalmia vielä ollenkaan käytetty tehtaissa. Laatokan puoliset vaskikaivannot olivat vielä tuntemattomia. Kemiön pitäjässä, niinkuin tiedämme, murrettiin marmoria. Sitä paitsi oli vielä ruutitehdas olemassa Viipurissa, ja salpietaria, ruudin tekoa varten, valmistettiin myös yhteen aikaan tehtaissa. Mutta sitten se jäi kokonaan talonpoikien kotityöksi. Kotiteollisuutta olikin ylimalkaan melkein kokonaan se vähäinen teollisuus, mitä maassamme harjoitettiin. Ei ollut vesisahoja, vaan talonpojat halkaisivat kirveillään pölyt ja hakkailivat sitten lankut sileiksi. Ei ollut kangastehtaita, vaikka liinakangasten kutominen yksityisten kankurien kodissa tähän aikaan rupesi leviämään hallituksen erinäisestä kehoituksesta. Samoin pani hallitus nyt myös karduan- ja säämiskänahan valmistuksen alkuun Ruotsissa sekä Suomessa. Ylimalkaan oli kuitenkin käsitöittenkin taito meidän maassamme vielä kovin kurjalla kannalla. Kattotiilet Turun tuomiokirkkoa varten täytyi esim. v. 1635 tuottaa Hollannista; samoin mainitaan kerta kivenlaskijoita tuoduksi Turun katuja varten Lybeckistä. Enimmiten vietiin raaka-aineet ulos maasta ja ostettiin sitten, ulkomaalla tehtyinä valmisteina, monenkertaisesta hinnasta takaisin. Viipurista on v. 1637 mainittu, että sieltä lähetettiin Saksaan vanhoja hopea- ja tina-astioita korjattaviksi, lankaa kankaiksi kudottavaksi sekä Venäjän sarkaa värjättäväksi. Myös Brahekin valitti, etteivät suomalaiset huoli oppia mitään käsitöitä, vaikka he niihin enemmän kuin moni muu kansa ovat soveliaita.

Käytännössä olevat rahat Ruotsissa ja Suomessa olivat kultaisia, hopeisia sekä vaskisia. Kultarahat olivat kaikki ulkomaalaisia, m.m. unkarilaisiakin. Hopeaa oli *hopeariksi* (5 markkaa 70 penniä nykyistä rahaamme). Paitsi sitä luettiin myös tavaroiden hinnat *markoittain*.^[43] Markassa oli 8 äyriä, äyrissä 3 aurtuata, aurtuassa 8 penninkiä. Neljä markkaa oli yksi talari hopearahaa (eroitettava hopeariksistä). Vaskiset rahat, joita ruvettiin Kustaa Aadolfin aikana lyömään, olivat äärettömän suuria neliskulmaisia möhkäleitä (ploomuja), joita niiden raskauden tähden oli vallan vaikea kuljettaa ja jotka siinäkin suhteessa olivat hankalat, etteivät ulkomaalaiset tahtoneet niitä vastaanottaa.

Meidän maamme kaupungeista olivat ainoastaan Turku ja Viipuri siihen aikaan huomattavat.

Turussa oli Kristiinan hallituksen lopussa noin 6,000 asukasta. Sen suurin ja paras osa, niinkuin nytkin, oli itäpuolella Aurajokea. Pohjoisessa oli ensin *Mätäjärven* kaupunginosa, jossa asui melkein vain köyhää kansaa, ja missä Karjatullin lähellä oli kivillä ympäröity mestauspaikka. Sen eteläpuolella olevat *Luostarin ja Kirkon* kaupunginosat olivat komeimmat ja parhaiten rakennetut, joissa parhaasta päästä virkamiehet sekä rikkaat porvarit asuivat. Luostarin kaupunginosassa oli Isotori, jonka ympärillä oli paljon komeita, suuria asuinkartanoita sekä kauppapuoteja. Täällä oli raastupa, jonka tornissa yövartia valvoi: täällä oli myös Hornin kolminkerroksinen kartano, johon myöhemmin tällä vuosisadalla hovioikeus muutettiin. Kirkon kaupunginosaan taisi kuulua presidentti Kurckin kaunis kivimuuri joen rannalla puutarhoineen, ansareineen. Parhaana koristeena oli kuitenkin vanha tuomiokirkko, jota ei Ruotsissakaan, niin ainakin kehuttiin, voittanut muu kuin Upsalan tuomiokirkko. Se kohosi korkeana, jalona pieneltä kummulta, joka, siksi että sitä oli hautausmaana käytetty, oli saanut nimekseen *Unikankari*. Tämän kummun ympärillä kävi 12 jalkaa korkea, 4 jalkaa paksu muuri, rakennettu osaksi harmaasta kivistä, osaksi tiilistä. Itäisellä kulmalla se oli varsinkin korkea, aivan kuin linnanvalli. Pitkin reunoja oli rakennettu nastoja, joiden välistä sopi ampua; sillä tämä muuri oli muinoin sota-aikoina ollut suojelusvarustuksena. Kuuden portin kautta päästiin sen läpi sisään; itäinen ja eteläinen portti olivat holvatut ja niiden yläpuolella oli huoneita, joissa portinvahdit asuivat. Kirkko oli Kustaa Aadolfin aikana tehty vielä entistä pitemmäksi; korkeakuori oli siihen lisään rakennettu rikkaan porvarin Jaakko Wollen kustannuksella. Permantona oli suureksi osaksi hautakiviä, sillä siihen aikaan vielä haudattiin korkeasukuisia ja rikkaita kirkkoihin. Vainajien vaakunat sekä hautajaisissa käytetyt suruliput riippuivat patsaista molemmin puolin isoa käytävää. Paitsi sitä olivat entiset sivukappelit kaikki muutetut hautakammioiksi. Komeimmat olivat Tottin, Stålhandsken, Tavastin sekä Kankaisten (Kurck- ja Horn-sukujen) kappelit. Niissä oli taiteellisesti veistettyjä marmorisia muistokiviä ja kuvapatsaita. Niissä riippui viljalta sodista saaliiksi tuotuja vihollislippuja hautojen yläpuolella, samoin kuin myös sankarien omia, taisteluissa käytettyjä haarniskoita ja kypäriä. Muutamissa olivat vainajien muotokuvatkin nähtävinä, marmorista veistettyinä tai öljymaalauksina. Keskipaikoilla vuosisataa sai kirkko loistavan vaskikaton; sitä ennen oli katto parikymmentä vuotta ollut tiilinen, ja vielä aikaisemmin oli se, Rothoviuksen tullessa maahan, ollut 1601 vuoden palon jälkeen niin rappiolla, että lunta sekä vettä satoi lautakatoksen läpi sisään. Aivan kiinni muurissa, osaksi sen sisäänkin rakennettuna seisoi kaakkoisen portin vieressä kaksinkertainen yliopistorakennus, sitten yliopiston kirjasto, vanha kouluhuone. Vähän matkaa kirkosta, joen rannalla oli piispan talo.

Korkeakaarisen sillan yli päästiin joen toiselle rannalle *Aningaisten* kaupunginosaan. Sen avaralla alalla asui taas enimmäkseen köyhää väkeä; mutta pitkin joenrantaa oli kuitenkin, myös komeita rakennuksia, jos kohta suureksi osaksi vain puisia. Muita merkillisempi oli suuri kivimuuri, jossa hovioikeus, majailtuaan ensiaikansa linnassa, nyt piti istuntojaan. Aningaisten kaupunginosaan sekä linnan välillä oli ennen Brahen aikoja ollut avara, tyhjä lakeus; mutta hänen toimestaan jatkettiin kaupunkia sinnepäin varsin pitkältä, ja loppumatka *Aniniemeen*, missä linna kohosi, tehtiin hausemmaksi istuttamalla tien molemmille puolin lehtipuita.

Aurajoen rannat olivat alkuaan lietteiset; kaupungin nykyistä asemaa kuuluu ennen muinoin sanotun *Viljasuoksi* — Turun vastaista rikkautta ennustava nimi, niinkuin eräs sen ihailija 17:nnessä vuosisadalla väitti. Tämän lietteisyyden vuoksi oli täytynyt rakentaa rantatalot maahanjuntatuille paaluille, ja sitä paitsi oli vielä paaluttamalla rakennettu rantaa pitkin osaksi puinen, osaksi kivinen laiturin, jonka ääreen laivat sekä venheet saattoivat laskea. Siellä oli tavaroiden purkaminen sekä sisäänsälyttäminen hyvin mukava, sillä kauppiaitten vara-aitat seisovivat enimmäksi osaksi juuri laiturin partaalla. — Kivimuureja oli paremmissa kaupunginosissa jokseenkin paljon, enimiten kuitenkin vain yksikerroksisia, palkiten puuttuvan korkeuden suuremmalla avaruudellaan. Kivisissäkin kartanoissa oli katto enimiten laudoista sekä tuohista; puisissa epäilemättä, vaikkei siitä ole erittäin mainittu, useimmiten turpeista, niinkuin silloin oli yleisesti Ruotsin valtakunnassa tapana. Näille katoille päästettiin kesä-aikoina vuohet ruohoa syömään. Kadut olivat vielä alkupuolella 17:ttä vuosisataa kovin kapeat ja koukkuiset ja tonttialat pienet. Mutta kreivi Brahen toimesta useimmat kadut ojennettiin ja levennettiin, samoin yhdistettiin monessa paikoin useita tonttialoja yhdeksi suuremmaksi. Rakennusten välissä oli hyvin monessa talossa ryytimää sekä hedelmäpuutarha, joissa porvarit ihanina kesäiltoina työnsä tehtyään istuskelivat. Suosittu kävelypaikka oli myös jo silloin *Ruissalon* kuninkaankartanon puisto. Juhannusaattona kokoonnuttiin varsinkin *Kupittaaalle* kaikellaisia leikkejä lyömään ja taikoja tekemään. Muulloinkin oli sen lähde usein loitsupaikkana; luultavasti kävivät kaupungin neitokset siellä muun muassa "lempäkin nostamassa" vanhaan suomalaiseen tapaan, koska eräs senaikuinen ruotsalainen johtaa paikan nimen roomalaisten lempijumalasta Cupidosta.

Paljon siitä, mitä me nykyään pitäisimme välttämättömänä mukavan ja siivon elämän ehtona, puuttui silloin vielä Turussa, saattikka sitten muissa Suomen kaupungeissa. Iltasilla ei esim. minkäänlaiset lyhdyt valaisseet katuja. Jos joku tahtoi valoa, piti hänen kuljettaa lyhtyä muassansa. Kadunlaskijoita

sanotaan tosin kerran tuotetun Saksasta, mutta ylimalkaan ei mahtanut olla monta paikkaa kivettynä, koska kiveäminen oli Tukholmassakin vain alullaan. Voipi siis arvata, miten syvässä loassa syksyisin kahlattiin. Poliisi ei myöskään pitänyt huolta pihojen tai katujen siivoamisesta. Sinne jäivät kaikellaiset keittiöistä heitetty roskat mätänemään. Kun sen lisäksi otamme huomioon kaupungin mutaisen pohjan sekä katujen ja pihojen ahtauden, niin ei voi kummeksia, jos ilma olikin kovin turmeltunut ja pahat kulkutaudit pääsivät usein liikkeelle. Ja sellaisissa tapauksissa ei ollut edes lääkäreitä, jotka olisivat voineet auttaa! Vielä sata vuotta myöhemmin on Turusta mainittu, että kuolleitten luku tavallisesti oli melkein yhtä suuri kuin syntyneitten, monasti vielä paljoo suurempi. Siitä voi päätätä, millainen asian laita oli 17:nnessä vuosisadalla. Ahtaat kadut ja pihat sekä se seikka, että useimmat talot olivat puusta, vaikuttivat sen, että tulipaloja oli hyvin tiheään ja että ne tekivät suurta tuhoa.

Turun ympärillä kohoaa vuoria, joilla siihen aikaan, varsinkin Venäläismäellä, Mätäjärven pohjoispäässä, seisoi suuri joukko (melkein satamäärä) tuulimyllyjä, näky, joka muualla Suomessa siihen aikaan oli aivan outo. Näitä vuoria kehuvat välistä sen ajan kirjailijat kaupungin suojelusmuuriksi, mutta oli sillä myös oikea multavallituskin sekä kivinen muuri ympärillään, jotka olivat tehdyt kreivi Brahen toimesta.

Omituista Turulle, niinkuin muillekin senaikuisille Suomen kaupungeille, oli se, että talot eivät olleet numeroidut, vaan kukin varustettu omalla, omistajienkin vaihtuessa aina ennallaan pysyvällä nimellä, esiin. Heikkilä, Rantala j.n.e., aivankuin maatilat. Sukunimistä päätäten oli muuten enin osa asukkaista suomalaisia. Näiden suomalaisten sukunimien joukossa tapaamme joskus nen-päätteisiä, jotka tätä nykyä ainoastaan Itä-Suomessa ovat yleisemmät, joskus la-päätteisiä, niinkuin nykyään Länsi-Suomessa, vaan suuri osa oli lyhyitä, esim. Hirvi, Alli, Viisas, Raikoi, olipa joukossa myös sangen lystikkäitä kollejäkin esim. Mustapää, Jauhoppää ja Rahapää, Vääräjalka, Tomuhousu, Hassuparta ja Piruntappaja. Ruotsalaisia ja saksalaisia nimiä tavattiin verrattain enemmän kaupungin paremmissa osissa, josta voinee päätätä, että niihin kansallisuuksiin kuuluvat porvarit ylimalkaan olivat rikkaimmat. Saksalaisilla oli tämän vuosisadan edellisellä puoliskolla oma kirkkokin, joka sittemmin otettiin yliopiston kirjastoa varten. V. 1638 heidän lapsilleen myös hankittiin omakielinen koulumestari.

Vaikka Turku oli harvoja maan merikaupunkeja, ei se kuitenkaan ollut erittäin kehuttava kaupastansa eikä teollisuudestaan. Kustaa Aadolfin aikana ei sillä ollut yhtään omaa laivaa, eikä siellä käynyt ulkomaalaisiakaan enempää kuin 11-12 vuodessa. V. 1640 kirjoitti kreivi Brahe, kun hän sai käskyn kehoittaa Turun porvareita käyttämään muutamia ulkomaan laivoja, jotka kruunu oli sotaväen kuljetusta varten sinne tilannut, vaan joita ei sitten siihen tarkoitukseen tarvittukaan: "Ei täällä ole yhtään semmoista kauppiasta, jolla olisi rahtia annettavana sattumalta tänne saapuvalla laivalle. Vähäisiä tavaroita varten he ovat jo tilanneet laivoja Lybeckistä." V. 1638 hän niinikään kuvasi liinakangastyötä, johon hallitus silloin kehoitti, tällä tavoin: "Täällä on 200 liinakankuria, vaan he kutovat kapeita, harvoja, solmuisia kankaita, niin etteivät ne tahdo mennä kaupaksi. Yksi ainoa vain on hyvä, vaan ei hänkään osaa kutoa hienompaa kilpi- eikä damastikangasta." Vuosisadan lopulla kuitenkin mainitaan jo olevan taitavia liinakankureita, ja valmistellaan myös verkkaa sekä "kalminkia". Krouveja sitävastoin oli paljon, ja ne menestyivät vallan hyvin, arvattavasti monien ylioppilaitten vuoksi. Yliopistokaupungiksi oli muuten Turku erittäin sovelias sen vuoksi, että elanto siellä oli huokea. "Seutu sen ympärillä on niin viljavaa, vedet niin kalaisia, ettei missään maailmassa saa huokeammalla ruokatarpeita", kehuu Wexionius. Vilja sekä kaikellaiset ruokatarpeet olivatkin Turun tärkeimmät vientitavarat. Niitä tuotiin kaupunkiin varsinkin sen kolmina markkinoina: molempina Heikinmessuina tammik. 19:nä ja kesäk. 17:nä, sekä vielä syysk. 8:na p:nä. Vuosisadan toisen puoliskon alussa oli hallituksen kehoitus laivanrakentamiseen vaikuttanut sen, että Turussa oli porvareita, jotka lähettivät 3-5 omaa laivaa ulkomaille. Mutta muutamia vuosikymmeniä myöhemmin oli laivaliike jälleen rauennut; tavarat tuotiin enimmäkseen Tukholmasta.

Maamme toinen kaupunki oli *Viipuri*, muutamissa suhteissa ajoittain aivan ensimmäinen. Ulkoasultaan se oli silloin aivan toisellainen kuin nyt. Venäjän puolella se loppui jo Karjaportin paksun tornin kohdalle; sieltä ulkovalli kulki suoraan suomalaisen kirkon kellotapulinkin kautta, joka oli vallitornina. Pietarin etukaupunkia ei ollut olemassa, koska venäläisten alinomaisten hyökkäysten tähden siellä ei olisi ollut rauhaa. Neitsytniemen, Saunalahden ja Hiekan etukaupungeista, jotka suurimmaksi osaksi vasta nykyaikana ovat syntyneet, ei ollut ainoatakaan olemassa. Sitä vastoin olivat silloin pitkänsillan tausta sekä nykyinen Tervaniemi sataman laidassa tiheästi asutut; siellä oli Siikaniemen etukaupunki, jolla oli oma kirkkokin, luultavasti puinen. Toisella puolella kaupunkia oli Panssarlahden linnoituksessa toinen etukaupunki. Itse kaupunki eli "huhma" — siksi kansa sitä sanoo — oli ympäröity vahvalla muurilla, josta suuri joukko torneja törötti. Mutta vuosisadan loppupuolella ne olivat, uuteen linnoituslaatuun sopimattomina, tulleet hävitetyiksi; ei jäänyt jäljelle muuta kuin nuo kaksi yllämainittua sekä joitakuita raunioita. Sisään päästiin seitsemän holviportin kautta. Alkupuolella 17:ttä vuosisataa oli huhmassa sekä porttien järjestys että suunta ihan toinen kuin tätä nykyä; sen näkee vielä nytkin vanhoista rakennuksista, jotka kaikki seisovat viistoon nykyisiin katuihin verraten. Mutta suuren palon jälkeen rakennettiin kaupunki kreivi Brahen käskystä uuden kaavan mukaan, jonka jälkeen, niin

kehutaan, ei ollut enää montakaan väärää katua. Silloin oli jo myöskin, niinkuin asemakaavasta näkyy, aikomus laajentaa Viipuria itään päin siihen muotoon, joka sillä oli ennenkuin vallit revittiin; mutta sitä ei Ruotsin vallan aikana vielä pantu toimeen. Kivimuureja oli jo ennen tätä uudestaanrakentamistakin koko joukko, sillä Kustaa Aadolfin aikana sai jokainen porvari siellä 100 talarin veronhuojennuksen, jos hän rakensi kivimuurin. V. 1636 kehuttiinkin, että Viipurissa on tosin huonot vallit, mutta komeat porvarien kartanot. Tämä viimeksimainittu kerskaus kumminkin oli liioiteltu; sillä siltä ajalta jäljellä olevat rakennukset ovat kaikki matalanlaisia, pienten ikkunainsa vuoksi synkännäköisiä, osaksi harmaasta kivistä kyhättyjä — esim. kaksikerroksinen entinen piispan talo Uudenportinkadun varrella. Palon jälkeen rakennettiin niin ahkeraan tiilikivisiä huoneita, ettei v. 1694:n jälkeen huumassa ollutkaan paljon muita. Katotkin enimmäkseen tehtiin tiilikivistä, niinkuin vieläkin monessa vanhassa rakennuksessa näkee; mutta oli myös turvekattoja. Erittäin komeat kuuluvat olleen rakennukset torin ympärillä, likellä Turunporttia, missä myös raatihuone seiso. Merkillinen avaruudeltaan sekä koristeiltaan oli tuomiokirkko (nykyinen venäläisen sotaväen jauhoaitta), johon Agricola oli haudattu. Senaikuinen kertoja kehuu sen vahvoja holvikaaria, sen loistavaa saarnastuolia, sen taidokkaasti tehtyjä urkuja sekä muuta sisäkoristusta. Tässä tuomiokirkossa pidettiin ruotsalaista jumalanpalvelusta; suomalaisilla oli nykyinen kirkkonsa. Paitsi näitä oli vielä kolmaskin Herranhuone huumassa, likellä vallia, köyhien ja vaivaisten varalta, joita vaivaishuoneessa elätettiin. Kaupungissa oli myös kymnaasi ja kirjapaino. Maaherra asui linnassa, komeassa palatsissa, jonka seinät kuitenkin ovat nyt jo toiselta puolelta maahan vaipuneet. Viipurin ympäristössä kuuluu olleen paljon puu- ja kukkatarhoja.

V. 1658 oli kaupungissa 3-4,000 asukasta. Nimistä päättäen oli Viipuri paljoa enemmän ulkomaalainen kuin Turku. Muutamia venäläisiä oli jo silloinkin sinne muuttanut. Saksalaisia oli melkein yhtä paljon kuin ruotsalaisia. Näitä molempia melkein yksistään asui huumassa, suomalaiset enimmäkseen etukaupungeissa. Viimeksimainittujen ja edellisten välillä oli usein vaaliriitoja, sillä ruotsalaiset ja saksalaiset yhdessä liitossa tahtoivat määrätä virkoihin keitä he halusivat, huolimatta suomalaisista, jotka aina äänestivät oman maan miehiä.

Uudet valloitukset Kustaa Aadolfin hallituksen alussa ensin suuresti enensivät Viipurin kauppaliikettä. Ennen se oli jo ollut Saimaan vesistön tavaroiden viennin välittäjänä; nyt rupesi myöskin, niin kertoo kreivi Brahe, Käkisalmen läänin sekä Inkerin, jopa avaran Venäjänkin kauppa käymään sen kautta. Jälkimäisestä maasta tuotiin talia sekä kalliita turkiksia. Lähempää sai Viipuri viljaa, voita ja varsinkin tervaa sekä pikeä. Näiden molempien viimeksimainittujen tavaralajien suhteen oli Viipuri valtakunnan toinen kaupunki lähinnä Tukholmaa. V. 1640 vietiin koko Ruotsin valtakunnasta tervaa, pikeä sekä merellistä yhteensä 250,000:n talarin arvosta, ja Viipurin osaksi siitä summasta tuli 91,000, siis melkein kaksi viidennestä. Tässä asiassa sai kuitenkin yllämainittu tervakomppania suuren muutoksen aikaan, mutta sittenkin pysyi Viipurin tervakauppa edelleen sangen tärkeänä. Kun Suomen merikaupungeille viimein suotiin lupa ottaa osaa tähän tervakomppaniaan määrättyllä summalla, säädettiin Viipurin osaksi 18,000 talaria, Turun ja Helsingin kumpaisenkin ainoastaan 6,000. Komppanian tervojen talletuspaikkana oli Siikaniemi, joka siitä vähitellen saikin nykyisen nimensä Tervaniemi. Myöskin Viipurin muussa kaupassa oli jo jonkun aikaa ennemmin alkanut tuntuva vähennys näkyä. Nevajoen suulle oli tullut perustetuksi *Nevanlinnan* kaupunki, josta sangen pian kasvoi Viipurille vaarallinen kilpailija. Brahe ehdoitti jo v. 1638, että Venäjän kauppa johdettaisiin takaisin Viipuriin, niinkuin se Kustaa Aadolfin hallitessa oli ollut. V. 1650 hän taas kovasti valitti siitä suurta haittaa, minkä Nevanlinna teki Viipurille; ja v. 1662 ilmoitti senaikuinen Viipurin maaherra, että Venäjän kauppa oli nyt sieltä melkein kokonaan loppunut; ainoastaan terva ja piki olivat nyt kaupungin tärkeämmät vientitavarat. Se oli jo pienoinen etumaku vastaisen Pietarin kaupungin vaikutuksesta!

Helsinki, Suomen kolmas merikaupunki, muutettiin tähän aikaan v. 1640 kreivi Brahen toimesta Vantaanjoen suulta nykyiseen paikkaansa "Estnäs-nokan" päähän. Vanhan Helsingin sekä Porvoon asukkaat saivat käskyn muuttaa sinne; kuitenkin on osoitteena aikakauden tapojen lauhtumisesta huomautettava, ettei heitä tähän muuttoon väkisin pakoitettu, niinkuin vielä Kustaa Vaasan aikoina oli tehty samallaisissa tilaisuuksissa. Uutta paikkaa kehuttiin suuresti, erittäinkin sen hyvän sataman vuoksi, jossa ulos- ja sisäänpääsö oli mahdollinen millä tuulella hyvänsä, ja joka oli niin syvä, että laivat saattoivat tulla aivan rantaan. Sittenkään ei Helsinki nytkään täyttänyt hallituksen suuria toiveita enemmän kuin Kustaa Vaasankaan aikana. V. 1662 valitti läänin maaherra, etteivät helsinkiläiset ollenkaan kykene harjoittamaan ulkomaan kauppaa, vaan ottavat kaikki tavaransa Tukholmasta tai Räävelistä.

Näiden kolmen kaupungin keskinäistä suhdetta valaiskoot vihdoin vielä seuraavat tilastolliset numerot. Niistä 38,000:sta viljatynnyristä, jotka v. 1638, niinkuin jo kerrottu, Suomesta vietiin Juutinrauman kautta, oli noin 30,000 Turusta, 5,800 Viipurista, 2,300 Helsingistä. Tervaa sitä vastoin lähetti v. 1628 Viipuri 1,800 säilytystä à 288 leiviskää, Turku edellisenä vuonna ainoastaan 800; Helsingistä ei ole tietoja. V. 1620 tuotti iso eli ulkomaan tulli Viipurissa noin 5,000 talaria, Turussa, Raumalla sekä Porissa yhteensä 6,500, Helsingissä ja Porvoossa yhteensä 2,000. V. 1638 saatiin pientä tullia maalta tulevasta tavaroista Viipurissa 7,300 talaria, Turussa 5,528, Helsingissä (ennen muuttoa)

250. Samana vuonna sai kruunu veroa Turusta 2,000 talaria, Viipurista 1,672, Helsingistä 150. Turku ylimalkaan oli etevämpi tuonnin, Viipuri taas viennin suhteen. V. 1637 esim. oli Turun kautta tuotu ulkomaan tavaraa 96,800:n talarin arvosta, viety ulos 121,000:sta; Viipurin summat olivat n. 84,600 ja 121,700! V. 1640 ne olivat Turussa 96,000 ja 71,000; Viipurissa 70,000 ja 163,000.

Muut kaupungit, sen jälkeen kuin niiltä ulkomaille purjehtimisoikeus oli kielletty, vaipuivat täydelliseen voimattomuuteen ja mitättömyyteen. Porvoosta esim., joka vielä v. 1638 maksoi kruunulle veroa 300 talaria, mainitsi, niinkuin tiedämme, läänin maaherra v. 1662, että se oli aivan häviöllä. Sittenkin on tämän vuosisadan alkupuoli ja vielä enemmän sen keskivaihe merkillinen sangen monen *uuden kaupungin* perustamisen vuoksi meidän maahan. Osaksi se johtui siitä, että kreivi- ja vapaaherrakuntien isännät, "herruutensa kannattamiseksi", mielellään käyttivät heille suotua kaupunkien perustamislupaa. Vielä halukkaampi siihen toimeen oli hallitus, joka siten tahtoi estää yleistä maakauppaa. Kustaa Aadolf oli perustanut Uudenkaupungin v. 1617 sekä Uudenkaarlepyyn ja Kokkolan v. 1620; sen lisäksi Tornion, joka ei kuitenkaan silloin vielä kuulunut Suomen maahan. Kristiinan aikana karttui niiden luku vielä kymmenellä. Silloin näet perustettiin Saloisten kaupunki eli Raahe, Koppö eli Kristiina, Pietarsaari ja Vehkalahti (nykyinen Hamina) meren rannalle, sekä Kajaani, Brahea, Sortavala, Savonlinna, Lappeenranta sekä Hämeenlinna sisämaahan. Näistä olivat nuo molemmat, jotka saivat Brahen nimen, niinkuin tiedämme, myös Brahen perustamat; Pietarsaaren rakennutti Jaakko de la Gardien leski kreivikuntaansa. Puhetta oli myös jo silloin kaupunkien perustamisesta Kuopioon sekä Tammer- tai Nokiakosken rannalle. Paitsi sitä oli pieniä kauppaloita Salmassa, Kurkijoella ja Suvannon-Taipaleessa Laatokan rannalla sekä Muolan pitäjässä. Tällä tavoin oli nyt myös sisämaa saanut kauppapaikkoja keskeensä, joita se siihen asti oli ollut ihan vailla. Kaikki nuo uudet kaupungit, niinkuin useimmat vanhemmatkin, olivat sittenkin aivan mitättömiä, ilman sanottavampaa liikettä. Hyvin monessa elivät porvarit sillä, että he viljelivät kaupungille lahjoitettuja maita. Hämeenlinnasta on v. 1662 mainittu, että porvarien ainoana elatuskeinona oli krouvinpito.

22. Suomen talonpojat.

Nyt vuorossaan on puhuttava siitä säädystä, joka tosin oli alhaisin, arvoltaan halvin, vaan kuitenkin vielä enemmän kuin tätä nykyä Suomen koko valtiorakennuksen laajana ja lujana perustuksena. Meidänkin aikoinamme sopii sanoa Suomen kansaa talonpoikaiseksi kansaksi, koska maanviljelijöihin verraten muut kansanluokat yleensä muodostavat vain vähäisen osan koko väestön luvusta. Mutta seitsemännentoista vuosisadan keskipaikoilla oli tämä suhde vielä paljon mitättömämpi. Suomen suuriruhtinaskunnassa ynnä Käkisalmen läänissä oli silloin noin 450,000 asukasta, ja niistä 25,000:n paikoilla, siis ainoastaan joka kahdeksastoista, kuului muihin säätyihin yhteensä.

Maanviljelys oli meillä näet silloinkin se elatuskeino, joka voitti kerrassaan kaikki muut toimeentulolähteet. Tärkeätä on siis tietää, millä kannalla se oli. Me olemme jo nähneet, miten kaikki, jotka siihen aikaan Suomesta kirjoittivat — Buraeus, kreivi Brahe, Wexionius — kehuivat maamme erinomaista viljavuutta. Me tiedämme, että 17:nnellä vuosisadalla vietiin ulkomaille paljon enemmän viljaa kuin meidän aikanamme. Samaa yltäkylläisyyttä näyttävät myös viljan silloiset hinnat todistavan, jotka olivat erittäin huokeat, Suomessa vielä paljoka huokeammat kuin Ruotsissa. Viimemainitussa maassa oli viljatynnyrin keskimääräinen hinta Kristiinan hallitusaikana puolineljättä talaria, s.o. nykyisessä rahassamme 12 mk. 60 p. Mutta Suomessa otettiin vähän aikaisemmin, v. 1619, veronmaksussa ruistynnyri 6 markasta 30 pennistä, ja v. 1636 sekä 1638 oli sen hinta 8 mk. 10 p. V. 1649 se tosin maksoi Turussa kahdeksan talaria vaskirahaa, s.o. 10 mk. 80 p. ja Porissa 13 nykyistä markkaa, vaan silloin kreivi Brahe, joka sen kertoo, valittaakin katovuotta ja tavattoman kallista aikaa. — Yhtä huokeat olivat myös muut ruokatarviden hinnat Suomessa siihen aikaan. V. 1619 otettiin leiviskä voita veronmaksussa 5:stä markasta 40 pennistä; v. 1636 se oli kohonnut puolta markkaa kalliimmaksi. Jälkimmäisenä vuonna saatiin härkä 36:lla markalla; lammas (samoin v. 1638) maksoi 2 mk. 70 p., hanhi 1 mk. 35 p., kana 34 penniä, 20 munaa myös saman verran (v. 1638 ainoastaan 22,50 p.), leiviskä sianlihaa 4 mk. 50 p., raavaanlihaa 2 mk. 70 p., kupo olkia noin 6 penniä; silakkatynnyri v. 1619 maksoi 10 mk. 80 p., v. 1636 14 mk. 40 p.

Sittenkään viljelys maassamme ei ollut 17:nneen vuosisadan keskipaikoilla vielä levinnyt sinnepäinkään niin laajoille aloille kuin meidän aikanamme. Silloinen vuotuinen kylvö Suomessa, kaikki viljalajit yhteenlaskettuina, arvioidaan 140,000:ksi tynnyriksi, se ei siis ollut enempää kuin noin 1/15 nykyisestä. Vielä suurempi on eroitus silloisen ja nykyisen maanviljelyksen välillä sisämaakunnissa eli ylimaassa. Sillä yllämainitusta siemenmäärästä kylvä silloin Turun lääni yksin enemmän kuin kolmannen osan, yhtä paljon kuin kaikki seudut, jotka nyt kuuluvat Viipurin, Mikkelin, Kuopion sekä Hämeenlinnan lääneihin, ja jotka meidän aikanamme tuottavat puolet kaikesta Suomessa kasvavasta viljasta, 2,5, jollei kolmekin, sen vertaa kuin Turun lääni. Vaasan lääni, jonka viljantulo nyt on yhtä suuri kuin Turun läänin, antoi silloin vain kolmannen osan siitä, mitä jälkimäinen. Uusimaa puolestaan antaa nytkin yhtä

suuren suhteellisen osan Suomen koko viljamäärästä kuin silloinkin. Sama seikka pistää myös meidän silmäämme, jos keskenään vertamme joitakuuta rantamaan sekä ylimaahan pitäjiä. V. 1656 esim. kylvettiin Raision pitäjässä Turun tienoolla 505 tynnyriä, Maskussa 525, Nousiaisissa 544, Mynämäellä 959, mutta Rautalammilla (myös Hankasalmi ja Vesanto) 153 t., Viitasaarella (myös Kivijärvi ja Pihtipudas) 142, Laukaalla (myös Jyväskylä) 107, ja silloisessa Jämsässä 271. Pohjanmaalla olivat Kyrönjoen rannikot, seudun nykyinen vilja-aitta, vielä autioina nevoina; niiden viljelemiseen ryhdyttiin vasta 17:nneen vuosisadan lopulla. Viipurinkin läänissä, vaikka se osaksi on meren rannikkoa, oli maanviljelys peräti huonoa, koska maakunta aina oli sodan jaloissa; samasta syystä oli se myös varsin köyhä hevosista sekä lehmistä! Kaskenviljelys, ihme kyllä, ei näytä kuitenkaan silloinkaan Länsi-Suomessa olleen yleisempi kuin tätä nykyä; Wexionius mainitsee siitä ainoastaan Hämeessä, Savossa sekä Karjalassa.

Me olemme siis nähneet, että maamme, vaikka sitä niin viljavaksi kehuttiin, vuosittain antoi paljon vähemmän viljaa kuin meidän aikanamme. Mutta vielä ihmeellisempää on, että tämä viljantulo myös suhteellisesti, silloiseen asukaslukuun nähden, oli paljokaan vähempi. Nykyään se on, niinkuin mainittu, viisitoista kertaa silloista suurempi; mutta Suomen kansa on samalla ajalla karttunut vain vähän enemmän kuin seitsemän sen vertaa. Jokaista henkeä kohtaan tuli siis keskipaikoilla 17:ttä vuosisataa puolta vähemmän viljaa kuin tätä nykyä. Sen lisäksi sattui silloin, taitamattoman maanviljelyksen tähden, katovuosia vielä paljokaan tiheämmin kuin meidän aikanamme. Mitenkä on siis tuo hämmästyttävä ristiriitaisuus selitettävissä, että vilja siihen aikaan Suomessa, vaikka sitä saatiin suhteellisesti niin paljon vähemmän, kuitenkin oli paljokaan huokeampaa, vieläpä riitti ulkomaillekin vietäväksi?

Suurena syynä oli ensinkin se, ettei viinaan vielä tuhlatu niin suuria viljamääriä, kuin nykyään; ne säästyivät siis kaikki hyödylliseksi ravinnoksi. Toiseksi oli elanto silloin paljokaan vähemmän yksistään maa- ja karjantuotteiden varassa; metsä ja vesi antoivat runsaasti antimiansa lisäsiipimeksi. Muistakaamme, kuinka senaikuiset kirjailijat keuhuvat kaikkien Suomen maakuntien ylenpalttista rikkautta siinä suhteessa. Ja kolmanneksi Suomen talonpojilla silloin oli tuiki vähän, tuskin ollenkaan tarpeita, joita olisi tarvinnut ulkoa hankkia ja joiden lunastamiseen kotituotteita olisi ollut pakko panna. Katovuosina varsin vähän ostettiin ja saatiin jauhoja muualta avuksi, vaan jatkettiin vähäiset kotivarat petäjän kuorella, vehkan juurella. Tavallisinakaan vuosina ylimalainen, jos paljokaan myöhempien aikojen tavasta saa päättää, ei syönyt selvää leipää siitä pelosta, että voisi tottua liian herkulliseen elämään. Kahvista ja sokerista, näistä nykyisistä suurista rahansurmista, ei vielä tietty mitään; ulkomaan silkit ja verat, napit ja helyt eivät myöskään hoikentaneet kukkaroa. Vaatteet kudottiin kaikki kotona — Suomen emäntiä mainitaan uutteriksi kankureiksi; parhaat pyhäpuvut tosin tulivat kalliiksi, mutta kestäväthän myöskin, niin että ne menivät perintönä lapsille sekä lastenlapsille. Posliineihin ja lasiastioihin ei myöskään kulunut rahaa. Tarpeelliset astiat tehtiin kotona, mitkä puusta, mitkä tuohesta. Ainoa jo silloin suureen valtaan päässyt ulkomaan ylellisyystavara oli tupakka. Paitsi sitä tuotiin kaupungista pääasiallisesti vain rautaa sekä suoloja, niitä kumpiakin myös verraten paljokaan vähemmän kuin meidän aikanamme. Rekiä jalakset, astioiden vanteet, naulat ynnä monet muut nykyiset rautakalut olivat silloin pelkkää puuta. Viipurin läänin maaherra ilmoitti vielä v. 1664, että käskettyyn maantientekoon tarvitsisi tuottaa Ruotsista rautalappioita, koska hänen läänissään talonpojilla ei ollut semmoisia. Suolan säästämiseksi kalat tavallisesti vaan kuivatettiin. Koettivatpa merenrantalaiset omienkin vähäsuolaisten lahtiensa vettä kiehattamalla hankkia itselleen tuota haluttua, vaan liian kallista maustetta.

Kauppapuodissa ei täten tarvittu kovin usein käydä, eikä se olisikaan ylimalalaisille ollut mahdollista, koska kaupungit olivat kaukana, vuosisadan keskipaikoille saakka kaikki tyyni merenrannalla. Varmaankin oli miesten parissa monta, vaimoväestä epäilemättä enin osa, jotka eivät olleet ikäänään nähneetkään kaupunkia. Ensimmäinen kaupunkiretki oli siis juhlallinen asia. Pitäjän rajalla tai muuten tavaksi tulleessa merkillisessä paikassa piti nuorten *härkämiesten* (ensikertalaisten) tehdä kaikellaisia temppeja ja laittaa pienet kestit vanhemmille matkakumppaneille. Tavallisesti läksivät ylimalalaiset tällaiselle retkelle talvella, kun lumi oli tasoittanut teitä mantereella, rakentanut siltoja vesille. Jos kesällä matka oli välttämätön, kuljettiin niin paljon kuin mahdollista vesiä myöten ja karvastettiin (vedettiin) veneet kannaksien yli. Lyhyemmällä maamatkoilla, kun ei joku harvoista maanteistä ollut lähellä, käytettiin *purilaita*, s.o. hevosen taakse valjastettuja, takapäästään yhteensidottuja aisoja, joiden haarukkaan pieni kuorma sopi. Tervatynnyrit saivat köysiin sidottuina ilman muuta pyöriä hevosen jäljessä.[44] — Kirkossa käynti ei laajoissa ylimalaishäissä myöskään ollut erittäin tavallinen. Lapset syrjäisemmällä kulmilla eivät saaneet Herran huonetta nähdäkään, ennenkuin omin jaloin jo kykenivät hiihtämään sinne "nimeä saamaan", s.o. ristittäviksi.

Asiain näin ollen ei ollut kumma, jos Suomen talonpoika, erittäinkin ylimalaissa, vielä oli hyvin alkuperäisellä kannalla. Sisämaakunnissa asuttiin paljokaan myöhempiäkin aikoina pirteissä, joissa hevoset, siat ja kanat jakoivat ihmisten kanssa savuisen lämpimän. Eivätkä ne näytä silloin olleen rantamaillakaan kovin outoja, koska tiedetään varmasti, että myös moni kirkkoherra Viipurin läänissä asui semmoisessa. Seinillä harvoin nähtiin pyssyn riippuvan, niinkuin meidän aikanamme. Niitä kyllä osattiin valmistaa Suomessa, mutta sota ne mahtoi vaatia melkein kaikki kruunun palvelukseen. Sen

sijaan ei puuttunut missään teräsjuusia eikä nuoliviinejä. Tavallisesti taisi myös niiden rinnalla välkkyä tukeva keihäs ja kirkas miekka, edellinen välttämättömän tarpeellinen alinomaisissa otteluissa salon kuninkaan kanssa, jälkimäinen tiheitten vihollisten päällekkäisten torjumiseksi. Vielä tuntemattoman viulun sijalla epäilemättä riippui silloin yli koko Suomen tuvan seinällä kansamme vanha kantele. Nykyään kadonnut, silloin yleinen tarvekalu olivat käsikivet, joilla viljaa jauhettiin. Kun myllyistä vero oli tullut säädetyksi, valitti kenraalikuvernööri Bjelke, ettei se varsinkaan Viipurin läänissä ja Hämeessä tuottanut paljon mitään; sillä siellä ei ollut kuin harvassa paikassa myllyjä, ja veronottajien tullessa vietiin käsikivet johonkuhun piilopirttiin metsään, joista niitä ei ollut mahdollista löytää. Kustaa Aadolf vastasi siihen, että Bjelke vain antaisi asian olla; olihan muka siinä jo räsistä enemmän kuin verosta, että sellaista raskasta työtä täytyi tehdä. Lavitsat ja pöydät olivat tukevaa, vankkaa laatua; luultavasti oli silloin monessa paikassa pöytiä, niinkuin nyt vielä joskus vanhoja nähdään, joiden lauta oli yhdestä jättiäislaahkosta eli lankusta tehty, onteloksi koverrettu, summattoman avara kanto jalkana sen alla. Luultavasti olivat myös tupien seinät monessa talossa tuommoisista iäti kestävästä ikihongista, joita nyt vain jossakin vanhassa puukirkossa tai muussa muinaisessa rakennuksessa tavataan. Talon huoneet olivat muuten helpomman puolustuksen vuoksi kaikki rakennetut umpiympyrään, niin että pihassa oltiin niinkuin linnassa.

Elämä ja tavat olivat myös tietysti vanhanaikuisia. "Tämän kansan tavat", kirjoitti Brahe, "ovat semmoisia kuin ne ovat kauan aikaa olleet." Pitkät puhteet talvisaikana kulutettiin kaikellisilla vanhoilla huvituksilla ja menoilla. Runolaulu oli vielä vuosisadan keskipaikoilla yleistä yli koko maan. Uusia runoja seipitettiin yhä vanhaan tapaan. Muinaiset pakanuuden-aikuiset näyttävät kuitenkin jo alkaneen väistyä syrjäisemmille paikoille. Piispa Bång, 17:n vuosisadan jälkimäisellä puoliskolla, joka niitä ensiksi mainitsee, sanoo niitä laulettavan Savon ja Ruoveden saloilla. Yleisemmin sitä vastoin moittii Rothovius vielä v. 1640, että Suomen talonpojat "pimeissä pirteissänsä" pitävät karhunpeijaisia, juoden karhun maljaa sen omasta kallosta ja matkien karhun mörinää, jotta he pyyntiretkillään vastakin saisivat hyvän onnen. Näissä tilaisuuksissa, niinkuin muissakin juhlissa, ei mahtanut olla puutetta kotitekoisesta oluesta, joka vielä oli niin kuuluisaa, että Kustaa Aadolf kruunaustaan varten tuotti sitä 200 tynnyriä. Että runolaulun rinnalla vanhat loitsut ja karhunpeijaiset sekä monet muutkin muinaiset pakanalliset taikamenot vielä olivat täydessä voimassa, siitä on jo luvussa Rothovius piispasta lavelta kerrottu.

Utterasta saunankäynnistä ja istumisesta lumessa tai kylpemisestä jäisessä vedessä sen jälkeen, niinkuin myös pienten lasten varomattomasta kohtelusta, on jo myös ennen ollut puhetta.

Suomen talonpoikaisen kansan luonteesta siihen aikaan on meille useampiakin valaisevia lauseita säilynyt. Suomalaisten itsepäisyydestä kaikki ihmiset silloin puhuivat. Brahe, niinkuin muistamme, katsoi erinomaiseksi onneksi, kun hän oli saanut "jäykät" savolaiset suostumaan ruotutuumaansa. Sävyisää Hämeen maaherraa, Arvi Hornia, hän moitti kelvottomaksi siinä läänissä, "missä on itsepäisin kansa". Ja etteivät karjalaiset suinkaan olleet pehmeämpiä luonteeltansa, sen todistaa Wexioniuksen lause, että "karjalainen pää" ja visapää ovat aivan yhtä. Tätä itsepäisyyden avua ei luettu muuten suinkaan vain Suomen talonpojille ominaiseksi, vaan ylimalkaan kaikille suomalaisille. Olipa se maine levinnyt kauas muillekin maille. Ranskan suuri valtiomies Richelieu kerran sanoi Aksel Oxenstjernassakin olevan paljon suomalaista itsepäisyyttä.

Myös moitittiin yleisesti suomalaisten nahjustelevaa toimetttömyyttä. "He eivät", sanoi suomalaisten ystävä Brahekin, "huoli koskaan hankkia itselleen enempää, kuin mitä heti saattavat syödä. Laiskuus ja juoppous enenevät päivä päivältä. — Ja onpa ihme, että kun tämä sama kansa joutuu Ruotsiin tai muihin maihin, niin yksi mies tekee työtä kolmen puolesta ja he ovat käteviä niin toisessa kuin toisessakin työssä. Mutta täällä kotona on heillä ihan toisellinen luonne. Talvella harvoin, oli suojainen ilma tai pakkahanen, nähdään avantojen vieressä verkkoja, vielä vähemmän nuotanvetäjiä, vaikka kuitenkin joka paikassa on niin hyviä kalavesiä, joista jo yksin kokonaiset perhekunnat voisivat saada elatuksensa. Suomalaiset vain kuhnustelevat pirteissään, joista myös harvoin viitsivät mennä metsälle. Ainoastaan silloin he lähtevät liikkeelle, kun heitä väkisin vaaditaan kyytiin tai päivätöihin. Ja he syövät kaikki heti suuhunsa, mitä taloutensa parantamiseen voisivat käyttää. Eivät he myöskään huoli oppia mitään käsitöitä, joihin heillä kuitenkin olisi enemmän taipumuksia kuin monella muulla kansalla. Meren rannoilla sittenkin on väestö utterampi ja toimeliaampi kuin ylämaassa."

Tämä toimeliaisuuden ja utteruuden puute oli luonnollisena seurauksena liian kolkosta ilmanlaadusta sekä lakkaamattomista sodista. Mitä apua oli ahkeruudesta, kun sen hedelmät kuitenkin niin usein joutuivat hallan omiksi tai vihollisen tallattaviksi! Saman kovan koulun kasvattama oli myös itsepäisyys ja liika jäykkyys. Mutta tällä jälkimäisellä kuitenkin oli myös se puoli, että se antoi Suomen kansalle voimaa kestävänsä sekä silloiset että vielä pian tulevat, monta vertaa kovemmat kohtalot ja säilyttämään itsensä parempien päivien varalle.

23. Suomalaisten muutot maasta 17:nällä vuosisadalla.

Raskaitten verojen ja peloittavan sotamiehenoton tähden jätti moni talonpoika Suomessa tähän aikaan talonsa autioksi. Hyljätty talot tarjottiin sitten kenelle hyvänsä, kuka vain tahtoi ruveta niitä viljelemään ja niistä kruunulle tulevia veroja suorittamaan. Sangen usein kuitenkin uudet isännät asuivat talossa ainoastaan muutamia vuosia, niin kauan kuin he olivat vapaat veroista, ja jättivät sen sitten jälleen kylmille. Tästä syystä oli autiotilain luku hirvittävän suuri, Suomessa vielä paljoo suurempi kuin Ruotsissa, vaikkei niitä sielläkään suinkaan ollut vähän.

Näistä poismuuttajista siirtyi melkoinen osa Pohjanlahden taakse Ruotsin vuori- ja metsäseutuihin, Vermlannista alkaen kauas pohjoiseen, joka seutu nyt oikein vilisee suomalaisista kaskenpolttajista. Paljon väkeä myös virtaili Viroon ja Liivinmaalle, jopa Puolaan, Preussiin ja Pohjois-Saksaankin asti. Tämän muuttolaistulvan estämiseksi katsoi Kustaa Aadolf tarpeelliseksi v. 1620 säätää erinäisen lain. Aatelille annettiin lupa käydä ulkomailta opintoja harjoittamassa tai sotapalveluksessa — ei kuitenkaan jesuiittain kollegioissa eikä Puolan armeijassa. Pappien, porvarien sekä talollisten sallittiin niinkään mennä ulkomaille opistoihin tai käsityönoppiin, mutta piti antaa kirjallinen vakuutus matkan tarkoituksesta. Alhaisemmalta työväeltä sitä vastoin meno ulkomaille kokonaan kiellettiin, kaiken perintöoikeuden menettämisen uhalla. Laivuri, joka luvattomasti otti viedäkseen siirtolaisia Suomesta muille maille, menetti aluksensa lastineen. Tämän kiellon uudistaminen useampaan kertaan todistaa kuitenkin, ettei siitä ollut suurta apua.

Rupesipa pari vuosikymmentä myöhemmin hallitus itsekin suosimaan ja edistämään poismuuttoa vieläkin kaukaisemmille maille. Useimmilla Euroopan merenrantailla suuremmilla valtakunnilla oli silloin uutismaansa Amerikassa. Ruotsikin tahtoi itselleen osaa samoista eduista ja lähetti pienen retkikunnan, joka v. 1636 tai 1637 onnellisesti saapui Delaware-joen suulle. Tässä ensimmäisessä muuttolaisjoukossa oli ainoastaan ruotsalaisia; mutta myöhemmin jäljessä lähetettyjen parissa oli myös sangen suuri määrä Suomen kansaa. V. 1649 esim. oli meikäläisiä koko 300 henkeä, jotka sinne pyrkivät. Enimmäksi osaksi he eivät kuitenkaan olleet itse Suomesta kotoisin, vaan lähteneet Vermlannista sekä muista Ruotsin vuorikunnista, missä heitä heidän kaskenhakkaamisensa, muka metsänhaaskauksensa tähden oli ruvettu pahasti vainoamaan. Delaware-joen rannoilla, likellä nykyistä Philadelphian maailmankaupunkia, useimmat suomalaiset asettausivat yhteen ryhmään Kamassung-nimiseen paikkaan, jota ruotsalaiset naapurit rupesivatkin Finlandiksi nimittämään. Siirtolaiset tulivat uudessa kodissansa vallan hyvin toimeen, sillä maa oli viljavaa ja ilmanlaatu hyvä. Hyvässä sovussa elettiin enimmäksi myös maan alkuauskasten, intiaanien kanssa, jotka pitivät näistä tulokkaista enemmän kuin muista röyhkeämmistä, rauhattommista "valko-ihoisista".

Rauhassa ei saanut kuitenkaan tämä pieni uutisvaltio kauan vaurastua. Hollantilaisilla oli Delaware-joen toinen ranta hallussaan ja he rupesivat alusta alkain naapureilleen tekemään kiusaa. V. 1655 he viimein äkkiä tulivat suurella voimalla ja valloittivat koko Ruotsin alueen Amerikassa. Vaan eipä ollut heidänkään valtansa täällä kovin pitkälinen. Heillä oli vielä mahtavimmat naapurit, englantilaiset, jotka taas vuorostaan v. 1664 anastivat koko hollantilaisten alueen.

Pappeja ja uskonnollisia kirjoja lähetettiin vielä kauan aikaa näiden valloitusten perästäkin entisestä emämaasta. Mutta vähitellen alkoi siirtolaisten mieli vaihtua. Lopulla 17:tä vuosisataa he jo ilmoittivat, etteivät he tarvinneet erinäistä suomalaista pappia, koska kaikki ymmärsivät ruotsia ja 18:nnen vuosisadan lopulla taas tuli se tieto, että ruotsalainenkin pappi oli tarpeeton, koska ainoastaan muutamit vanhat ihmiset enää ruotsinkieltä osasivat.

24. Elämänlaatu ja tavat.

Elämänlaadusta ja tavoista on ollut jo monessa edellisessä luvussa sivumennen puhetta; mutta kuvauksen täydellisyys vaatii vielä kaikellaista lisää.

Seitsemännentoista vuosisadan ihmiset olivat meihin verraten erinomaisen aamuvirkut. Me jo tiedämme, että koulutunnit alkoivat kello 5 tai 6 aamulla, yliopiston luennot kello 7. Yhtä aikaisia oltiin myös virastoissa. Maaherrojen esim. oli määrä istua kansliassaan kello 8-10 ja taas kello 2:sta alkaen iltapuolella. Kello 12 syötiin päivällinen, paitsi suurissa juhlatiloissa, ja iltasella siivet ihmiset jo hyvin varhain menivät levolle; ainoastaan juomarit ja roistot valvoivat kauemmin.

Huonekalusto keskisäädysäkin oli sangen koristelematon ja osaksi toisellinen kuin nyt. Ei tiedetty sohvista eikä paljon tuoleista; tavallisesti seinään kiinnitetyt lavitsat, samoin kuin talonpoikienkin tuvissa, olivat istuimina. Ei tiedetty myöskään kaapeista eikä piirongeista;[45] vaatteita ynnä muita tavaroita, jolleivät ne irrallaan riippuneet tai seisoneen aitoissa, tallennettiin suurissa arkuissa.

Ikkunoissa ei ollut saranoita, uuneissa ei peltejä. Posliinista ei tiedetty vielä paljon mitään; lautaset, vadit, kupit olivat tinasta tai puusta (siitä suomalainen nimitys "lautanen"), rikkaimmilla hopeasta.

Vaatteissa ja ruuassa paisui kuitenkin ylellisyys paisumistaan, ja turhaan koetti papisto saarnoillaan, esivalta asetuksillaan sitä estää.

Valtiopäivien loputtua v. 1611 pitivät edusmiehinä olleet papit vielä keskenään ylimääräisen kokouksen, missä valitettiin sitä "loukkaavata vaatepartta, joka — Jumala paratkoon! — kaikissa säädyissä on päässyt valtaan ja josta syntyyirstaisuutta sekä kaikellaista pahuutta pakanallisella tavalla". Päätettiin siis kehoittaa seurakuntalaisia luopumaan siitä prameudesta, ettei Jumala muuten "vihassaan muuttaisi heidän hyvää hajuaan pahaksi löyhkäksi, heidän kähärätukkaansa kaljupääksi ja heidän leveitä vaatteitaan ahtaaksi säkiksi". Pappien piti itsekkin sanankuulijoilleen olla hyvänä esikuvana ja välttää tuota "muutamissa ilmenevää kevytmielisyyttä, he kun käyvät korkeissa huovinhatuissa, suurissa, inhottavissa kauluksissa" y.m.s. Heidän piti myös estää vaimojensa kohtuutonta koreilemista. — Toisessa senaikuisessa kirjoituksessa valitetaan myös pappien korkeita hattuja sekä sametilla päärmätyitä kauhtanoita ja sanotaan että papinemännät tahtovat koreilla aatelisrouvien tavalla, kilpikangashuiveissa ja leveissä hihoissa. — V. 1657 Turun piispa käski pappiensa keritä pitkän tukkansa — parrasta, jota he, niinkuin kaikki sen ajan miehet, kasvattivat, ei ollut kieltoa. V. 1661 taas yliopiston rehtori, Enevald Svenonius, juhlapuheessaan rauhan saannista, varoitti Turun ylioppilaita, "etteivät Jumalan tähden noilla liian ylellisillä ja sanomattomasti leveillä housuillansa pahoittaisi Jesuksen Kristuksen mieltä, josta muuten koko maalle voi tulla rangaistusta uuten, hirveitten sotien kautta".

Senaikuisista asetuksista olkoon esimerkkinä Kaarle XI:n aikana v. 1664 vallitsevaa ylellisyyttä vastaan myös suomenkielellä ilmestynyt asetus. Kuningas sanoi siinä erinomaisella mielikarvaudella havainneensa, miten koreus ja prameus sekä aatelissa että muissa säädyissä on yltenyt varsinkin pukuihin nähden — jonka johdosta on syytä pelätä Jumalan ankaraa vihaa sekä vahingon koitumista isänmaalle, koska kalliit ja parhaat tavarat lähetetään vieraille maille ja sieltä sijaan tuotetaan vain turhaa rihkama- ja korukalua. Sen vuoksi kiellettiin nyt käyttämästä vaatteiksi tai vaatteitten koristukseksi kulta- ja hopeakangasta, helmillä tai kalliilla kivillä ommeltuja kulta- ja hopeapärmeitä, lasipärmeitä, niin myös kaikkinaisia silkkinyörejä ja pitsejä "kaickein muitten ommelduin, sisälpanduin, knyplättyin ja kalliist burderattu in töitten kanssa". Liikanaiset liinavaatteet olivat myös hyljättävät. Aatelisten palvelijoiden univormuissa kuitenkin piti saada olla yksi kerros eli "laskos" silkistä tahi hienosta langasta tehtyjä nyörejä. Nappeja sai olla "halvemmassa" kullasta tai hopeasta määrätty tusinaluku, niin etteivät nämä lisäkoristeet saaneet tulla pukukangasta kalliimmiksi, eikä tikkauksiin saanut käyttää enempää kuin 120 kyynärää lankaa yhtä pukua varten. Nimenomainen poikkeus oli kuitenkin tehty mitä erittäinkin aatelin huonekaluihin, satuloihin tai muihin hevösvärkkeihin tuli. Naisilta kiellettiin pitkät hameet, jotka "maata keväisevät", samoin lasiset napit, lasiset korvarenkaat, lasiset kaulukset y.m.s. Vaateparressa ylimalkaan piti vältettävän "outoja muotoja ja mynstereitä", sekä noita alinomaisia muodin muutoksia, jotka viime aikoina, paha kyllä, olivat päässeet valtaan. Kunkin piti ottaa vaarin, ettei pukeutuisi yli säätynsä. Palkollisilta oli kaikki silkki kokonaan kielletty. Muut saivat käyttää silkkiäkin, kunhan "muoto eli mynsteri oli säädyn jälkeen". Sakko tämän asetuksen rikkomisesta oli ensi kerralta 70 hopeataria, sitten kaksinkertainen. Kuitenkin suotiin vielä armonaikaa juhannukseen v. 1665, jotta jo teetetyt luvattomat vaatteet saisi kuluttaa loppuun.

Samallaisilla säädöksillä koetettiin myös estää ylellisyyttä syömisessä sekä juomisessa, vaan yhtä turhaan, sillä se kuului aikakauden omituisiin synteihin. V. 1648 esim. julisti Turun maistraatti kreivi Brahen kehoituksesta asetuksen häistä sekä muista "olutkesteistä". He valittivat näet suuren epäjärjestyksen ja väärinkäytöksen päässeen kaupungissa voimaan, kun alhaiset ja varattomat eivät muka huolineet olla huonompia kuin rikkaat ja parempisukuiset, vaan valmistivat pitoihinsa liian monta ruokalajia sekä ylellisesti kalliita juomia. Säädettiin siis, ettei saisi viettää kihlajaisia millään pidoilla eikä syömingeillä. Myös oli "sisälle-ajamus" eli yljän tulo taloon häitten edellisenä päivänä kielletty; samoin julkinen saunankäynti sinä päivänä. Itse häitten ei pitänyt kestää kuin yhden päivän; seuraavana päivänä oli ainoastaan lähimpien sukulaisten sekä juhlan "virkamiesten" (edeskäypien ja kaasojen) lupa tulla pienille rääpiäisille. Hääpidoissa piti olla vain yhden syömingit. Pormestarin häissä sai olla 50 paria kutsuvieraita, "virkamiehet" ja soittokuntakin siihen luettuna; ruokaa sallittiin yhdeksän lajia, jotka kuitenkin piti kaikki yhdellä kertaa tuoda sisään; juomia mitä lajia mieli teki ja varat kannattivat. "kuitenkin kohtuullisesti". Rikkaimmilla kauppiailta sai myös olla yhdeksän ruokalajia, vaan ainoastaan 40 paria vieraita, eikä muuta ulkomaan viiniä kuin Ranskan ja Espanjan; varattomilla käsityöläisillä sekä muilla halvemmilla kaupunkilaisilla ainoastaan 20 paria vieraita, viisi ruokalajia ja yksistään Suomen olutta juomana. Isännän ja edeskäypien käskettiin kiirehdyttää syöminkejä niin, että kello 9 illalla pöytä jälleen olisi korjattu ja Jumalaa kiitetty hänen hyvistä lahjoistansa. Alhaisemmat porvarit ja heidän kaltaisensa eivät saaneet syödä sokerimakeisia, vaan piti heidän tyytyä muunlaisiin leivoksiin. Kaason tuli katsoa, että morsian pukimissaan sekä koristeissaan

seurasi säätyensä tapoja; porvarin tytärtä ei ollut lupa koristaa helmivöillä tai muilla senkaltaisilla, jotka kuuluvat korkeammalle säädylle. Kaupungin maistraatin piti käydä häissä vierasten lukua tarkastamassa, ja jokaisen eri säännöksen rikkomisesta tuomittiin 36 nykyistä Suomen markkaa sakkoo.

Myöhempi kuninkaallinen asetus vuodelta 1664 pani ilon rajat vieläkin ahtaammalle. Koko kansa jaettiin neljään luokkaan, josta kustakin oli tarkkaan määrätty, mitä se saisi syödä, mitä juoda, miten itsensä vaatettaa. Ylimmän luokkaan häissä ei saanut nyt enää olla enemmän kuin 24 paria vieraita, alimmassa ainoastaan kahdeksan.

Ylimmän luokan hääateriassa sallittiin kaksi "ruoan laitosta", "jos pöytä on niin pitkä, että yksi vati kummassakin laitoksessa haavallansa mahtuu pöytään". Kolmannessa luokassa ei saanut olla enempää kuin yksi "laitos", eikä muita makeisia paitsi leivoksia. Molemmissa ylemmissä luokissa sallittiin juoda ulkomaan viiniä, etenkin Ranskan ja Espanjan, mutta renskää ainoastaan "visusti"; kolmannessa luokassa ainoastaan olutta, kuitenkin myös ulkomaista, jos mieli teki; alimmassa luokassa ei muuta kuin kotimaan olutta ja paloviinaa. Ylimmäinen luokka sai koristaa hääsalia tapeteilla sekä kulta- ja silkkikankailla, niinkuin myös hopeisella kynttiläkruunulla, jos talossa oli oma, vaan ei ollut lupa lainata. Toisessa luokassa olivat maalatut kuvat ainoat luvalliset seinäkoristeet; alemmissa luokissa ei yhtään mitään. Pormestarien ja raatimiesten häissä sai morsian pukeutua muutamilla timanteilla ja helminauhoilla koristettuihin silkkivaatteisiin, "kuitenkin siivosti ja kunniallisesti tehtyihin"; kruunussa olivat muutamia timantteja ja helmiä luvalliset. Muilla paremmilla porvareilla piti olla sama puku, ainoastaan hiukkaa halvempi, "erotukseksi esivallasta". Alhaisemmalla porvarintyttäreillä oli puku verasta, hiukan kultakoristeita, vaan ei mitään timantteja eikä helmiä. Palkollisten ja heidän vertaistensa vaatteet piti olla halvemmasta aineesta, eikä suinkaan "jollakulla uudella tavalla leikatut".

Häävieton aika määrättiin kello 7-12 illalla pyhäpäivinä, kello 12-5 arkina. Morsiamen käynti kerjuulla kiellettiin; köyhissä taloissa oli kuitenkin lupa hääpäivänä pitää pöydällä pieni malja lahjoja varten.

Ei saatu ruveta "hyppimään" ennenkuin ruoka oli pöydältä korjattu ja kiitos luettu. Pelimanneille, joita ylimmässä luokassa oli 6, alimmassa 1-2, ei ollut lupaa viskata rahaa, "pyytäen esidantzia".

Samassa asetuksessa oli myös sääntöjä muista kodin juhlallisuuksista. Ristiäisiä ei saanut viettää pidoilla; ainoastaan kummien piti olla läsnä. Kaikki lahjat siinä tilaisuudessa kiellettiin, niin myös nisuleipäin sekä makeisten lähettäminen ympäri kaupunkia kaikille tuttaville. Lasta ei saanut yli säätyensä koristaa. — Kirkkoonotettavalla vaimolla ei saanut olla muita seurana kuin kaksi likimmäistä sukulaista; sen jälkeen ei ollut myöskään lupa lähettää nisuja ja makeisia ympäri. — Lapsivuoteessaan makaavan vaimon piti välttää koreilemista vaatteilla, sängyn uutimilla sekä pöytäliinoilla, kun naapurit kävivät hänen luonaan varpaisilla. — Hautajaisissa kiellettiin se ylellinen tapa, että ruumis kaksi eri kertaa kannettiin juhlallisella saatolla, ensin kirkkoon, sitten vasta hautaan. Sanomakelloja ei saanut soittaa muualla kuin kotiseurakunnan kirkossa, porvarille ei yli puoli tuntia. Ei ollut lupa ylellisesti koristaa arkkua, eikä myöskään ruumista "knyytingeillä" (pitseillä), kullalla, hopealla, silkillä, helmillä tai vitjoilla. Ainoastaan maalla, jos oli kaukaisia hautajaisvieraita, saatiin niille antaa kerran ruokaa sekä yhdeksi yöksi kortteeria. Ei saanut kutsua vieraita ihmisiä ruumiinvalvojaisiin, vaan ainoastaan oman talon väkeä; tässäkin tilaisuudessa oli makeisten ympärilähettäminen kielletty.

Erinäinen konsistorin tekemä sääntö vuodelta 1642 niinkään järjesti yliopiston rehtorien pidot. Niissä piti tarjottaman kuusi ruokalajia, paitsi voita, leipää ja siankinkkua; jälkiruokana ei saanut olla mitään makeisia, ainoastaan juustoa. Juomana piti olla hyvää Suomen olutta ja lisäksi vähäisen Ranskan viiniä; mutta jos rehtori tahtoi tarjota Rostockin olutta, niin ei saanut olla viiniä muuten kuin ylhäisempien tervehdysmaljoja varten. Tarkoin oli myös määrätty, keitä saatiin kutsua näihin pitoihin, keitä ei; naisille ei ollut se kunnia suotu, eipä edes professorien rouville.

Paloviina ja tupakka olivat kaksi ylellisyystavaraa, jotka tähän aikaan alkoivat levitä. Kumpaiseenkin tottuivat ensiksi Suomen soturit ulkomaan sodissa. Viina kyllä oli jo sata vuotta ennen ollut tuttu meidän maassamme; mutta sitä käytettiin kauan aikaa ainoastaan harvoin lääkkeenä tai karaistuksena vaivalloisilla retkillä. Yleisemmäksi se tuli vasta 17:nnen vuosisadan toisella puoliskolla, ja sen lopulla poltettiin sitä jo joka mökissä. Vielä monta vertaa suuremmalla vauhdilla levisi, niinkuin olemme nähneet, tupakka. Edellisenä vuonna valitti jo Brahe suuresti tupakan ajattomasta ja ylellisestä käyttämisestä Suomessa, niin että, pian sanoen, tuskin oli sitä miestä tai vaimoa, vanhaa tai nuorta, joka ei tupakkaa nuuskisi tai "joisi" (s.o. polttaisi) sekä varhain että myöhään. "Olisi hyvä", lisää kreivi, "jos sen maahantuonti kiellettäisiin, niin että se olisi ainoastaan kaupungeissa, apteekeista, saatavana lääkkeeksi sairaille." Mutta turhaan koetti esivalta estää tämän tavaran leviämistä, turhaan myös papit pyysivät rajoittaa sen käytäntöä arkipäiviin. V. 1659 esim. eräs renki, joka pyhääamuna, ennen pyhälle ehtoolliselle menoa, oli "piipullisen juonut", tuomittiin seisomaan koko päivän kirkon ovella. Vielä v. 1673 talonpojat Tiilikainen ja Huussa Kuopiossa pantiin koko sunnuntaiksi jalkapuuhan sen vuoksi, että he saarnan aikana olivat ottaneet hyppysellisen nuuskaa.

Ylellisyydelle ja prameudelle likeistä sukua oli toinen sen aikakauden heikko puoli, nimittäin ääretön

ylpeys. Se ilmeni muun muassa siinä, etteivät vanhat, esi-isiltä perityt nimet enää kelvanneet, vaan piti ottaa uudet, koreammat. Aatelin hopeisista ja kultaisista sukunimistä on jo ollut puhe. Samoinpa tähän aikaan, Suomessa kumminkin, rupesivat papit häpeämään sulo nimiään ja ottamaan latinaisia tai kreikkalaisia, jotka muka todistivat miehen suurta oppia. Tähän aikaan syntyi enin osa meidän herrassäädössä nykyään niin tavallisista us-päätteisistä nimistä — Chydenius (Kytöniemestä) ja Frosterus (Pakkalasta), Lilius (Rainio) ja Alopaeus (ennen Kettunius, Kettusesta) j.n.e.

Vielä narrimaisemmalta näyttää nyt meidän silmissämme senaikuisten ihmisten ääretön oman arvon arkuus. Vähä väliä syntyi katkeria riitoja siitä, kuka juhlasaatoissa tai ovista sisäänmentäessä saisi ensiksi astua, kuka pöydässä tai kirkossa saada ylimmän sijan. Turun konsistorin edessä riitelivät kerran etusijasta maisteri Mathesius ja kappalainen Tavast Pietarsaaresta. He saivat sen päätöksen, että maisteri tosin on arvokkaampi, mutta koska molemmat ovat kappalaisia, niin astukoon edeltä ken ensiksi kerkiää. — V. 1644 tuli kanne kahdesta porvarinvaimosta, että he Turun kirkossa olivat ylimmäisestä sijasta riidellesään tyrkkineet ja tukistaneet toisiansa jumalanpalveluksen aikana; senvuoksi suljettiin kirkko kolmeksi päiväksi. Eivätpä nuo emännät kuitenkaan olleet käytöksessään vähemmän siveät kuin paljoa korkeampisukuiset ihmiset. V. 1659 Enesköldin rouva valitti konsistoriin Liljeholmin rouvasta, että tämä kirkossa kesken rukousta oli tyrkännyt hänet pois penkistä. Toinen vastasi mielellään antavansa rouvan siellä istua, vaan sitä hän ei voinut kärsiä, että rouvan nuori tytärkin pyrki häntä ylemmäksi. — V. 1675 taas oli konsistorissa ratkaistavana riita yleimmästä sijasta Siuntion pitäjän kirkossa valtaneuvos Eerikki Flemingin sekä Turun hovioikeuden presidentin vapaaherra Ernst Creutzin välillä. Toisinaan herrat kuitenkin mieluummin ratkaisivat riitansa omalla kädellensä. Niin tekivät kerran, niinkuin jo tiedämme, kaksi aatelismiestä, Sass ja Sabelfana, kesken jumalanpalvelusta Perniön kirkossa; he paljastivat miekkansa ja rupesivat kaksintaisteluun. Viimein täytyi piispan oikein julkisella asetuksella säätää "kristillinen penkkijärjestys", joka tarkoin määräsi kullekin paikkansa.

25. Tyytymättömyys Kristiinan aikana ja kuningattaren luopumus kruunusta.

Valtionhoitajain aikana alkoi yhä suurempaa tyytymättömyyttä ilmetä aatelittomien säätyjen parissa. Talonpojat nurisivat katkerasti karttuvaa verojansa ja vielä enemmän vero- ja kruununtalojen myömistä tai lahjoittamista rälssiksi, jonka kautta niin moni talonpoika joutui herrojen kovan vallan alle ja josta oli sitä paitsi seurauksena se, että verokuorma vielä jäljellä oleville talollisille tuli yhä raskaammaksi. Tähän tyytymättömyyteen sekä vihaan aatelia vastaan ottivat toisetkin aatelittomat säädyt osaa. Kaikkein rohkeimpana ilmeni se papistossa, jonka usein kuultiin saarnoissansa moittivan aatelin menettelyä, jopa hallituksenkin toimia. Osaksi tekivät papit tätä säälistä paimennettavaansa laumaa kohtaan, jonka luonnollisia puolustajia he olivat tottuneet olemaan; osaksi oli heillä myös omakohtaiset vaikuttimet. Heidänkin veronsa, samoin kuin myös porvarien, olivat enentyneet sen johdosta, että veromaa väheni. Paitsi sitä oli aatelin vaatimus saada yksin määrätä kirkkoherroja heille kovasti vastahakoinen. Ja viimein, vaikei suinkaan vähimmin, olivat he suutuksissaan aatelin äärettömästä röyhkeydestä. Uusissa, paremmissa kouluissa olivat papit harjoitelleet opintoja, jotka vetivät vertoja useimpien aatelisherrojen opille, ja näiden halveksiva kohtelu tuntui heistä siis sitä kiusallisemmalta.

Kaikki toivoivat kuitenkin asioiden parantuvan, niinpian kuin aatelinen valtionhoitajahallitus loppuisi ja Kristiina ottaisi valtion ohjat omiin käsiinsä. Tämä toivottu hetki tuli v. 1644; mutta valtiopäiville saapuneilta säädöiltä vaadittiin vain enennettyjä veroja. Silloin talonpojat tuskissaan ottivat tuon kipeän asian julkisesti puheeksi. Uskaltamatta puuttua lahjoitusmaihiin, joita he varmaan arvelivat mahdottomiksi peruuttaa, pyysivät he, että ainakin ostomaat lunastettaisiin takaisin. Kuuluupa osa heistä olleen niinkin kiivaita, että tahtoivat ottaa itse suorittaaksensa lunastuksen, kun se vain saataisiin aikaan. Tämän ohella he myös vaativat, että tästä lähtien aatelin talonpojat tasamäärin heidän kanssansa ottaisivat osaa sotamiehentekoon sekä sotaveroihin. Jälkimäisen vaatimuksen toi papistokin puolestansa esiin. Mutta aateli, vimmoissaan tästä muka rohkeudesta, nousi heti vastarintaan. Valtaneuvoskunta riensi kuningattaren luokse ja anoi säätynsä puolesta, että heidän entiset etuoikeutensa vahvistettaisiin, vieläpä uusiakin luotaisiin lisäksi. Toinen lähetyskunta meni sillä aikaa papiston sekä talonpoikien kokoushuoneisiin ja antoi heille ankaria nuhteita; jälkimäisten yritystä varsinkin soimattiin ilmiäpöiksi. Siihen koko asia raukenikin; papisto ja talonpoikaissäätö olivat ajaneet sitä kumpikin erikseen, yhteisiin neuvoihin ryhtymättä, ja paitsi sitä oli nyt koko valtakunta yhtäkaisten Tanskan ja Saksan sotien tähden niin vaarallisessa tilassa, ettei hetki ollut sopiva keskinäisiin riitoihin. Kuningatar oli kyllä laupiaasti kuunnellut talonpoikien valituksia, vaan sanonut rälssimaihiin koskemisen mahdottomaksi.

Valtaan päästyänsä Kristiina itse, niinkuin tiedämme, jatkoi rälssiksi myömistä ja lahjoittamista vielä monin verroin suuremmissa määrässä, ja hänen mieletön tuhlaavaisuutensa kulutti kruunun varat melkein tyhjiksi. Suomessa esim. olivat Brahen ensi kertaa ollessa kenraalikuvernöörinä kruununtulot

(tullia lukuunottamatta) riittäneet kaikkiin meidän maamme yhteisiin menoihin (virkamiesten palkkoihin, sotaväen elatukseen y.m.), vieläpä oli vuotuisesti jäänyt noin 75,000 talaria yli. Mutta v. 1649 Brahe valitti suurta puutetta, niin ettei hän tiennyt, mistä ottaa tarpeellisia varoja, ja sanoi tämän puutteen päivä päivältä tulevan yhä pahemmaksi uusien lahjoitusten, uusien myöntien vuoksi.

Tämmöinen oli tila, kun säädty v. 1650 kokoontuivat nuoren kuningattaren kruunaukseen. Nyt oli viimeinkin pitkän ajan jälkeen lopullinen rauha saatu; Ruotsin valtakunta seisoi mahtavuutensa kukkulalla; lujasti toivottiin siis, että nuo hädän ja vaaran aikana päätetyt raskaat lisäverot saataisiin poistetuiksi. Mutta yleiseksi hämmästykseksi hallitus kaikellisilla tekosyillä taas vaati niiden jatkamista; todellinen syy oli se, että kruunun varat olivat enimmäksi osaksi tuhlatut. Mutta tästä viimein loppui veronkantajien, aatelittomien, pitkämielinen kärsivällisyys. "Nyt on äskeisten rauhanpäätösten kautta", niin nurisivat he, "saatu monta viljavaa, rikasta maakuntaa lisää ja paitsi sitä useampia miljoonia rahassa, ja kuitenkin pitäisi muka edelleen maksaa paljon raskaampia veroja kuin ennen näiden suurten sotien alkua! Mitä voittoa sitten olisi Ruotsin asukkailla noista niin kunniarikkaiksi kehuista rauhanpäätöksistä?"

Ihme kyllä, suuttumus ei kääntynyt kuitenkaan itse pääsyyllistä, kuningatarta, vaan ainoastaan lahjojenottajia, aatelialle vastaan. "Aatelisherrat", niin huudettiin, "ovat syynä maan häviöön; he ovat anastaneet itselleen melkein kaiken maaomaisuuden, melkein kaikki kruunun tulot. Ainoa apukeino on se, että myödyt ja lahjoitetut tilat taas otetaan takaisin kruunun omaksi." — Papisto lähetti aatelille sen pilkallisen kysymyksen: "Onko kuningatar kruunattava yksistään tullien, vai ylimalkaan kruunun tulojen ja maitten omistajaksi?" Aateli vastasi siihen vain toisella kysymyksellä: "Onko tämä kysymys syntynyt itse pappien päässä, vai tullut heille talonpoikaissäädystä?" Kaikki kolme aatelitonta säätyä nyt yksissä neuvoin lähettivät lähetyskunnan kuningattaren puheille, vaatien verojen vähennystä sekä rälssimaitten peruuttamista. Vielä lisäksi he tahtoivat, ettei aatelisto yksistään saisi kruunun virkoja; ettei kukaan saisi laamannin eikä tuomarin saatavia, ellei hän todella virkaa toimittanut; että kaikki yksityiset kidutukset sekä vankinapitämiset herrojen kartanoissa kiellettäisiin y.m. Kristiina vastasi laupiaasti ja sanoi esiintuotujen valitusten olevan kohtuullisia; ainoastaan rälssitiloista ei pitäisi puhua, sillä niiden peruutus oli mahdoton.

Keskinäinen viha aatelin sekä aatelittomien säätyjen välillä nyt kiihtyi kiihkeimmilleen. Aatelisherrat uhkasivat kotiin tultuaan kaikella tavoin kiusata noita uppiniskaisia pappeja ja talonpoikia. Pappi puolestaan kaikissa Tukholman kirkoissa saarnatessansa soimasivat aatelialle, joka silloisena kovana aikana huolehti lihotteli vain metsäkoiriansa, vaikka heidän kynnyksensä edessä ihmisiä kuoli nälkään. Kaduilla tapahtui yhä kahakoita ja miestappoja riitelevien puolueitten välillä. Maaseuduilla niinikään syntyi rauhattomuuksia. Suomessa rälssitalonpojat useissa paikoissa heittivät hovin päivätyöt tekemättä; Ruotsissakin uhattiin monin seuduilla tehdä samaten. Yleinen keskinäissota näkyi olevan syttymäisillään. Tästä kuitenkin pelästyivät molempien puolueitten tasaisemmat miehet ja taipuivat sovintoon. Aatelittomille säädyille suotiin muutamia pieniä myönnytyksiä. Kuninkaallinen julistus selitti tuon pahennusta nostaneen lauseen: "ettei kukaan *halpasukuinen* pääsisi virkoihin"; se muka ei tarkoittanut ketään rehellisistä vanhemmista laillisessa aviossa syntyneitä, oli hän aatelialle tai ei. Papistolle annettiin etuuskirja, joka turvasi heidän virkatalonsa sekä saatavansa aatelin ahneudelta; porvareille suotiin helpoitusta suolatullissa; ja talonpojat vapautettiin karjaverosta ensi valtiopäiviin saakka. Paitsi sitä lupasi aateli kohtuudella kohdella alamaisiansa, ja jos joku tämän lupauksen rikkoi, piti toisten herrojen olla avullisina, jotta hän saatettaisiin rangaistuksen alaiseksi.

Siten raukeni lahjoitusmaitten peruutus taaskin täksi kertaa. Ihme ei siis ollut, että tyytymättömyys maaseudulla pysyi entisellään. Kreivi Brahe kirjoitti seuraavana vuonna Suomesta koettavansa mahdollisuutta myöten sovittelua lahjoitusmaitten herrojen sekä talonpoikien väliä, mutta sanoi sen olevan varsin vaikeaa. "Talonpoika", sanoi hän, "joka jo ennenkin oli laiska, on nyt vielä lisäksi tullut vastahakoiseksi ja uppiniskaiseksi. Sangen usein kuuluu kapinallisia sanoja. Ja muutamat lainlukijat, voudit sekä pahankuriset papit heitä vain yhä enemmän kiihdyttävät." Muistakin lähteistä on meillä todistuksia aatelittomien herrasmiesten katkerasta vihollisuudesta aatelialle vastaan tänä aikana. Lukijat muistanevat, kuinka Cröell kanteissaan Itä-Suomen hallitusmiehiä vastaan ei suinkaan säästänyt voimakkaita sanoja. Samoin kirkkoherra Paltheniuksen Sääksmäeltä oli tapana haukkua aatelialle "puolenmarkkan junkkareiksi", sekä "sienenpuristajiksi". Ja Janakkalan kirkkoherraa vastaan nostettiin muun muassa kanteen sen johdosta, että hän oli aatelialle ylimalkaan soimannut "nälkäisiksi täiksi" sekä oman pitäjänsä herroja erittäin "saatanan joukoksi".

Tästä vihamielisyydestä arveli kuitenkin kaikessa jaloudessaan liian ylimyshenkinen kreivi Brahe, "ettei siitä ollut pidettävä mitään lukua". Eikä siitä pidettykään vähintäkään lukua. Kristiina tosin oli 1650 vuoden valtiopäivillä hiukan ollut kallistavinaan korvaansa aatelittomien säätyjen valituksille, koska hän silloin tarvitsi heiltä tukea korkeaa aatelialle vastaan, jolla oli aikomus vähentää kuninkaallista valtaa. Mutta kun vaara oli mennyt ohitse, antoi hän nyt juuri kreiveille vielä lisäetuoikeuksia ja jatkoi tuhlaustaan sekä talojen lahjoittamista tai myömistä rälssiksi hullummin kuin koskaan ennen. Nyt viimein vasta aatelittomien säätyjen silmät aukenivat ja heidän tyytymättömyytensä kääntyi myös itse

pääsyllistä vastaan. Kristiina puolestaan yhä enemmän kyllästyi oloonsa Ruotsissa. Hän huomasi, etteivät asiat kauemmin voineet mennä menoansa eikä hän kyennyt, eikä viitsinytkään käydä muutoksiin käsiksi. Sitä paitsi häntä halutti päästä eteläisemmille maille, ihanampaan ilmanalaan, opin ja taiteen pesäpaikkoihin. V. 1654 hän senvuoksi luopui kruunustansa ja läksi ulkomaille. Voidakseen vapaammin elää katolisissa etelämaissa, luopui hän siitä uskonnosta, jonka puolustamiseksi hänen jalo isänsä oli uhrannut henkensä. Hän eli vielä kauan, vaan onnettomana, sillä hänen levoton mielenlaatunsa ei sallinut hänen missään kauan viihtyä ja saattoi ihmiset joka paikassa viimein nurjamielisiksi häntä vastaan. Roomassa hän kuoli 1689.

Viiteselitykset:

[1] Muutamissa luvuissa ulottuu yhtenäisyyden vuoksi tämä kuvaus pari vuosikymmentä edemmäksikin.

[2] Tähän luettuna kuitenkin myös kustannukset kuninkaan veljen Kaarle Filipin matkasta, joka juuri siihen aikaan palasi Ruotsiin samaa tietä.

[3] Tätä kurjuutta katsellessamme tulee kuitenkin muistaa, että Suomen talonpoikien tila, vaikka paljoo pahempi kuin ruotsalaisten, oli kuitenkin verrattomasti parempi, kuin mitä samaan aikaan oli heidän säätynsä kohtalona Keski- ja Etelä-Euroopan rikkaissa viljelysmaissa, missä orjuus oli laillinen eikä hallitus tehnyt mitään rahvaan suojaksi.

[4] Kuningas tähän aikaan oli joskus niin rahaton, että hänen kerta, kun hän eräästä maakartanosta lähetti sanansaattajan Tukholmaan, täytyi kirjeen loppuun liittää se pyyntö, että linnanisäntä hyvántahtoisesti maksaisi kirjeentuojan kyydin edestakaisin.

[5] Sillä nimellä mainittiin silloin valtiopäiviä.

[6] Näiden lisäksi on vielä, ihme kyllä, lueteltu talonpoikia Ruokolahdelta, Säkkijärveltä ja Vehkalahdelta, vaikeivät ne olleetkaan eri kihlakuntia, sen sijaan Kymin ja Ahvenanmaan kihlakunnat olivat jätetyt pois.

[7] Joka arvosana tarkoitti eri kansanluokkaa: kreivejä ja vapaaherroja, aatelia, sotaväkeä, papistoa, porvareita ja talonpoikia.

[8] Edelliset pidettiin aina kolmen vuoden perästä, jälkimäiset aivan epämääräisesti.

[9] Sitä vakuutti professori Lagus, joka vielä oli saanut lukea mainitut pöytäkirjat, ennenkuin ne Turun paloon hukkuivat.

[10] Vertaa Turun ja Hämeenlinnan maaherrojen virkakertomuksia vuodelta 1662, Suomi 1855.

[11] Hollolan kihlakunnan lainlukijan poika, syntynyt Sääksmäellä.

[12] Näyttää tästä melkein — vaikka valitettavasti asia vielä on hämärä puuttuvien asiakirjojen tähden — kuin olisi tässä ilmaantuvaa suomalaista kansallistuntoa pidetty liiallisena. Se on kuitenkin ainoa esimerkki tältä vuosisadalta sellaisesta suomalaisuuden pelosta.

[13] Kirkkoherran pojanpoika Karkusta, oli ollut ylioppilaana ensin Upsalassa, sitten Turussa, tuli maisteriksi ensimmäisissä vihkiäisissä, vaikka ainoastaan armoilla, ei saanut yliopiston notariuksen virkaa puuttuvan ruotsinkielen taidon tähden, oli sitten alalaamannina Karjalan lakikunnassa ja kuoli v. 1667.

[14] Pohjanmaan papiston kanssa kuitenkin pidettiin joskus kokouksia heidän omissa kaukaisessa maakunnassaan.

[15] Konsistorion kartanossa Turussa oli vankihuone, jaettu useampiin kerroksiin, joista "alinta kuoppaa" pidettiin suurimpana rangaistuksena.

[16] Tätä Stodiusta olivat Turun suomalaiset porvarit, peläten sitä, että ruotsalainen Petraeus siihen virkaan tulisi, pyytäneet kirkkoherraksensa.

[17] Piispa, kun ei osannut suomea, ei voinut suomalaisessa seurakunnassa saarnata.

[18] Verrattakoon Tammelinuksen riimikronikassa yllämainittu lause Rothoviuksesta seuraaviin värssyihin hänen jälkeisestään Petraeuksesta:

Ah mun armast' isänmaatan',
sangen suloist' Suomen saarta!
Annoi Jumal' armost' juuri
Doctor Eskel Petraeuxen,
Ruotsis' syndyneen, Suomeen suostuneen.

[19] Suomessa, niinkuin edellisestä luvusta tiedämme, oli kuitenkin jumalisuus monin paikoin sangen huonolla kannalla.

[20] Messenius oli saanut kasvatuksensa ulkomaalla jesuittakoulussa,

[21] Ståthållaren Erik Hara red mig värre än en mara.

[22] Nimittäin Viipurin ja Käkisalmen Karjalan. Pohjanmaa sitä vastoin oli silloin ruotsinpuoleisen Pohjanmaan kanssa yhdistettynä yhteisen maaherran alle ja erillään Suomesta.

[23] Nimittäin taipaleitten poikki veneitä vetämällä.

[24] Toisessakin kirjeessä valittaa Brahe virkamiesten kelvottomuutta, jonka hän sanoo olevan semmoisen, ettei sillä vertaa missään muussa maassa. Myös moittii hän heidän epärehellisyyttänsä. Tässä suhteessa näkyy kuitenkin jommoinenkin edistys jo ylimalkaan tapahtuneen. Sillä valtaneuvostossa v. 1640 mainittiin, etteivät virkamiehet ole niin paljon varkaita kuin juomareita ja vetelyksiä. Ja Brahe itsekin toisessa kirjeessä sanoo pikemmin suovansa, että he vähäisen varastaisivat, kun vain samassa olisivat toimeliaat.

[25] Mitä Brahe tässä sanoo Suomen kansan luonteesta, sen säästämme toiseen lukuun.

[26] Kun Kaarle kuninkaan hallitessa venäläiset käyttivät Ruotsin ahdinkoa hyväkseen ja ryntäsivät maahan, tarjoutui Brahe heti johtamaan Suomenmaan puolustusta. Siitä ei tullut mitään, sillä kuningas oli jo määrännyt toisen päällikön, mutta se oli kuitenkin uusi osoitus hänen rakkaudestaan Suomea kohtaan.

[27] Meidän aikoinamme olisivat ne, enemmän kuin kolme kertaa nousseihin eläintarpeitten hintoihin nähden, noin 300,000 markkaa.

[28] Sama laitos kuin Kajaanin läänissä oli myös varmaankin Pielisessä; mutta epätietoista on, oliko se savonpuolisessakin osassa voimassa. Muuten asutti Brahe Pieliseen mustalaisiakin (n. 130 henkeä) autiutiloille, sillä ehdolla että he lakkaisivat kiertelemästä ja että miehet rupeaisivat hänen nostoväkeensä.

[29] Se rakennettiin sitten jälleen, mutta eli kituvaista elämää. siksi kunnes se läänitysten peruutuksen aikana aivan hävisi.

[30] Tästä kahakasta, johon ylioppilaatkin sekaantuivat, tulee toisessa luvussa vielä enemmän puhetta.

[31] Ettei Gezeliuskaan ylimalkaan yksipuolisesti suosinut omia kansalaisiansa, ruotsalaisia, näkyy toisesta kirjeestä, jossa hän arvelee haitalliseksi, jos parempiin pappisvirkoihin Suomessa asetettaisiin ruotsalaisia, sillä sen kautta laimentuisi maan omien lasten halu tieteellisiin harjoituksiin. Vuosisadan lopulla olivatkin jo useimmat virat yliopistossa suomalaisten käsissä.

[32] Salve, Fennorum gens, o fortissima, salve,
Eccipe qui Gothicis venit huc novus hospes ab oris —
Non hospes tamen usque vagus — patriota futurus,
— — Gothus licet ortu, sim modo Fennus.

[33] Siis kuitenkin sitä sukua, josta ei nyt Suomessa tiedetä mitään.

[34] Saimaan nimeä ei siihen aikaan näy käytetyn.

[35] Ennen häntä oli kuitenkin, paitsi jo ennen mainitussa Olaus Magnuksen teoksessa 1500-luvulla, ollut myös muutamia lyhyempiä lausuntoja meidän maastamme ruotsalaisen A. Buraeuksen kirjassa Orbis arctoi descriptio (Kertomus Pohjoismaailmasta) v. 1631. Buraeus sanoo Suomen olevan rikkaan viljasta, karjasta, hevosista sekä kaloista. Erittäin mainitsee hän kapahau'it, joita suurin määrin vietiin ulos maasta. Asukkaita on myös kylliksi, jotka puhuvat Skandinavian kaikista kielistä eroavaa kieltä. Suomen maakuntia luetellessaan puhuu hän sitten Rautalammin rautamudasta sekä Laatokan ja Lapveden hylkeistä. Karjala, jatkaa hän, ulottui ennen muinoin Nevajoesta, Sermaksin joesta, Äänisjärvestä sekä Valkeaanmereen laskevasta Pimsijoesta idässä Kymijokeen ja Päijänteeseen. Nimestä näkyy, että asukkaat vanhastaan olivat karjanhoitajia. Käkisalmen läänissä Laatokan rannikot

ovat hyvin viljeltyjä, mutta pohjois-osa on niin täynnä soita, että ainoastaan vaarain kukkuloita saattaa viljellä, josta syystä asukkaat enimmiten elättävätkin itseään metsästyksellä sekä kalanpyynnillä. Kitelän rubiineja Buraeuskin jo tunsi. — Sama mies oli myös v. 1626 sepittänyt ensimmäiset johonkin määrin luotettavat kartat koko Skandinaviasta ja Suomesta. Niitä ei kuitenkaan siihen aikaan saatu yleisesti ostaa, kun pelättiin vihollisille sen kautta voivan tulla apua päällekkarkauksissaan.

[36] Ensimmäiseksi depositoriksi tahtoi konsistori ensin määrätä erään ruotsalaisen ylioppilaan, mutta Brahe käski ottaa Elias Jämseniuksen (Jämsäläisen), koska hän oli oman maan poika.

[37] Nämät sanat ovat pöytäkirjassa suomeksi, todistaen että suomalaisista paikkakunnista tulleet ylioppilaat viljelivät omaa äidinkieltänsä.

[38] Mainituista vapaaherrakunnista eivät kuitenkaan kaikki olleet varustetut kaikilla vapaaherralle kuuluvilla etuoikeuksilla, vaan olivat ainoastaan n.s. nimellisiä vapaaherrakuntia.

[39] Luvussa Helsingin herrainpäivistä.

[40] Kovin suuria eivät silloin kuitenkaan suuretkaan laivat olleet. Ne olivat ylimalkaan ainoastaan nykyisten korvettien kokoiset; suurimmalla oli 60-70 tykkiä.

[41] Sitten kun Nevanlinna oli syntynyt eivät käkisalmelaiset kuitenkaan enää käyneet sitä kauempana kaupalla.

[42] Turkuun ainoastaan suomenpuoliset pohjalaiset, Tukholmaan kaikki.

[43] Markan arvo aleni alenemistaan, se oli Kustaa Aadolfin ja Kristiinan aikoina noin 90 penniä nykyistä Suomen rahaa.

[44] Tämä kuvaus, milloin siihen ei ole todisteita senaikuisista lähteistä saatavana, on tehty monin paikoin ylimaassa vielä paljoa myöhemmin tiettävästi olleitten olojen mukaan.

[45] Vuosisadan loppupuolella tuli kaappeja käytäntöön.

End of Project Gutenberg's Kertomuksia Suomen historiasta V:2, by Julius Krohn

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KERTOMUKSIA SUOMEN HISTORIASTA V:2 ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic

works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to

the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.